

Metodika nastave likovne kulture: Taktilni aspekti umjetnosti u izražavanju slijepih osoba

---

Herceg, Eva

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Academy of Fine Arts / Sveučilište u Zagrebu, Akademija likovnih umjetnosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:215:232247>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Fine Arts in Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AKADEMIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI

DIPLOMSKI RAD

**Taktilni aspekti umjetnosti u
izražavanju slijepih osoba**

Eva Herceg

Mentor: *doc. mr. art. Sonja Vuk*

Mentor u nastavi: *mag. art. Tanja Parlov*

Zagreb, listopad 2017.

Veliko hvala mag. art. Tanji Parlov na beskonačnom entuzijazmu, danom vremenu i pomoći; bez Vas ovo istraživanje ne bi bilo moguće.

Također, veliko hvala doc. mr. art. Sonji Vuk na iskazanom povjerenju prema odabranoj temi, ispravicima i strpljenju te vođenju kroz diplomsko istraživanje.

Hvala mr. sc. Željki Bosnar Salihagić na uputama i informacijama te uvidu u doktorski rad. Hvala višoj kustosici i dokumentaristici Nini Sivec na posuđenoj literaturi knjižnice Tiflološkog muzeja te ugodnom razgovoru.

Hvala Ladi Bošnjak, voditeljici stručne službe kustosa Moderne galerije, na danim informacijama.

Hvala kustosici, muzejskoj pedagoginji i savjetnici Liljani Velkovski na danim informacijama i literaturi potrebnoj za diplomsko istraživanje.

Hvala svim prijateljima i kolegama koji ste tijekom studija rasli i stasali sa mnom. Hvala vam za kritičko mišljenje, ideje, entuzijazam i pomoć.

Hvala svim učenicima Centra za odgoj i obrazovanje Vinko Bek, koji su odvojili svoje vrijeme kako bi sudjelovali u diplomskom istraživanju.

Željela bih se zahvaliti čitavoj svojoj obitelji koja mi je svih ovih godina bila bezuvjetna podrška.

Hvala Zlati Jelovac na lektoriranju ovog rada; hvala Klari Salluzzo na prijevodu sažetka.

Posljednju zahvalu ostavljam Dominiku. Hvala ti na beskonačnom strpljenju, pomoći, ljubavi i podršci. Bez tebe ne bih bila osoba kakva sam danas.

Roditeljima Nataši i Mladenu, sestri Luciji.

"O kulturnom identitetu slijepih trebala bi se napisati knjiga. Ona bi pomogla međusobnoj integraciji – jer integracija je uvijek dvostrana – slijepih u svijet videćih i videćih u svijet slijepih. Jednostrana integracija ne postoji, jer se ona uvijek pretvara u teror većine nad manjinom. Ako silom prilika svoj život moraju prilagoditi uvjetima koje im zadaju videći, slijepi ne bi trebali svoju imaginaciju prilagođavati imaginaciji videćih. Najprije zato što sa slobodom imaginacije započinje i završava čovjekova sloboda, a onda i zato što je imaginacija slijepih dragocjena ne samo njima, nego i onima koji vide. Osim što nam čulo vida pruža jedan od vidova – čovjeku i najvažniji – objektivizacije svijeta, svako čulo, pa i čulo vida, stvara iluzije, privide, stereotipe... Slijepi bi nam trebali pokazati kako izgleda svijet bez tih varki vida. Oni koji takvo što saznaju bolje će i očima gledati. KomPLICIRANO? Ne, zapravo je vrlo jednostavno. Imaginacija je u opipu i njuhu, ne samo u sluhu i vidu, a mi smo tu imaginaciju posve zapostavili. Slijepima se ona izoštrila."(Jergović, 2015)

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Teorijski dio	2
2.1. Oštećenje vida	2
2.1.1. Zakonske odrednice - definicije	3
2.1.2. Biopsihosocijalni aspekti osoba s oštećenjem vida	5
2.2. Odnos prema osobama s oštećenjem vida u povijesti i danas	7
2.3. Rad Centra za odgoj i obrazovanje "Vinko Bek"	8
2.3.1. Priručnik za rad s učenicima s teškoćama vida za prosvjetne radnike	11
2.3.2. Upute za rad s učenicima s oštećenjem vida na području likovnog stvaralaštva	13
2.4. Izložbe namijenjene osobama s oštećenjem vida u Republici Hrvatskoj	15
2.4.1. Rad Tiflološkog muzeja	16
2.4.2. Radovi slijepih autora na području Republike Hrvatske	18
2.4.3. Izložba <i>U ritmu dodira</i> , Klovićevi dvori	21
2.4.4. Taktilna galerija u sklopu Moderne galerije u Zagrebu	24
2.5. Hrvatski izumi koji potiču razvijanje taktilne i auditivne percepcije . .	26
2.5.1. Taktilna i auditivna igra: "OPIP i SHUM"	27
2.5.2. Slikovnica Tanje Parlov	29
2.5.3. Taktilna knjiga za slijepu djecu "Čudesan svijet"	30
3. Empirijski dio	33
3.1. Uzorak istraživanja	33
3.2. Ciljevi istraživanja	34
3.3. Metode i instrumenti istraživanja	35
3.4. Tijek istraživanja	38

3.4.1.	Testiranje učenika s oštećenjem vida koji su integrirani u regularnu nastavu	42
3.5.	Idejna razrada i opis istraživanja	44
3.5.1.	Prva etapa - taktilno istraživanje skulptura	45
3.5.2.	Druga etapa - provedba likovnih radionica i opažanja tijekom njihove provedbe	47
3.5.3.	Treća etapa - organizacija i postav izložbe učeničkih radova	53
3.6.	Analiza podataka i rezultati istraživanja	53
3.6.1.	Analiza likovnih radova	60
3.6.2.	Analiza upitnika srednjih škola rađenih za vrijeme provedbe diplomskog istraživanja	69
3.6.3.	Rasprava	70
4.	Zaključak	72
	Literatura	75
	Popis slika	77
	Popis tablica	79
A.	Pripreme za projektnu nastavu u svrhu diplomskog istraživanja	80
B.	Vođena fantazija	95
C.	Fotografije učeničkih radova	98
C.1.	Radovi učenika osnovne škole	98
C.1.1.	Slabovidni učenici	98
C.1.2.	Slijepi učenici	101
C.2.	Radovi učenika srednje škole	104
C.2.1.	Slabovidni učenici	104
C.2.2.	Slijepi učenici	107
D.	Korištena dokumentacija za vrijeme istraživanja	110
D.1.	Potvrda o suglasnosti roditelja/skrbnika	111
D.2.	Obrazac 1 <i>Opći podaci o ispitaniku</i>	112
D.3.	UPITNIK 1	113

E. Prepiska dopisivanja sa Studijem za arhitekturu i dizajn "Armano Linta d.o.o."	116
F. Prepiska dopisivanja sa Zrinkom Horvat	118

Taktilni aspekti umjetnosti u izražavanju slijepih osoba

Sažetak

Likovna umjetnost je primarno vizualna i često se izlaže tako da zanemaruje svaku drugu moguću perceptivnu spoznaju umjetničkog djela (osim možda još i auditivne). To je često nedostatak na izložbama gdje su radovi primarno trodimenzionalni, a uz vizualni imaju i snažan taktilni aspekt. Čestom praksom zabrane taktilnog istraživanja umjetničkih djela unutar muzejskih i galerijskih prostora, posjetitelji nisu samo ograničeni za drugačije iskustvo već je i publika probrana: isključuje se mogućnost spoznaje umjetničkog djela svim osobama s oštećenjem vida. Prijedlogom likovnih radionica održanih u okviru ovog istraživanja, naglasak se stavlja na taktilnu percepciju kako bi se istražilo: na koji način učenici reagiraju na različite materijale, likovne tehnike, oblike i površine te postoje li neki univerzalni obrasci koji su većini ugodni ili neugodni. Do odgovora na prethodno postavljena pitanja dolazilo se postepeno, iz jedne likovne radionice u drugu, u kojima su sudjelovale različite dobne skupine slijepih i slabovidnih učenika.

Rezultati istraživanja koristit će za otvaranje nove dimenzije uključivanja jedne marginalizirane skupine u likovni život Zagreba, pomoći promijeniti svijest o postavama izložbi s naglaskom na to da se one trebaju prilagoditi ljudima s poteškoćama, zainteresirati mladu generaciju slijepih i slabovidnih za likovno izražavanje i pronaći nova rješenja i metode likovnog rada sa slijepim i slabovidnim osobama.

Ključne riječi: sljepoća, slabovidnost, taktilna percepcija, likovne radionice, dodir kao medij spoznaje, integracija osoba s oštećenjem vida u likovni život zajednice.

Tactile aspects of art expression in children with sight impairment

Abstract

Art is primarily visual and is often presented in a way that neglects other possible perceptual insight of artwork (except perhaps auditive). This is often a disadvantage of exhibitions where the work is primarily three-dimensional, even though there is a tactile aspect as well as a visual one. The frequent practice of prohibiting tactile exploration of artwork in museums or art galleries limits visitors to a different experience but also limits a certain audience-people with visual impairment are excluded from the possibility of getting to know the artwork. Suggested by the artistic workshops held as part of this research, the emphasis is put on tactile perception in order to explore how students react to different materials, art techniques, shapes and surfaces, as well as to determine the existence of universally pleasant or unpleasant forms. The answers to the previous questions were gained gradually through different workshops in which different aged groups of blind and visually impaired students participated.

The results of the research will be used to open up a new dimension of including a marginalized group in Zagreb's art life, as well as to help change awareness exhibitions with emphasis of their adaptability to people with difficulties. Furthermore, it could attract younger generations of blind and visually impaired people to artistic expression and finding new solutions and methods of artistic work.

Keywords: Blindness, visual impairment, tactile perception, art workshops, integration of visually impaired people in the artistic community

1. Uvod

Većina populacije danas što iz neznanja, a što iz neinformiranosti, smatra da slijepe osobe žive u potpunom mraku (amauroza)¹. Međutim, istina je upravo dijametralno suprotna: većina osoba s jakim oštećenjem vida zadržala je osjet svjetla. To znači da slijepe osobe u većem postotku vide je li prostorija u kojoj se nalaze zamračena ili nije, a ponekad je ostatak vida toliko jak da mogu u grubo odrediti gdje se nalazi izvor svjetlosti (Bosnar Salihagić, 2011).

No iako slijepe osobe često vide svjetlost, one su i dalje primorane da se za snalaženje u prostoru koriste drugim osjetilima i uvježbanim tehnikama. U prošlosti se prema teoriji kompenzacije smatralo da osobe koje su zakinute za neki osjet, taj isti priroda "kompenzira" tako da se druge sposobnosti povećavaju (poput razvijanja savršenog sluha u osobe koja ne vidi). Međutim s razvitkom znanstvenih istraživanja ova je teorija odbačena kao neistinita. Riječ je samo o tome da se sustavnim vježbanjem omogućava razvoj percepcije "koja uključuje složenije kognitivne funkcije" (Stančić, 1991, 23). Dakle, osjetljivost osjetnih organa ne može se povećati, ali upornošću i vježbom mogu se razviti umne sposobnosti koje dovode do bolje moći zapažanja, što u konačnici pridonosi samostalnosti i boljem snalaženju osoba s poteškoćama u ritmu sve ubrzanijeg društva. Tako se s osobama koje imaju neki oblik oštećenja vida dodatno radi na motorici, orijentaciji, ravnoteži, ali i socijalizaciji s vršnjacima (socijalnom razvoju i adaptaciji). Dakle, život djece s oštećenjem vida konstantno je ispunjen različitim oblicima radionica i rehabilitacija, a sve radi maksimalnog osamostaljenja i pripreme za život u kojem je osjet vida primaran za snalaženje i komunikaciju (Uspoređi Stančić, 1991).

S obzirom na sve gore navedeno, postavlja se pitanje mogu li osobama s oštećenjem vida radionice koje uključuju likovno i kreativno izražavanje biti od koristi, i ako je odgovor pozitivan, na koji način?

---

¹Klaić, B; amauroza (grč.*amaurosis* = zamračenje) med. zamračivanje vida; crna mrena u očima, sljepilo, sljepoća

2. Teorijski dio

2.1. Oštećenje vida

Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (eng. *WHO*), 285 milijuna ljudi u svijetu dijagnosticirano je s nekim oblikom oštećenja vida, od kojih je 39 milijuna slijepih, a 246 milijuna slabovidnih osoba. Od ukupnog broja, 80 posto oštećenja vida moglo bi se izliječiti, no većina slijepih i slabovidnih osoba dolazi iz siromašnih sredina i takav medicinski tretman ne mogu si priuštiti.¹ Dakle riječ je o osjetljivoj skupini koja često nije marginalizirana samo na temelju oštećenja, već i zbog sredine u kojoj živi, ekonomskog statusa kojem pripada i sl. Stančić (1991) uz gore navedene razlike navodi i one osobne prirode: smatra da je svaka osoba svoja biopsihosocijalna struktura koju sačinjavaju različiti elementi. Dakle, osobe s oštećenjem vida ne smije se svrstati u jednu kategoriju: one se razlikuju prema stupnju oštećenja vida, kognitivnom i emocionalnom funkcioniranju, a postavljaju se i pitanja do koje mjere su integrirani u svijet videćih te napokon, koliko je njihova okolina informirana o njihovim poteškoćama i potrebama.

"Postoji velika heterogenost populacije slijepe djece s obzirom na vidnu percepciju, od potpuno slijepe bez ikakvih ostataka vida pa do one djece koje imaju manje ili veće ostatke vida s prisutnim velikim razlikama u sposobnosti upotrebe rezidualnog vida. Na području taktilno-kinestetičke percepcije može se „govoriti ne samo o očima koje ne vide već i o ‘slijepim rukama’“. Postoje pasivni pojedinci, slabo razvijene motorike, no i oni koji su u mnogome neovisni o drugima. Osoba oštećena vida je biopsihosocijalna struktura, jednako kao i cjelokupna ljudska vrsta, kojoj trebamo tako i pristupati, kao strukturi. Strukturnim pristupom jedino je moguće razotkriti integracijsku interakciju biotičkih, psihičkih i socijalnih elemenata i njihovih relacija osobe oštećena vida". (Usporedi Stančić, 1991, prema Bosnar Salihagić, 2011, 6)

---

¹Preuzeto s: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs282/en/> [Pregledano 15. svibnja 2017.]

2.1.1. Zakonske odrednice - definicije

Svjetska zdravstvena organizacija je 1980. godine predložila Međunarodnu klasifikaciju oštećenja i invaliditeta, prema kojoj su: "*oštećenja vida sljepoća i slabovidnost.*" (Rački, 1997, 224)

Prema WHO:

- oštećenje (eng. *impairment*) se definira kao: "*svaki gubitak ili nepravilnost psihičke, fiziološke ili anatomske strukture i funkcije*", a
- invalidnost (eng. *disability*) se definira kao: "*bilo kakvo ograničenje ili smanjenje (koje proizlazi iz oštećenja) sposobnosti izvođenja neke aktivnosti na način ili unutar raspona koji se smatra normalnim za ljudsko biće.*" (Rački, 1997, 224)

Sljepoća se prema stupnju oštećenja vida dijeli na:

- potpuni gubitak osjeta svjetla (amauroza) ili na osjet svjetla bez ili s projekcijom svjetla;
- ostatak vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju do 0,02 (brojenje prstiju na udaljenosti od 1 metra) ili manje;
- ostatak oštine vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju od 0,02 do 0,05;
- ostatak centralnog vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju do 0,25 uz suženje vidnog polja na 20 stupnjeva ili ispod 20 stupnjeva;
- koncentrično suženje vidnog polja oba oka s vidnim poljem širine 5 stupnjeva do 10 stupnjeva oko centralne fiksacijske točke;
- neodređeno ili nespecificirano. ²

Sljepoćom u smislu potrebe edukacije na Brailleovom pismu smatra se nesposobnost čitanja slova ili znakova veličine Jaeger 8 na blizinu.³

²Dostupno na: <https://www.savez-slijepih.hr/hr/kategorija/ostecenje-vida-3/> [Pregledano 10. svibnja 2017.]

³Prema UUOSSO, veličina Jaeger odgovara fontu veličine Times New Roman 22; Dostupno na: <http://uuosso.hr/default.aspx?id=15> [Pregledano 15. travnja 2017.]

"Sljepoća je uvijek bila i bit će teška invalidnost, a u Hrvatskoj je ovim invaliditetom pogođeno oko 5800 osoba, a koje su registrirane pri Hrvatskom savezu slijepih. Sljepoćom se smatra oštećenje vida koje je dovelo do totalnog gubitka vida, kada nema nikakvih vizualnih podražaja te oštećenje vida s kojim osoba ima osjet svjetla ili ostatak vida do 2 posto na boljem oku s korekcijom ili bez nje. To se smatra pravom sljepoćom. Osim gore navedenog kategoriji sljepoće pripada i tzv. praktična sljepoća, a koja uključuje ostatak vida od 2 do 5 posto, na boljem oku s korekcijom ili bez korekcije. Također se slijepom osobom smatra i svaka ona osoba koja na boljem oku ima suženje vidnog polja na 5 stupnjeva i manje oko fiksacijske točke, bez obzira na ostatak oštine vida. Zbog sljepoće kao takve slijepi imaju poteškoće u kretanju, pa da bi se uspješno mogli kretati nužna im je obuka za samostalno kretanje pomoću bijelog štapa, psa vodiča i/ili elektroničkog pomagala za kretanje. Zbog nemogućnosti vidne percepcije nemoguće je pratiti običan, "crni" tisak. Ovo otežava slijepima praćenje literature, te ju je potrebno "prevesti" na brajicu (pismo za slijepe) ili u elektronski oblik, a koji je čitljiv pomoću govornih programa za čitanje za slijepe ili brajevih redaka."⁴

Slabovidnost se prema stupnju oštećenja vida dijeli na:

- oštrinu vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju od 0,1 do 0,3 i manje;
- oštrinu vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju od 0,3 do 0,4;
- neodređeno ili nespecificirano.⁵

Stančić (1991) predlaže sljedeće klasifikacije oštećenja vida:

Slabovidnost:

- I. kategorija: osobe koje na boljem oku, s korekcijom ili bez korekcije, imaju ostatak vida od 6/18 (0,3) do 6/60 (0,1);
- II. kategorija: osobe koje na boljem oku, s korekcijom ili bez korekcije, imaju ostatak vida od 6/60 (0,1) do 3/60 (0,05);

Sljepoća:

- III. kategorija: osobe koje na boljem oku, s korekcijom ili bez korekcije, imaju ostatak vida od 3/60 (0,05) do 1/60 (0,02);

⁴Dostupno na: <https://www.savez-slijepih.hr/hr/kategorija/slijepe-osobe-100/> [Pregledano 10. svibnja 2017.]

⁵Dostupno na: <https://www.savez-slijepih.hr/hr/kategorija/ostecenje-vida-3/> [Pregledano 10. svibnja 2017.]

- IV. kategorija: osobe koje na boljem oku, s korekcijom ili bez korekcije, imaju ostatak vida od 1/60 (0,02) do osjeta svjetla s korekcijom ili bez korekcije;
- V. kategorija: sljepoća (*amaurosis*).

Normalna oštrina vida iznosi $6/6 = 1,0$, što znači da osoba s udaljenosti od šest metara može pročitati onaj redak tablice koji je označen brojem 6. Ako osoba pročitava redak slova označen sa 60 to znači da je oštrina vida smanjena, $V = 6/60 = 0,10$, dakle postoji 10 posto ostatka vida. Ako neka osoba ne može pročitati ni najveća slova s udaljenosti od šest metara, tada je treba približavati tablici na pet, četiri, tri metra, sve do 0,5, pa se onda utvrđuje da ima oštrinu vida 5/60, ili 4/60, 3/60 itd.

Slabovidnom se smatra i osoba koja na boljem oku ima suženo vidno polje oko fiksacijske točke na 20 stupnjeva ili manje, bez obzira na ostatak oštrine vida. Slijepom se smatra osoba koja na boljem oku ima suženo vidno polje na pet stupnjeva oko fiksacijske točke. Ostatak vida ne smije se zamijeniti s uspješnošću vida. Ima osoba, s većim stupnjem slabovidnosti koje mogu uspješnije iskoristiti svoj vid nego neke slabovidne osobe s većim ostatkom vida.⁶

2.1.2. Biopsihosocijalni aspekti osoba s oštećenjem vida

Vladimir Stančić (1991) tumači da se oštećenja vida uklapaju u opću definiciju somatopsihičkih oštećenja: "Somatopsihička oštećenja jesu takve somatopsihičke varijacije koje uvjetuju teškoće u razvoju onih obilježja doživljavanja i ponašanja koje se u određenoj društvenoj strukturi smatraju potrebnima i poželjnim ili pak smanjuju (privremeno ili trajno) prethodno postignutu potrebnu razinu socijalne osposobljenosti, djelomično su i smetnja za adaptaciju fizičkoj okolini." (Stančić, 1991, 1) Prema Stančiću, čovjek je kompleksna biopsihosocijalna struktura⁷, tako da oštećenja na području vida postaju hendikep "tek na temelju društvene evaluacije stanja", što bi značilo da je društvo to koje ima najviše utjecaja učiniti osobu kompetentnom za samostalan i ispunjavajuć život ili suprotno, odgojiti jedinku ovisnu o okolini.

⁶Dostupno na: <https://www.savez-slijepih.hr/hr/kategorija/ostecenje-vida-3/> [Pregledano 10. svibnja 2017.]

⁷Stančić (1991): "Struktura je cjelina sa svojstvima i zakonitostima funkcioniranja koje se ne mogu svesti na svojstva i zakonitosti elemenata od kojih se ona sastoji(...). Za strukturu, dakle, vrijede zakoni totaliteta koji su različiti od zakonitosti njezinih elemenata."

Pod terminom biopsihosocijalna struktura misli se na "elemente biotičke, psihičke i socijalne sfere" (Stančić, 1991, 5), a jedan element uvijek djeluje na druge i suprotno. Kako bi se podigla kvaliteta života osoba s oštećenjem vida, nužno je raditi na svakom pojedinom aspektu, što bi značilo da je jednako bitan rad na motorici kao i rad na društvenom životu.

U defektologiji, uz kategorije stupnja oštećenja vida, postoji i podjela s obzirom na ostale poteškoće koje se mogu pojaviti:

1. Djeca oštećena vida s blaže izraženim teškoćama u razvoju jesu slabovidna djeca koja na boljem oku, uz korekciju, imaju od 10 do 40 posto normalne oštine vida, zatim djeca s ostatkom vida većim od 40 posto, ali s prognozom pogoršanja vida, te djeca koja na boljem oku, uz korekciju, imaju ostatak vida od 5 do 10 posto, ali se njime uspješno služe. U tu skupinu ubrajaju se i praktično slijepa djeca s ostatkom vida od 5 posto ili suženim vidnim poljem do 20 stupnjeva, uz oštrinu vida do 25 posto, te potpuno slijepa djeca ako uz oštećenje vida nemaju nikakvo drugo oštećenje.
2. Djeca oštećenog vida s jače izraženim teškoćama u razvoju jesu slijepa i slabovidna djeca koja imaju i smetnje u drugim razvojnim područjima, kao što su smetnje u motorici, teškoće držanja tijela, usporen intelektualni razvoj, lakši gubitak sluha itd.
3. Djeca oštećenog vida s izrazitim teškoćama u razvoju jesu ona djeca koja u oštećenju vida u granicama zakonskih definicija imaju smetnje na socijalnom i emocionalnom području, s umjerenom ili težom mentalnom retardacijom, sa simptomima autizma, s težim stupnjem cerebralne paralize i/ili s umjerenim ili težim gubitkom sluha, epilepsijom i sl. (Stančić, 1991, 9,10)

Ova podjela upućuje na veliku heterogenost populacije osoba s oštećenjem vida, s obzirom na to postoje li neke druge poteškoće ili ne. Elementi koje Stančić navodi su: perceptivna aktivnost, kognitivno funkcioniranje, taktilno - kinestetička percepcija, motorika, socijalna integracija, emocionalna stabilnost i dr. (Prema Stančić, 1991, 10,11) Svi navedeni elementi govore o tome da se u radu s osobama s oštećenjem vida uvijek treba primjenjivati individualni pristup, s obzirom na mogućnosti i poteškoće svake osobe. Takav pristup primijenjen je u empirijskom djelu ovog istraživanja.

2.2. Odnos prema osobama s oštećenjem vida u povijesti i danas

Sljepoća i slabovidnost postoje od pamtivijeka, a s njima su se susretale brojne civilizacije prošlih vremena. S obzirom na to da se u brojnim kulturama u prošlosti nije razmišljalo o edukaciji i rehabilitaciji, često se prema osobama s oštećenjem vida postupalo barbarski: isključivanjem iz zajednice ili napuštanjem slijepo novorođene djece. Tako su slijepi često bili prepušteni sami sebi, a egzistenciju su pronalazili ili kroz život prosjaka ili kao svirači. Međutim, neke od prošlih kultura ipak su nadilazile ovakve pristupe s pokušajima da slijepo uključe u širu društvenu zajednicu. Takvi primjeri u povijesti češći su u društvima izvan Europe.

Prvi zapisi o postojanju organizacije za slijepo nalaze se u Kini. Tamo su se osobe s oštećenjem vida udružile u zajednicu slijepih glazbenika radi omogućavanja financiranja i učenja budućih naraštaja osoba s oštećenjem vida. Još jedan pozitivan primjer nalazimo u Japanu u vrijeme širenja budizma. Japanski car Koko koji je vladao u razdoblju od 884. do 887. godine imao je slijepog brata i njemu u čast izdao je zakon u kojem su isključivo slijepo osobe imale pravo baviti se masažom i glazbom, a svoje su znanje prenosili potomcima. U Peruu su slijepi dobivali zemlju za obrađivanje, a mogli su se ženiti samo međusobno. Muškarci su se često zapošljavali kao svirači, dok bi djevojke iz siromašnijih obitelji bile davane višim staležima kao prilježnice.

U Europi u tim povijesnim razdobljima nema mnogo pozitivnih primjera za zbrinjavanje i obrazovanje slijepih osoba. Tek u periodu kasnog srednjeg vijeka osnovana su prva udruženja slijepih, ponovno u obliku zajednica glazbenika. Prvi pokušaji da se poradi na obrazovanju slijepih dolaze tek u renesansi, kada humanizam doživljava svoj procvat i razvija se svijest o čovjeku. Tada se slijepo osobe zapošljava u obrtničkim djelatnostima, dok obrazovanje i dalje ostaje privilegija imućnih. (Usporedi Kekuš, 2016)

Ideja da se slijepo odgaja i obrazuje ojačala je tek u 19. stoljeću, kada se u Europi osniva čak 32 zavoda za osobe s oštećenjem vida. To je također period u kojem se rađaju prve muzejske institucije, među kojima se pojavljuju i one koje su se specijalizirale za slijepo i slabovidne osobe. Prema Bosnar Salihagić: *"Pojava muzejskih institucija tekla je paralelno s razvojem građanskog društva koje je iznjedrilo i druge moderne ustanove za kulturu i izobrazbu. Već početkom 19. stoljeća diljem Europe os-*

nivaju se i djeluju brojni muzeji. U početku, najviše je bilo muzeja prirodnih znanosti i umjetničkih muzeja, dok su muzeji s kulturno povijesnom tematikom isprva bili rjeđi. Devetnaesto stoljeće epoha je utemeljenja muzeja, širenja njihove tematike i specijalizacije prema vrsti građe. Pojava novih disciplina u duhu znanstvenog pozitivizma dovela je do procvata zbirke različitih predmeta koje su ubrzo prerasle u brojne više ili manje specijalizirane muzeje. Njihovi začetnici često su bili nacionalne i lokalne, znanstvene i kulturne udruge i skupine te istaknuti pojedinci. Privatni osnivači u pravilu nisu bili motivirani materijalnim ciljevima, već su djelovali u općem interesu." (Bosnar Salihagić et al., 2015, 8)

Svijest o odgoju i obrazovanju osoba s oštećenjem vida tada se pojavila i na tlu Hrvatske, a njen je protagonist bio prvi hrvatski tiflopedagog Vinko Bek - po kome je i današnji Centar za odgoj i obrazovanje za osobe s oštećenjem vida dobio ime.

2.3. Rad Centra za odgoj i obrazovanje "Vinko Bek"

"Problematika oštećenja vida, prema Mršiću (1995), u Hrvatskoj se može, kao i u ostalim europskim zemljama podijeliti na dva razdoblja - pretpovijesno i povijesno. Pretpovijesno razdoblje odnosi se na vrijeme u kojem se oštećenje vida smatralo kaznom i sudbinom te je vladalo stajalište da slijepim osobama nema pomoći. U tom razdoblju medicina još nije bila potpuno razvijena kao znanost, a edukacijska rehabilitacija kao disciplina nije ni postojala osim u svojim prvotnim oblicima i to kao milosrdni rad u crkvenim ustanovama. Povijesno razdoblje u Europi, započinje otvaranjem prvih zavoda za slijepu u kojima se počinje odvijati odgojno - obrazovni, a kasnije i rehabilitacijski rad." (Kekuš, 2016, 44)

Prije više od 120 godina u Hrvatskoj je osnovan prvi Zavod za odgoj slijepu djece, sa sjedištem u Zagrebu. To je ujedno bila i prva odgojno - obrazovna ustanova za slijepu na čitavom južnoslavenskom području i na Balkanu. Njen začetnik i osnivač bio je Vinko Bek, prema kojem Centar danas nosi ime.

Vinko Bek rodio se u Podgajcima na Dravi, u općini Donji Miholjac, u studenom 1862. godine. Prvo je radio kao učitelj u pučkoj školi u Bukevju, gdje je imao slijepog učenika, te je njegovo zanimanje za odgoj i obrazovanje slijepu djece sve više raslo. Kada se odlučio napraviti Zavod za slijepu u Hrvatskoj, počeo je prikupljati nastavna

Slika 2.1: "Nastava u Zemaljskom zavodu za odgoj slijepe djece", Zagreb, oko 1920., Tiflološki muzej

sredstva i pomagala koja bi služila ovakvom obliku rada, a pomoć je tražio od tiflopedagoga u Austriji. "Već iste 1888. godine Bek posjećuje bečke zavode za slijepe kako bi proučio metodu rada i organizacijsku strukturu tamošnjih ustanova i kako bi ta iskustva pretočio u svoje planove za rad sa slijepom djecom u Hrvatskoj. Po povratku iz Beča objavio je studiju *Bečki zavod za slijepe i naše potrebe* koja je tiskana 1889. Kao glavni cilj u njoj je postavio otvaranje zavoda za slijepe u Zagrebu. U "Dodatku" toj studiji Bek se obratio javnosti za sudjelovanje u prikupljanju i stvaranju zbirki općih nastavnih sredstava za slijepe."

Želio je osobama s oštećenjem vida pružiti osposobljavanje koje uključuje i teoriju i praksu, a bavio se i osmišljavanjem specifičnih metoda i sredstava koja su prilagođena za provođenje ovakvog oblika nastave. Po Beku, sama sredstva nisu bila dovoljna: zato je radio na školovanju nastavnika da bi osigurao stručni kadar za provođenje nastave.

U početku je osnovan privatni Zavod za odgoj slijepe djece, s ciljem i nadom da bi, kada zavod preuzme vlada, Zavod postao dostupan svima. Molbu za odobrenje i otvaranje Zavoda Bek je uputio 1888. godine Odjelu za bogoštovlje i nastavu Zemaljske

vlade u Zagrebu, te je dobio pozitivno rješenje. Tada je počeo s prikupljanjem specijalnih nastavnih pomagala, često putem donacija. U članku "Das Blindenwesen in Kroatien" objavljenom u časopisu *Der Blindenfreund* 1889. piše: "*Knjigama i nastavnim sredstvima obdarila su me gospoda Blinder, Opperl, Messner, Entlicher, Hofmann, Lasch i gospodin W. Mecker, direktor Zavoda za slijepu u Durenu.*" (Bosnar Salihagić et al., 2015, 10)

Slika 2.2: "Igraonica u Zemaljskom zavodu za odgoj slijepu djece", Zagreb, 1906., Tiflološki muzej

Danas se sve manje učenika s oštećenjem vida upisuje u školu "Vinko Bek". Razlog tome je da se što veći broj učenika pokušava integrirati u redovne škole, i to u mjestima u kojima učenici žive. Naime, sam Centar je smješten u Zagrebu, pa su mnoga djeca bila smještena u domu Centra, ili su bila primorana s roditeljima odseliti u Zagreb. Na ovaj način djeca ostaju i odrastaju u rodnoj okolini, a u Centru je otvoren odjel za integraciju koji prati, planira, podupire i organizira bolje školovanje i rehabilitaciju djeci s oštećenjem vida na području Republike Hrvatske.

Odjel za integraciju osnovan je školske godine 1993./1994., a kao početak njegovog rada napravljena je eksperimentalna skupina koju je činilo petero djece, koja su uspješno integrirana u redovne škole. Od tada pa do danas broj djece koja se na ovaj način integriraju u redovne škole raste, tako da Odjel svake godine prati sve više učenika u osnovnim školama. "Dosadašnja iskustva ukazuju na postizanje vrlo dobrih obrazovnih rezultata ovih učenika u redovnoj školi, unatoč preprekama koje prate ovaj program."(Matok, 2009)

"Danas je Centar ustanova socijalne skrbi, u kojoj se osobe oštećena vida rehabilitiraju po specifičnim programima, a školuju se po programima Ministarstva znanosti obrazovanja i sporta. "Vinko Bek" je ujedno resursni centar za cijelu Hrvatsku."⁸

2.3.1. Priručnik za rad s učenicima s teškoćama vida za prosvjetne radnike

Osjetilo vida danas se smatra najdominantnijim osjetilom, putem kojeg primamo približno 90 posto informacija iz okoline.⁹ Putem osjetila vida dijete upoznaje okolinu koja ga okružuje, promatrajući i imitirajući ponašanje i geste svojih vršnjaka i odraslih. Kada dođe do odsustva vida (sljepoća), tada se spoznaje o okolini dobivaju pretežno sluhom i opipom (taktilno - slušna percepcija). Razlika između spoznavanja svijeta putem opipa ili putem vida prvenstveno je u količini informacija i brzini kojom se one dobivaju: vidom čovjek skenira mnoštvo informacija u svojoj okolini putem kojih se gradi slika; dok se opipom spoznaje putem analize: dodiruje se dio po dio predmeta, čija "slika" se postupno stvara u mozgu. Kako bi se ubrzao proces spoznaje, i dobile dodatne informacije o predmetu, poželjno je slijepo dijete stalno usmeno usmjeravati, navoditi i provjeravati pitanjima usvojenost znanja. (Mustać i Vicić, 1996)

Prema Mustać i Vicić (1996) da bi se slijepo dijete moglo uključiti u redovitu osnovnu školu i uspješno školovati, treba nastavu i učionicu prilagoditi na sljedeći način:

- stvoriti povoljno raspoloženje među učiteljima u razredu u koji se učenik uključuje,
- osigurati stalnu stručnu suradnju učitelja defektologa,

⁸Dostupno na: <http://www.centar-vinko-bek-zg.skole.hr/skola/Razredi> [Pregledano: 18. svibnja 2017.]

⁹Dostupno na: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ljudskooko> [Pregledano 16. svibnja 2017.]

- osigurati, za razrednog učitelja, temeljne informacije iz područja sljepoće i slabovidnosti, uključujući i svladavanje Brailleova pisma,
- osigurati odgovarajući prijevoz ili pratnju od kuće do škole,
- ostvariti suradnju s roditeljima, oftalmologom i drugim relevantnim stručnjacima,
- u sklopu rasporeda rada osigurati vrijeme za individualan rad, redovitom učitelju i defektologu, tjedno prema potrebama učenika,
- prema potrebi, osigurati sadržaje, sredstva i vrijeme za vježbanje u orijentaciji i kretanju u prostoru te za vježbanje preostalog vida, za što je nadležan defektolog,
- osigurati primjerenu opremu, prilagođenu taktilnom percipiranju u uvjetima sljepoće. (Mustać i Vicić, 1996, 19)

Uz sve gore navedeno, da bi se učenik što bolje integrirao u redovnu školu, trebalo bi informirati užu zajednicu o oštećenju vida (učenike iz razreda, njihove roditelje, ostale zaposlenike škole i dr.), te im dati upute o tome na koji način se ophoditi (kako pomoći učeniku u kretanju školom, od/do škole, kako ga navoditi riječima da shvati neke predmete/situacije i dr.), tj. kada i na koji način pomoći pri svakodnevnom funkcioniranju. Kao što je gore navedeno, Stančić (1991) je naglasio da se sljepoća smatra hendikepom tek na temelju društvene evaluacije stanja, tako da bi kvalitetno informiranje zajednice od strane stručnjaka sigurno pomoglo u primjerenom ponašanju, razumijevanju, ali i konstruktivnoj pomoći.

Dalje, prema Mustać i Vicić (1996), neki od najvažnijih elemenata školovanja slijepog djeteta su:

- *načelo taktilne zornosti*, "koje podrazumijeva učenje putem neposrednoga taktilnog promatranja,"
- *načelo individualizacije i svjesne aktivnosti*, "koja podrazumijeva maksimalnu angažiranost slijepog djeteta u poimanju konkretnog pribora, i to svim raspoloživim osjetilima uključujući, kada je to moguće, i preostali vid, dodir, sluh, okus, miris te kinestetske osjete." (Mustać i Vicić, 1996, 19)

Slabovidno dijete se u percepciji svijeta u svim aktivnostima ipak koristi preostalim vidom. Na redovnoj nastavi takvo dijete može se služiti crnim tiskom ako su mu

uvjeti prilagođeni (osvjetljenje, veličina slova/font). Prema Mustać i Vicić (1996), slabovidnom djetetu u regularnoj nastavi treba osigurati iduće pretpostavke:

- "(...)smještanje u prvu klupu kako bi moglo čitati sa školske ploče, i to tako da mu svjetlost dolazi s lijeve strane da se pri čitanju i pisanju ne bi stvarala sjena. Za vedrih dana bilo bi uputno dnevno svjetlo regulirati uz pomoć svijetložute zavjese na prozoru kako bi se izbjeglo bliještanje i nepotrebno zamaranje vida. Klupa slabovidnog djeteta umjetnim osvjetljenjem treba biti jače osvjetljena od standarda (između 500 i 700 luksa), individualno u skladu sa stupnjem slabovidnosti učenika."
- "Potrebno je nabaviti klupu za slabovidne učenike, čija se površina može mijenjati prema potrebi do nagiba od 80 stupnjeva."
- "Udžbenici i tekstovi trebali bi biti na uvećanom crnom tisku."
- "Crteži, slike i ostali pribor koji izrađuje sam učitelj, ne smiju biti pretrpani pojedinostima."
- "U suradnji s defektologom oftalmologom potrebno je pribaviti optička pomagala, naočale, povećalo i sl."
- "Bilježnice za pisanje i matematiku trebale bi biti s debljim i širim crtama, flomasteri i olovke trebali bi ostavljati deblji trag."
- "Slabovidno dijete nije uputno zamarati dugotrajnim čitanjem, već je potrebno mijenjati aktivnosti." (Mustać i Vicić, 1996, 20)

2.3.2. Upute za rad s učenicima s oštećenjem vida na području likovnog stvaralaštva

Tanja Parlov učiteljica je likovne kulture "Centra za odgoj i obrazovanje Vinko Bek" i voditeljica likovne rehabilitacije za slijepe i slabovidne učenike srednjih škola. Godinama radi s djecom s oštećenjem vida, ali i s drugim poteškoćama (motoričkim, intelektualnim, zdravstvenim), te je na temelju svog iskustva napisala upute kako bi pomogla svim prosvjetnim radnicima koji se u svom radu susreću sa slijepom i slabovidnom djecom.

Slika 2.3: Radionice Tanje Parlov u sklopu programa "Daj pet" [Fotografija Tiflološkog muzeja]

*"Likovna kultura je predmet u kojem odgajamo vizualnu pažnju - učimo gledati. Međutim, zaboravljamo da postoji i taktilna pažnja - **pažnja dodira**, dodira koji upoznaje svijet, dodira koji istražuje svijet, dodira koji gradi svoju sliku svijeta. Na nama je da djeci s oštećenjem vida omogućimo da dodiruju, upoznaju i stvaraju. Da ih upoznamo s likovnim tehnikama kojima se mogu izraziti i prikazati svoj doživljaj svijeta koji je tako originalan i zanimljiv. Doživljaj svijeta koji je pun znakova i oblika koje ne možemo ni zamisliti. Svijeta u kojem nema nametnutih šablona i uzoraka. Svijeta ozbiljnog promišljanja u kojem nema mjesta za nepotrebno i nebitno."* (Parlov, 2015, 5)

Jednako kao i Stančić (1991), i Tanja Parlov upućuje na to da je svako slabovidno ili slijepo dijete "priča za sebe", te da svakom djetetu treba pristupiti individualno, što bi značilo da se nastavni program nužno mora prilagoditi djetetovim sposobnostima.

Ono što je ključno i drugačije u radu Tanje Parlov jest to da djeci s oštećenjem vida na nastavi prvo objašnjava element prostora, koji im je puno prirodniji i bliži. U redovnom školskom programu djecu se uvodi u nastavu s likovnim elementima točkom i crtom, koji su slijepoj i slabovidnoj djeci teže razumljivi. Nakon prostora, djecu se

dalje upoznaje s oblicima, površinom te na kraju s bojom. Boja se tumači samo onoj djeci koja su zadržala podražaj svjetla, i to u najjačim kontrastima. Kada djeca savladaju prostorne likovne elemente, tada se prelazi na plohu papira koja prikazuje prostor u dvije dimenzije. Ploha papira se savladava tako da se učenicima likovi objašnjavaju putem sjena, koji se konačno mogu izraziti elementima točke i crte.

Prema Parlov (2015), za uspješno savladavanje gradiva još je bitan i kontinuitet, kako bi djeca zaista razumjela i savladala gradivo. Gradivo se ponavlja i nadovezuje jedno na drugo, kako bi se dobila cjelina i širina razumijevanja.¹⁰

Ovom metodom, koja je obrnuta onoj u redovnom školskom programu (od prostora do točke i crte), danas djeca s oštećenjem vida uspješno prolaze program iz predmeta Likovne kulture. Kao što je naveo Stančić (1991), svakom djetetu pristupa se individualno, s obzirom na njegove sposobnosti i s obzirom na to postoje li uz oštećenja vida i neki drugi problemi. No, Parlov je dokaz da se uz strpljenje i kontinuiran rad ovakvom metodom svako dijete može naučiti osnovama, putem kojih dalje komunicira s okolinom, razvijajući svoj jedinstven i kreativan svijet. Djeca s oštećenjem vida rasterećena su od zadanih "šablona" i kopiranja. Oštećenje vida na području likovnog stvaralaštva, ako se njeguje, razvija i usavršava, može biti platforma za stvaranje osobne simbolike u primjeni likovnog jezika te most u svijet onih, koji svijet doživljavaju drugačije.

2.4. Izložbe namijenjene osobama s oštećenjem vida u Republici Hrvatskoj

Na našem podneblju nema mnogo izložbi koje omogućuju osobama s oštećenjem vida da ih posjećuju ili da u njima sudjeluju. Jedan rijetki primjer takvog oblika muzeja jest Tiflološki muzej, koji se specijalizirao za izlaganje onih radova koje i slijepi, i slabovidni, ali i videći mogu doživjeti. Uz ovaj izuzetak, postoji još nekoliko projekata pokrenutih od strane drugih izlagačkih institucija. Primjer za to je Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu, koji nije prilagodio svoj postav ili ciljano napravio izložbu za ovu populaciju, ali povremeno pozove slijepe i slabovidne učenike Centra za odgoj i obrazovanje "Vinko Bek" na izložbu, na kojoj napravi izuzetak i dopusti taktilno is-

---

¹⁰Upute Tanje Parlov i Vladimira Stančića služile su kao temelj i smjernice empirijskom djelu diplomskog istraživanja, što će biti navedeno u drugom djelu pisanog rada.

traživanje umjetničkih radova. Još jedan primjer je *Taktilna galerija*, projekt nastao u sklopu Moderne galerije u Zagrebu, da bi se slijepim i slabovidnim osobama pružila mogućnost istraživanja nekih od najznačajnijih hrvatskih umjetnika 20. stoljeća. Dobar primjer izlaganja radova, kako bi ih i osobe s oštećenjem vida mogle doživjeti, bio je i projekt *U ritmu dodira*, multimedijaska izložba održana u Klovićevim dvorima, na kojoj su se izloženi radovi uz vizualno, mogli i taktilno/auditivno istraživati.

Ovako nabrojane, sve ove izložbe ostavljaju dojam kao da se radi na tome da umjetnost bude dostupna svima. No, ako uzmemo u obzir da su jedino Tiflološki muzej i Taktilna galerija prostori koji tijekom cijele godine nude neki repertoar izložaka namijenjenih slijepim i slabovidnim osobama, a druge izložbe samo rijetki izuzeci, počnemo shvaćati koliko su takvi projekti iznimka od pravila i koliko se još treba raditi na ovom području.

2.4.1. Rad Tiflološkog muzeja

"Tiflološki muzej je specijalni muzej, a njegov naziv potječe od grčkih riječi *typhlos* = slijep i *logos* = kazivanje, govor, misao, razum. On je javna državna ustanova koja prikuplja, čuva, proučava, dokumentira i komunicira materijalnu i nematerijalnu građu vezanu uz osobe s invaliditetom, s naglaskom na osobe oštećena vida."¹¹

"Ideju o stvaranju Muzeja potaknuo je učitelj i tiflopedagog Vinko Bek, veliki borac za prava slijepih osoba, osnivač Zemaljskog zavoda za odgoj slijepice djece u Zagrebu te urednik prvih tifloloških časopisa. Godine 1888. započeo je sa sabiranjem predmeta za svoju privatnu zbirku koju je nazivao *Hrvatskim sljepačkim muzejom*. Tiflološki muzej otvoren je 1953. g. u Zagrebu, u Bosanskoj ulici 36, velikom zaslugom slijepog znanstvenika prof. dr. Franje Tonkovića i njegove supruge Danice. Na toj je lokaciji 1956. g. otvoren i prvi stalni postav. Drugi stalni postav otvoren je 1959. g., nakon preseljenja u novu zgradu, tada u vlasništvu Saveza slijepih Jugoslavije, u Draškovićevoj ulici 80 u Zagrebu, u kojoj se Muzej i danas nalazi. Treći stalni postav bio je otvoren za javnost 1976.g., a četvrti 2008.g."¹²

Tiflološki muzej mogao bi se opisati kao specijalni muzej koji teži k dva cilja: nas-

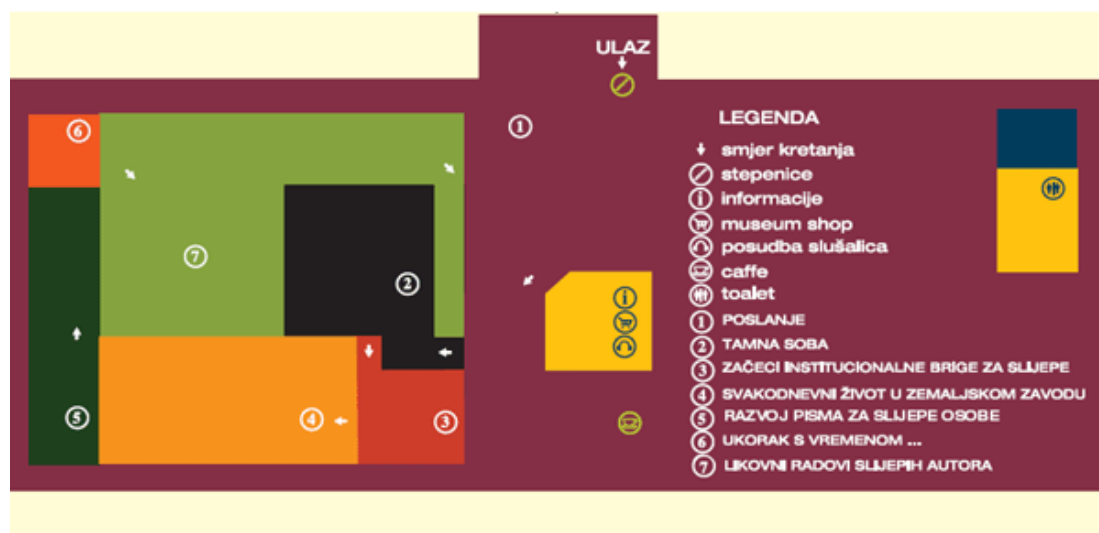
---

¹¹Dostupno na: <http://www.tifloloskimuzej.hr/main.aspx?id=18&pid=19> [Pregledano 6. lipnja 2017.]

¹²Dostupno na: <http://www.tifloloskimuzej.hr/page.aspx?id=26> [Pregledano 6. lipnja 2017.]

toji svijet likovne umjetnosti približiti i dočarati osobama s oštećenjem vida tako da prilagođava postav izložbi i radi na takav način da svojim angažmanom stvori komunikaciju između svijeta videćih i osoba s oštećenjem vida. Sam muzej je informativnog karaktera, u kojem svojim stalnim postavom informira posjetitelje o razvoju pisma i škole za slijepe u povijesti, a privremenim izložbama koje su taktilno ili auditivno orijentirane, zove publiku da istražuje likovnu umjetnost posredstvom percepcija koje nisu isključivo vizualno orijentirane. Informirajući javnost o životu slijepih i slabovidnih osoba, muzej je platforma koja pokušava ukinuti negativna mišljenja i stavove prema osobama s oštećenjem vida, ali i prema drugim skupinama s invaliditetom.

Danas Tiflološki muzej u stalnom postavu nudi: tamnu sobu (potpuno zamračenu sobu u kojoj posjetitelji imaju prilike taktilno istražiti nepoznati prostor u kojem se nalaze, unutar kojeg su pojedini radovi slijepih autora, mirisi, oblici i različite površine za taktilno istraživanje), predmete iz svakodnevnog života slijepih koji su korišteni u povijesti da bi se slijepe osobe naučilo čitati i pisati (poput pisaćih mašina za brajicu, prilagođenih knjiga, i sl.), pregled razvitka pisma za slijepe, povijesni razvitak Centra za odgoj i obrazovanje "Vinko Bek" i Tiflološkog muzeja, te radove slijepih umjetnika. Osim stalnog postava, u Tiflološkom muzeju česte su privremene izložbe koje se svojim medijem obraćaju i slijepoj publici, radovi učenika Centra ili radovi Saveza slijepih.

Slika 2.4: Tlocrt Tiflološkog muzeja, Zagreb

2.4.2. Radovi slijepih autora na području Republike Hrvatske

Kao što je opisano u poglavlju 2.2. **Odnos prema osobama s oštećenjem vida u povijesti i danas**, već prvi zapisi o društvenom položaju i zanimanjima slijepih svjedoče o tome da su se često bavili kreativnim područjima u kojima je naglasak najčešće stavljan na upotrebu ruku (taktilne percepcije) i zvuka (auditivne percepcije). Nekoliko je imena slijepih glazbenika čije je djelovanje obilježilo glazbenu scenu u prošlosti i danas (Ray Charles, Stevie Wonder, Andrea Bocelli), dok su slijepi likovni umjetnici imena koja su često stavljana po strani. Međutim, pregled Tiflološkog muzeja posjetiteljima nudi upoznavanje s troje Hrvatskih likovnih umjetnika, koji su usprkos poteškoćama na području vida (u slučaju slijepe kiparice i sluha), savladali materiju i prenijeli promatraču osobnu simboliku putem likovnog izražavanja. Izloženi radovi slijepih autora mogli bi i izvan konteksta Tiflološkog muzeja pričati o umjeću obrade materijala i osobnoj simbolici autora. Suptilne forme Sanje Fališevac pričaju o nježnom i razvijenom unutarnjem svijetu; životinje Ivana Ferlana asociraju na dječje radove i naivu; dok se maske Ivana Ferlana lagano mogu zamijeniti s onima koje su francuski osvajači donijeli iz Afrike početkom 20. st.

Sanja Fališevac

Sanja Fališevac rođena je 1965. godine u Požegi. Zbog bolesti postepeno počinje gubiti sluh i vid, pa nastavlja specijalno školovanje u Zagrebu. Već u devetoj godini života Sanja je pokazivala snažan interes za likovni izraz pa školovanje nastavlja u Školi primijenjene umjetnosti u Zagrebu, na odjelu za keramiku i tehnike tkanja u Zagrebu.

Željala je da se, nakon završene srednje škole, upiše na Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu, te počinje pohađati sate obuke u ateljeu akademskog kipara Želimira Janeša. Nažalost, kiparstvo nije nikada upisala jer u to vrijeme nije bilo prilagođenih uvjeta za njen studij. Od 1994. godine kraće vrijeme boravi u Poljskoj, gdje se usavršava pod vodstvom mentora, kipara Ryszarda Stryjeckog.

Iako je u početku nezadovoljna što nije upisala Akademiju, nastavlja modelirati, najčešće u glini, ali u svojim formama kombinira i druge materijale, poput konopa, žice i sl. Sanjin likovni jezik je intuitivan, ona dodirom istražuje svijet koji je okružuje, koji potom transformira u suptilne forme. Nakon mnogo godina, zadovoljna je da svoje obrazovanje nije nastavila u nekoj od institucija jer je, kao što kaže: "oslobođena od

nametnutih stilova i jezika", te se u potpunosti može prepustiti svojoj imaginaciji.

Sanja Fališevac danas je članica ULUPUH-a, a do sada je održala dvanaest samostalnih i sudjelovala na devet skupnih izložbi. Uz kiparstvo, piše i poeziju, a to što ne vidi i ne čuje ne smatra hendikepom, već poticajem za istraživanjem "unutrašnjeg svijeta".¹³

Slika 2.5: "Razgovor", Sanja Fališevac, 2004., Tiflološki muzej

---

¹³Podaci preuzeti s dokumentarnog filma redatelja Mirana Krčadinca: Gluho - slijepa kiparica Sanja Fališevac, Tiflološki muzej, Zagreb

Slika 2.6: "Maske", Remzija Đumišić, 20. st., Tiflološki muzej

Ivan Ferlan

Ivan Ferlan samouki je slijepi kipar, rođen 1924. godine u mjestu Kuna na Pelješcu. Otac mu je bio stolar, pa je uz njega stekao prvu poduku u rezbarstvu, dok u osnovnoj školi pokazuje veliki interes za oblikovanje gline. Sa šesnaest godina postupno počinje gubiti vid, ali nastavlja likovni izražaj. U Zagrebu živi od 1965. godine, gdje sudjeluje na mnogim skupnim izložbama i na četiri samostalne.

Ferlanov opus najčešće se dijeli u četiri tematske kategorije: fantastika/bića iz mašte, životinjski prikazi, ljudski likovi i brodovi. Njegov opus čini preko nekoliko stotina skulptura u drvu i terakoti, od kojih je većina danas smještena u Tiflološkom muzeju.¹⁴

¹⁴Informacije preuzete iz dokumentarnog filma: "Ivan Ferlan, samouki slijepi kipar", redatelja Mirana Krčadinca; Pregledan u Tiflološkom muzeju 30. svibnja 2017.

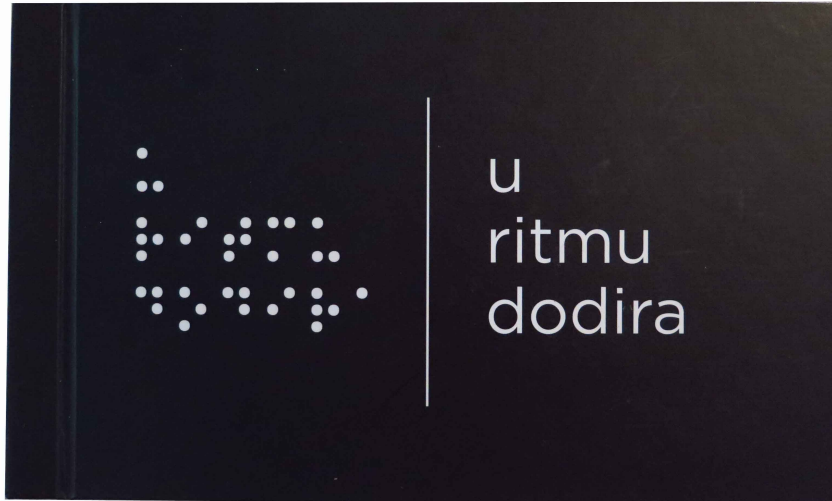
Slika 2.7: Životinje, Ivan Ferlan, 1975., Tiflološki muzej

2.4.3. Izložba *U ritmu dodira*, Klovićevi dvori

"U ritmu dodira" naziv je multimedijske izložbe održane 2014. godine u Klovićevim dvorima. Riječ je o izložbi čiji je cilj bio pružiti posjetiteljima uz vizualno i auditivno iskustvo te mogućnost taktilnog istraživanja izloženih radova. Posredstvom dodira omogućilo se da osobe s oštećenjem vida, ali i svi "taktilno znatiželjni" posjetitelji, otkrivaju postavljene radove na drugačiji način.

Izlagачi su bili umjetnici većinom mlađe generacije, koji su se odazvali pozivu i na zadanu temu napravili ili dali na korištenje rad, koji još nije bio izlagan. Zanimljivo je da su na izložbi uz kipare bili zastupljeni i drugi mediji: grafika, slikarstvo, videoumjetnost i *device art*. Uz mlade umjetnike, kao gošća je izlagala i Sanja Fališevac, gluhoslijepa kiparica koja je završila Školu primijenjene umjetnosti i dizajna u Zagrebu. Još jedna zanimljivost izložbe je bila u radovima Ivone Biočić Mandić. Ova akademska kiparica je u proljeće 2013. godine obranila likovni dio doktorskog

rada samostalnom izložbom *Likovno djelo u percepciji slijepih osoba*, čije su radove posjetitelji ovom prilikom ponovno mogli iskusiti.

Slika 2.8: Katalog izložbe "U ritmu dodira"

Cilj održane izložbe bio je pružiti promatraču drugačiji pristup sagledavanja umjetničkog djela. Fokus je s primarno vizualnog stavljen na druga osjetila: auditivno i taktilno istraživanje, što je pružilo mogućnost i osobama s oštećenjem vida i videćima da aktivno sudjeluju u njoj. Prema riječima Liljane Velkovski: "Naša opažajna i predodžbena sposobnost nisu ništa gotovo, što nam je dano jednom za svagda, već nešto što se razvija. Stoga ova izložba uvjetuje sasvim novi način ponašanja, ona traži interakciju dodirom, opipavanje bez ograničenja, potencira istraživanje, navodi posjetitelja na iskustvenu pustolovinu." (Velkovski, 2014, 10,11) Postav ove izložbe sugerira pojedincu da se oslobodi najzastupljenijeg osjetila, vida, te da radovima pristupi koristeći druga osjetila da bi u konačnici mogao doprijeti do onog što je ponekad "očima nevidljivo".

Slika 2.9: Primjer taktilne reprodukcije rada [Fotografije kataloga "U ritmu dodira"]

Slika 2.10: Izloženi rad gluhoslijepe autorice, Sanje Fališevac [Fotografije kataloga "U ritmu dodira"]

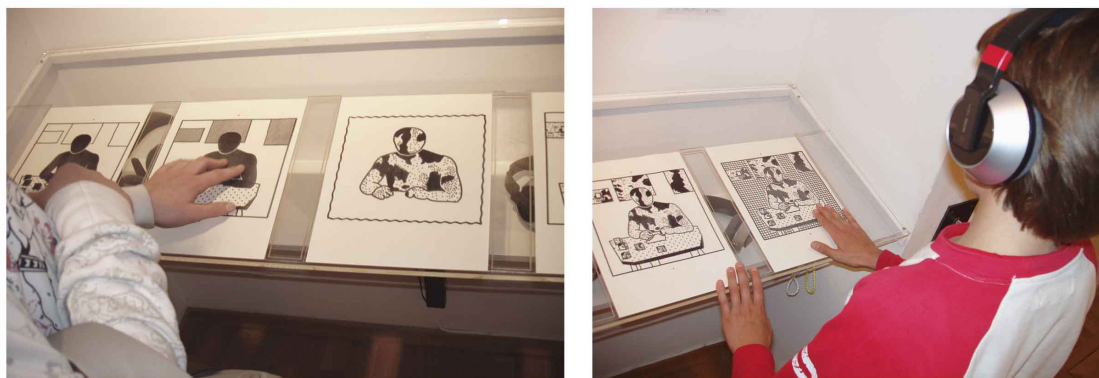
U razgovoru s autoricom koncepcije izložbe, Liljanom Velkovski, rečeno je da je za organizaciju ovakve izložbe potrebno mnogo financijske podrške, a malo je zainteresiranih za ovakav projekt. Neki od razloga su mala populacija slijepih i slabovidnih osoba, neinformiranost javnosti, nedostatak sredstava i općenito, nezainteresiranost. U

sklopu izložbe objavljen je Katalog, koji je djelomično tiskan na brajci, a fotografije radova objavljene u katalogu napravljene su tako da ih se može taktilno istražiti (slika 2.9) uz pomoć hrapave površine u plastici, koja prati oblik prikazane forme umjetničkog rada. Katalog je kroz preinake namijenjen videćoj publici i osobama s oštećenjem vida.

2.4.4. Taktilna galerija u sklopu Moderne galerije u Zagrebu

U sastavu Moderne galerije u Zagrebu 2009. godine otvorena je prva "Taktilna galerija" namijenjena osobama s oštećenjem vida. Njena autorica i izumiteljica je povjesničarka umjetnosti Nataša Jovičić, bivša ravnateljica Spomen - područja Jasenovac.

Premisa s kojom se Nataša Jovičić uputila u ovakav projekt je velika želja da umjetnost bude dostupna svima, pa tako i osobama s oštećenjem vida. Ideju i motivaciju za ovakav pothvat dobila je od svog slijepog prijatelja Ivice Bagarića, koji joj je rekao da bi "dao sve na svijetu da može vidjeti Mona Lisu", sliku renesansnog slikara Leonarda Da Vincija, smještenu u pariškom muzeju Louvre. (Usporedi Bubalo, 2014)

Slika 2.11: Istraživanje taktilnih dijagrama [Fotografirao Goran Vranić]

Sve do nastanka ovog patenta svjetski su muzeji slijepim osobama pružali samo audiovodstva, uz poneku trodimenzionalnu repliku originala ili maketu koja je bila dostupna za taktilno istraživanje. Primjere takvog pristupa nalazimo u Louvreu u Parizu, Tate Modern i Victoria and Albert Museum u Londonu, u Ateni i Bologni,

koji unutar stalnog postava posjeduju svoje "taktilne galerije" (Usporedi Kastratović, 2009). Takve prilagodbe fokusirane su samo na prezentaciju trodimenzionalne umjetnosti osobama s oštećenjem vida, a u nekima je potrebno staviti posebne rukavice, što dodatno smanjuje intenzitet osjeta opipa, time otežavajući proces istraživanja. Razlika između takvog pristupa koji su do sad nudili svjetski muzeji, i Taktilne galerije u Zagrebu vidljiva je u nekoliko područja. Prvi novitet koji su uveli dijagrami Nataše Jovičić je taj da se slijepim osobama po prvi put nudi istraživanje dvodimenzionalne umjetnosti u sklopu muzejske institucije. Iako su sami dijagrami namjenjeni taktilnom istraživanju (kao i makete i replike), oni sistematiziraju i pokušavaju dočarati likovne elemente dvodimenzionalne umjetnosti, boju i perspektivu, a uz to bave se i cjelinom te detaljima slike. Dijagrami rade tako da su neka vrst "taktilnih reljefa" koji prate prikaz izabrane slike iz stalnog postava Moderne galerije. Drugi novitet je spoj taktilnog i auditivnog iskustva, radi spoznavanja cjeline rada, te izravno navođenje onoga što se prstima istražuje. Audiovodstvo je dostupno na tri jezika, pa je i stranim državljanima omogućeno sudjelovati u istraživanju. Promatrač stavlja slušalice i slijedi upute koje mu se daju. Osim samog navođenja što se taktilno istražuje, vodstvo daje i neke osnovne informacije o autoru čije je djelo prezentirano, te o samom radu.

Svaka prezentirana slika sastoji se od pet taktilnih dijagrama koji pokušavaju dočarati cjelinu slike, njene detalje, perspektivu i boje. Najveći novitet u ovakvom pokušaju da se slikarski jezik prenese slijepima je upravo dimenzija boje. Boja je obrađena na takav način da postoje taktilni znakovi, tj. različite površine koje tumače smeđu koja je opisana kao ploha, crvenu boju predstavljaju paralelne valovite linije, a bijelu tumače točkice. Naravno da slijepi osobe ne mogu doživjeti boju, ali sada mogu osjetiti razlike u obojanim poljima slike posredstvom različitih tekstura, što je veliki korak naprijed u pokušaju da se osobe s oštećenjem vida pokuša uključiti u likovnu umjetnost.

Taktilna galerija zamišljena je tako da svakih nekoliko mjeseci izloži po tri rada, od kojih je jedan puna plastika iz stalnog postava Galerije, jedan reljef iz stalnog postava, te jedna slika za koju su napravljeni specijalni dijagrami opisani gore u tekstu. Dijagrami su napravljeni od posebnog stakla kako se ne bi oštetili čestim taktilnim istraživanjem posjetitelja, a sam projekt financira se uz pomoć Ministarstva kulture Republike Hrvatske. U razgovoru s Lodom Bošnjak, voditeljicom stručne službe kustosa, rečeno je da je u planu velika izložba koja bi obuhvatila sve dosad izložene dijagrame, radi promocije prilagođenog postava radova za slijepi i slabovidne osobe.

Slika 2.12: Primjer dijagrama Taktilne galerije [Fotografirao Goran Vranić]

Inspiraciju za ovakav prikaz umjetničkog djela Nataša Jovičić možda je pronašla u ilustriranim slikovnicama za slijepe, koje jednako kao i dijagrami, slike prezentiraju taktilno - posredstvom posebne gume ili plastike koja sliku stvara odnosima udubljenja i ispupčenja, te različitim površinama. Pohvalno je to da je javnost prepoznala ovaj angažman kao inovativan, te su jednaki dijagrami uvedeni i u Nacionalnoj galeriji u Londonu, gdje su posjetiteljima pružali taktilno iskustvo Posljednje večere talijanskog baroknog slikara Caravaggia.

2.5. Hrvatski izumi koji potiču razvijanje taktilne i auditive percepcije

Iako se rijetko priča o temama poput sljepoće i slabovidnosti, u Hrvatskoj ipak postoji skupina ljudi koja radi na tome da osobama s oštećenjem vida olakša i obogati život. Način na koji to postižu dolazi iz različitih izvora: neki djeluju unutar muzejskih institucija (poput Tiflološkog muzeja) u kojima rade na prilagodbi izložba koje postaju primarno taktilne, neki su prosvjetni radnici koji su se specijalizirali za rad s djecom koja imaju oštećenje vida (ili su se u regularnoj nastavi susreli sa slijepim/slabovidnim

djetetom integriranim u regularnu nastavu te se odlučili prilagoditi i modificirati program prema djetetovim potrebama), a neki rade na patentima poput taktilnih slikovnica ili taktilno - auditivnih igra koje su jednako zanimljive osobama s oštećenjem vida, ali i svima drugima.

2.5.1. Taktilna i auditivna igra: "OPIP i SHUM"

U procesu istraživanja različitih proizvoda koji obogaćuju, olakšavaju i, općenito, koji su prilagođeni životu osoba s oštećenjem vida, jedan od najinovativnijih domaćih proizvoda bila je taktilna i auditivna igra koja koristi percepciju opipa i zvuka kao temelj za prepoznavanje i razlikovanje. Riječ je o prilagodbi igre memorije (eng. *memory*), u kojoj igrači trebaju pronaći par "kartica" jednakih površina oslanjajući se na dodir ili, u drugom obliku, na sluh.

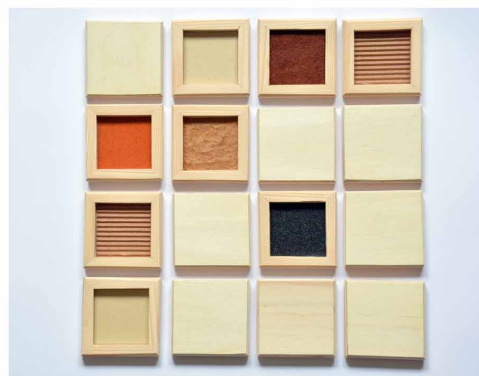

Slika 2.13: Auditivna igra, "Shum" [Fotografirao Studio "Armano Linta d.o.o."]

Služeći kao igra memorije, OPIP i SHUM sastoje se od 16 drvenih pločica (odnosno kockica), koje se nalaze u pamučnoj vrećici. Igrači se oslanjaju na doživljaj

zvuka u igri SHUM-a i na podražaj dodirrom u igri OPIP-a, a cilj je pronaći dvije jednake pločice/kockice. Riječima autora igre: "...ti fini, rukom rađeni, drveni predmeti nisu samo okvir za materijale, nego i za našu percepciju: za trenutak u kojem prebacimo pažnju na dodir prsta s OPIP-om i «dodir» uha sa SHUM-om. To je trenutak koji poklanjamo sebi, slobodan od žurbe svakodnevnog života, slobodan od vizualne hiperstimulacije tipične za naše društvo. Trenutak posvećen finim osjetima, ali i druženju, igranju, iznenađenju, smijehu i povezivanju s drugima. Zato nismo dizajnirali i izrađivali OPIP i SHUM samo kao taktilnu i auditivnu igru (varijante igre memory), nego i kao poziv da živimo malo ljepše i svjesnije."¹⁵

Slika 2.14: Senzorne igre "Shum" i "OPIP" [Fotografirao Studio "Armano Linta d.o.o."]

U kontaktu sa Studijem za arhitekturu i dizajn "Armano Linta d.o.o." (Preписка dopisivanja sa Studijem nalazi se u Dodatku E.), autori su objasnili da motivaciju za ovakve proizvode crpe iz želje da djeci i odraslima, videćima i osobama s oštećenjem vida, ponude ključ za druga osjetila. Ako pažnju ponekad usmjerimo na ono što nam prsti dodiruju i na sve zvukove koje uši "hvataju", iznenadit ćemo se koliko se svijet koji nas okružuje transformirao. Kroz igru je ponuđen pristup učenju i upoznavanju, razvijanju pažnje i osjećanju, a ako joj se prepustimo možemo se iznenaditi intenzitetom informacija koje nam nude i druga osjetila.

¹⁵Dostupno na: <http://armanolinta.hr/hr/work/opip-shum>, [Pregledano 16. svibnja 2015.]

2.5.2. Slikovnica Tanje Parlov

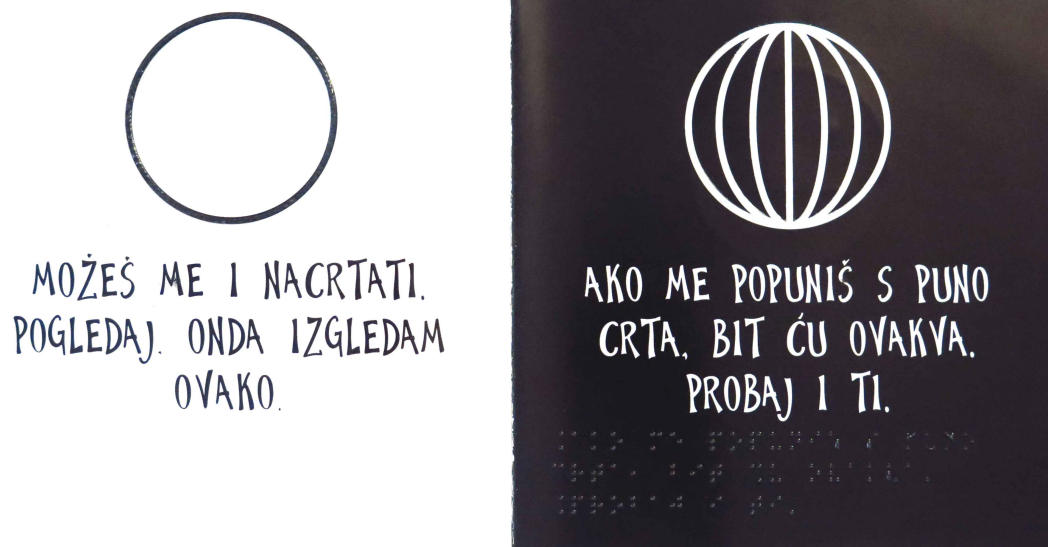
Didaktičko pomagalo "Lopta" osmislila je Tanja Parlov, profesorica Likovne kulture i rehabilitacije Centra za odgoj i obrazovanje "Vinko Bek". Riječ je o kutiji koja sadrži mekanu crno-bijelu loptu i slikovnicu. Koristeći svoje iskustvo kao likovna pedagoginja (opisano u poglavlju 2, odlomak 3.1), Parlov je ovim pomagalom uvela djecu u svijet likovnosti, i to na način da svoju priču o lopti započinje s prostorom (kutija), u kojoj se nalazi oblik (lopta) i ploha (slikovnica). Logičnim redoslijedom u slikovnici se dalje obrađuju likovni elementi: odnosi veličina (malo i veliko), površina (glatko, hrpavo, tvrdo, mekano), odnos mase (prikaza lopte) i prostora (prazne plohe stranice), kompozicije (gore, dolje, lijevo i desno), slikarski elementi (svijetlo - tama, toplo - hladno) i crtački element linije.

Slika 2.15: Taktilna slikovnica, "Lopta" [fotografirala Berislava Picek/ CROPIX]

Didaktičko pomagalo namijenjeno je slijepoj i slabovidnoj djeci, ali i djeci koja vide. Pomoću "Lopte", najmlađi lagano usvajaju osnovne likovne elemente prostor, masu/volumen, površinu, boju i liniju, a samo pomagalo zamišljeno je tako da se istražuje i putem taktilne percepcije i putem percepcije vida. Lopta je sašivena od mekane tkanine u najjačem kontrastu crno - bijelo, kako bi slabovidna i slijepa djeca s ostatkom vida mogla pojmiti svijetlost i tamu. Osim toga, u slikovnici su sve reprodukcije u kontrastu žuto - plave boje, ili crno - bijelom kontrastu, a ilustracije su uz vizualne

slike predstavljene i različitim teksturama kako bi ih slijepa djeca mogla istraživati dodirom.

Slika 2.16: Didaktičko pomagalo "Lopta"

2.5.3. Taktilna knjiga za slijepu djecu "Čudesan svijet"

Zrinka Horvat, bivša studentica Arhitektonskog fakulteta (Studij dizajna u Zagrebu) za diplomski rad je osmislila, dizajnirala i izvela taktilnu knjigu za djecu s oštećenjem vida, ali i drugu taktilno znatiželjnu djecu. Riječ je o knjizi pod nazivom "Čudesan svijet", u kojoj je autorica sama osmislila priču koju prate taktilne ilustracije.

Misao vodilja u osmišljenom radu bila je želja da se ponudi drugačiji pristup tekstu i "slici" osobama s oštećenjem vida (ciljana skupina prvenstveno su bila djeca). Naime, većina prilagođenih slikovnica oslanja se na onu skupinu djece koja je vidjela, a u kasnijoj dobi izgubila vid. Na taj se način osobe slijepa od rođenja zakida za doživljaj slikovnice, zato što nemaju vizualnu memoriju na koju bi se mogli osloniti prilikom čitanja priče. Stoga je Zrinka Horvat odlučila koristiti motive priče na način da se čitatelji ne oslanjaju prvenstveno na vizual, već na haptičko istraživanje i interakciju sa slikovnicom, tj. različitim površinama u njoj. Tako se putem taktilne percepcije stvaraju asocijacije vezane za lik i događaje priče, koje mogu razumijeti svi: slijepi, slabovidni i videći. Ona djeca koja imaju ostatak vida ili su slabovidna, mogu lakše

čitati sliku, jer su svi materijali napravljeni u jakom kolorističkom kontrastu plave i žute (slika 2.18).

Slika 2.17: Taktilne slike slikovnice "Čudesan svijet" [fotografirala Zrinka Horvat]

Kako bi ponudila takvu slikovnicu, Horvat je zamijenila tradicionalnu formu knjige kvadratičnim stranicama koje su veće u volumenu, ali lagane u materijalu. Na svakoj stranici nalazi se jedan dio priče, tiskan crnim tiskom i brajicom, a ispod teksta, u kružnom dijelu na sredini slikovnice, nalaze se različiti materijali prilagođeni za istraživanje dodirrom. Također, knjigu ne spaja klasičan "uvez", već je povezana tkaninom na čičak, koja se može skinuti, a stranice posložiti po želji djeteta, kao kockice.

"Taktilne slike", koje svojim materijalom i površinom sugeriraju motive iz priče, smještene su u krug kako bi se jednako čitale sa svih strana (npr. jednako se čitaju ako ih dijete dodiruje s lijeva na desno ili odozgo prema dolje). Slike su multi-senzorne, što znači da uz senzacije dodira mladom čitatelju pružaju i pokret, a neke dodirrom stvaraju i zvuk. Priču je napisala Zrinka, u obliku pjesme koja se rimuje. Lik iz priče je nedefiniran, a motivi apstraktni, kako bi potaknuli dječju imaginaciju. Priča nije strogo linearna, tako da se stranice mogu razmještati.

Slika 2.18: Taktilna slikovnica, "Čudesan svijet" [fotografirala Zrinka Horvat]

Glavni prototip na fotografijama 2.18 i 2.17 testiran je na slijepim i slabovidnim učenicima Centra za odgoj i obrazovanje "Vinko Bek", gdje su djeca prema riječima autorice pokazala velik entuzijazam za čitanje i istraživanje priče. Projekt je ostvaren pod mentorstvom red.prof. Stipe Brčića, komentorice doc.mr.sc. Sanje Bencetić, uz pomoć prof. Tanje Parlov (Usporedi Horvat, 2016).

3. Empirijski dio

3.1. Uzorak istraživanja

Prije početka empirijskog dijela istraživanja, premisa je bila osmisliti taktilne likovne radionice isključivo za slijepu djecu. Naknadno se otkrilo da u Zagrebu živi jako malen broj slijepice djece, a još manji one koja su rođena slijepa. Osim toga, malen je broj učenika koji uz sljepoću nemaju neka druga (tjelesna, kognitivna ili emocionalna) oštećenja. Uz to, većina djece s oštećenjem vida danas je uključena u redovnu školsku nastavu, pa je znatno teže organizirati likovne radionice samo za njih (zbog fizičke udaljenosti/lokacije, rasporeda koji imaju, prostora u kojem bi se radionice odvijale i dr.). Takve radionice trebalo bi organizirati u budućnosti, kako bi se prikupile informacije o tome na koji način im je prilagođena nastava Likovne kulture u redovnoj školi, te postoje li neke razlike u njihovom likovnom izražavanju u usporedbi s djecom redovnog programa Centra. Nešto više o tome bit će opisano u poglavlju 3., odlomak 4.1.: "Testiranje učenika s oštećenjem vida koji su integrirani u regularnu nastavu".

S obzirom na mali broj slijepice djece unutar "Centra za odgoj i obrazovanje Vinko Bek", od kojih je još manje one koja pohađaju redovni osnovnoškolski program, proširen je uzorak istraživanja i na slabovidnu djecu, i to od desete do dvadeset i četvrte godine života. Osnovnoškolski uzrast čine djeca iz odgojnih skupina (djeca koja zbog nekog razloga ne mogu pratiti redoviti školski program) i djeca iz redovnog školskog programa, dok srednjoškolski uzrast (i stariji) čine djelomično slijepa i slabovidna djeca integrirana u regularnu nastavu (gimnazije), djeca iz odgojnih skupina, te djeca koja su nastavila srednjoškolsko obrazovanje u Centru.

Likovne radionice s djecom iz osnovne škole održane su unutar redovne nastave predmeta Likovna kultura, i to osam puta po sat vremena (jedan sunčani sat). Radionice sa skupinom srednjoškolske i starije djece rađene su unutar programa Likovne

rehabilitacije, i to četiri puta po dva (sunčana) sata. Vremenski okvir bio je zadan već određenom satnicom nastave Likovne kulture i Likovne rehabilitacije, te se stoga nije mogao mijenjati, pa se i obujam gradiva za radionice u osnovnoj školi smanjio i prilagodio vremenskom okviru. Pristup svakom djetetu bio je maksimalno individualiziran, s obzirom na djetetove potrebe i mogućnosti (ovisno o tome postoje li neke druge: tjelesne, emocionalne ili intelektualne poteškoće).

Radionice su se odvijale na dvije lokacije Centra: radionice za srednjoškolski uzrast u Kušlanovoj, a radionice za osnovnoškolski uzrast u Filipovićevoj ulici. Na svakoj radionici sudjelovalo je između dvoje i petero djece. Manji broj djece na radionicama posljedica je malog broja djece koja pohađaju regularnu nastavu u Centru, a zbog specifičnosti i prilagodbe programa, manji broj djece po radionicama je dobar jer omogućava da se svakom djetetu prilagodi program i radi individualno, s obzirom na oštećenje vida i česte druge poteškoće.

3.2. Ciljevi istraživanja

Cilj diplomskog istraživanja bio je pronaći adekvatne materijale i likovne tehnike pomoću kojih bi se slijepoj i slabovidnoj djeci približilo likovno stvaralaštvo. Iako je likovna umjetnost primarno vizualna, ona se sastoji od mnogo mogućnosti izraza. Jedan od načina da slijepi i slabovidni koriste likovni jezik kao izražaj jest posredstvom taktilne percepcije. Osim toga, s ovom skupinom može se raditi s naglaskom na auditivnu percepciju, koja je u njih češće razvijenija nego taktilna. Dalje, jedan od ciljeva bio je pronaći odgovarajući način da se umjetnost slijepe i slabovidne djece prezentira javnosti. To je dogovoreno tako da se njihovi konačni radovi izlažu na skupnoj izložbi u sklopu Tiflološkog muzeja, koji je namijenjen i prilagođen osobama s invaliditetom, a prvenstveno prezentaciji i informiranju o svijetu slijepih. Na taj su način slijepa i slabovidna djeca bila uključena u izlagački proces, dostupan javnosti.

Još jedan od ciljeva je bio senzibilizirati slijepe i slabovidne učenike na percepciju dodira: ukazati im na mogućnosti materijala u likovnom izrazu, njihove zakonitosti i različite površine koje izazivaju drugačije senzacije koje posredstvom opipa mogu prenositi različite poruke. To se postiglo tako da se verbalizirao niz asocijacija na određene materijale i površine koje ti materijali nose, kako likovni izraz ne bi postao proizvoljan, već bi prenosio i određenu poruku. Djeca koja su se na ovaj način senzi-

bilizirala, mogu koristiti likovni jezik kao govor, kao način komunikacije sa svijetom koji ih okružuje. Primjer za to su slijepi umjetnici čiji se radovi mogu pronaći u stalnom postavu Tiflološkog muzeja: Sanja Fališevac, Ivan Ferlan i Remzija Đumišić (više o tome nalazi se u odjeljku 2, pododjeljku 4.).

Pitanja na koja ovo istraživanje pokušava odgovoriti su iduća:

1. Do koje granice je moguće doživjeti neke likovne radove koristeći dodir kao medij spoznaje?
2. Kako likovne radionice prilagoditi slijepim i slabovidnim osobama?
3. Koji materijali su pogodni za likovni rad u kojem je taktilna percepcija primarni osjet?
4. Na koji način prezentirati rezultate istraživanja unutar muzejske institucije?

3.3. Metode i instrumenti istraživanja

Da bi se dobilo rješenje postavljenih problema, korištena je uzročno - komparativna kvalitativna paradigma istraživanja. Komparacijom radova slijepih i slabovidnih učenika te učenika osnovne i srednjih škola (mlađe i starije dobne skupine), pokušalo se ustvrditi u kojoj mjeri se određena skupina djece oslanja na taktilnu percepciju, u kojoj mjeri se može uživiti u taktilno istraživanje materijala koji su bili ponuđeni za likovni zadatak, te koliko povezuje asocijacije i emotivna stanja s ponuđenim materijalima, tj. s površinama (teksturama) materijala. U istraživanju su postavljeni stalni čimbenici: jednak nastavni program, upitnik putem kojeg se provjeravalo koji od ponuđenih materijala su učenicima bili najzanimljiviji i pogodni za rad te jednak likovni zadatak. U istraživanju su promijenjivi čimbenici bili oni koji su vezani uz učenike kao pojedince: je li dijete slijepo ili slabovidno¹, u kojoj se dobnoj skupini nalazi, je li kognitivno i emocionalno funkcioniranje normalno ili ima i drugih poteškoća. Osim toga, promijenjivi čimbenici bili su: dužina nastavnog sata (radionica za osnovnoškolski uzrast sastojala se od jednog sunčanog sata, a radionica za srednjoškolsku djecu od dva sunčana sata) i dužina upitnika (upitnik za uzrast osnovne škole je skraćen (tj. prilagođen

---

¹Još jedan bitan čimbenik kod rada sa slijepim učenicima jest je li dijete rođeno slijepo ili je naknadno izgubilo vid, zbog vizualne memorije na koju se mogu pozvati naknadno oslijepjela djeca.

dužini nastavnog sata) i fokusira li se učenik samo na taktilnu percepciju različitih materijala, ili u svom radu koristi i vizualnu percepciju).

Instrumenti koji su korišteni u svrhu istraživanja bili su: dokumentacija likovnih radionica (bilješke i fotografije); skale kojima se bilježila razina uključivanja djece u likovne radionice, intrinzična motivacija, razina zadovoljstva radionicama i identifikacija, skale za evaluaciju i analizu likovnih uradaka te skale putem kojih se istraživala percepcija zadanih materijala. Instrumenti su osmišljeni tako da se prikupe podaci kojima se može odgovoriti na istraživačka pitanja.

Tablica koja se koristila pri evaluaciji učeničkih radova sastojala se od šest kategorija: cjelovitost/dovršenost likovnog djela; oslanjanje na taktilnu percepciju prilikom izrade likovnog zadatka; uživljenost, samostalnost i motiviranost u izradi likovnog zadatka; inovativnost i kreativnost pri upotrebi različitih materijala i u korištenju formata kutije, asocijacije vezane uz određeni materijal koje se čitaju u likovnom radu te upotreba različitih materijala drugačijih površina (tablica 3.1).

Tablica 3.1: Tablica za evaluaciju učeničkog rada

Kategorija evaluacije	<i>Osnovna škola</i>		<i>Srednja škola</i>	
	Slijepi	Slabovidni	Slijepi	Slabovidni
Cjelovitost				
Materijali				
Inovativnost i kreativnost				
Asocijacije				
Uživljenost, samostalnost, motiviranost				
Taktilna percepcija				
Ukupan prosjek				

Putem ovih kategorija uspoređivani su učenički radovi, i to na način da se brojčano, od jedan do tri, evaluirao rad svakog učenika pojedinačno, potom se radio prosjek ocjena učenika mlađe i starije dobne skupine, zasebno za slabovidne i zasebno za slijepučenike. Putem brojčane valorizacije dobiveni su konkretni rezultati, koji odgovaraju na iduća pitanja:

1. Je li moguće koristiti primarno taktilnu percepciju u likovnom izražavanju?

2. Postoje li razlike u taktilnoj uživljenosti između slijepa i slabovidne djece? Ako da, jesu li razlike velike, i može li se jedan tip radionice primijeniti na obje skupine?
3. Koji materijali su pogodni za rad s učenicima s oštećenjem vida?
4. Mogu li se emocionalna stanja izraziti putem materijala, tako da se sustavno stvara veza između materijala i asocijacija koje ti materijali izazivaju na određena emotivna stanja?
5. Jesu li likovne radionice ovakvoga tipa primjerene za učenike s oštećenjem vida te što ih čini inovativnima, a što se može dodatno razvijati?

Tablica 3.2: Predložak tablice evaluacije preferencija materijala učenika

Šifra učenika	Korišteni materijal u radu	Preferirani materijal ponuđenih skulptura	Materijal najveće preferencije	Povezanost kategorija
A1				
A2				
A3				
A4				
A5				
B1				
B2				
B3				
B4				
B5				
C1				
C2				
C3				
C4				
D1				
D2				
D3				
D4				
D5				

Tablica 3.2 za prikupljanje podataka o recepciji različitih materijala dovela je do rezultata koji upućuju na to koji materijali su učenicima najpogodniji za rad (jednostavni za rukovanje: usitnjavanje, lijepljenje i sl.), koji su materijali učenicima najzanimljiviji (koji ih materijali motiviraju, intrigiraju i sl.), a koji su im često odbojni i neugodni. Materijali koji su korišteni za vrijeme radionica samo su malen dio onoga što se može koristiti u prostornom oblikovanju², a rezultati upućuju na nužnost daljnjih istraživanja na ovom području, i s drugim materijalima, kako bi se dobio uvid u to na koji način pristupiti djeci s oštećenjem vida i kako im se maksimalno prilagoditi, a da rezultati budu kvalitetni i zanimljivi te da im se putem likovnih zadataka razvija apstraktno mišljenje, kreativnost i fina motorika. Putem ove tablice prikupljale su se informacije o učeničkoj percepciji materijala i to na takav način da su komparirani materijali koje su učenici koristili u svom radu s materijalima koje su naveli kao najugodnije (ili najmanje ugodne) prilikom taktilnog istraživanja, i s materijalima od kojih su rađene skulpture koje su učenici naveli kao najzanimljivije.

Podacima navedenim u ovoj tablici pokušalo se odgovoriti na pitanja:

1. Postoje li materijali koji su gotovo svima najugodniji i najmanje ugodni za percepciju dodirrom;
2. Postoji li (taktilna) sličnost između biranih materijala za izradu likovnog zadatka i skulptura koje su učenici birali kao najzanimljivije;
3. Jesu li odabrane skulpture učenicima služile kao motivacija i kreativni impuls, ili se nisu referirali na njih;
4. Koliko je zapravo važan (ili nije važan) materijal u percepciji umjetničkog djela, a pogotovo kada je taktilna percepcija primarni osjet?

3.4. Tijek istraživanja

Kako bi samo istraživanje bilo adekvatno i uspješno provedeno prethodilo mu je predistraživanje kako bi se detaljnije upoznao sa svijetom osoba s oštećenjem vida. Stoga se proces istraživanja dijeli u dvije kategorije:

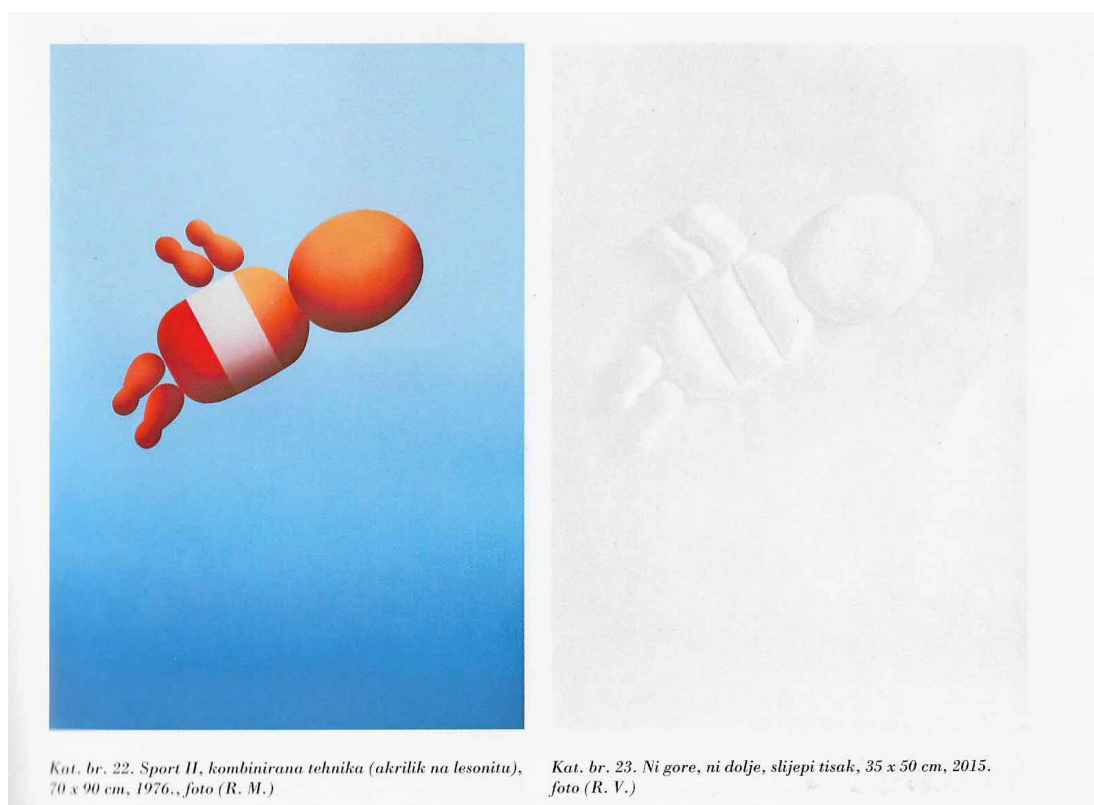
²Korišteni su reciklirani materijali, prirodni i obrađeni, a ovisili su o budžetu i mogućnostima nabave.

1. Predistraživanje u kojem se:

- upoznavalo s literaturom vezanom za osobe s oštećenjem vida, i to: za rad i potrebe djece s oštećenjem vida, povijesti škola namijenjenih osobama s oštećenjem vida, metodama kako prilagoditi nastavu specifičnim uvjetima koji su potrebni za rad s djecom s oštećenjem vida,
- u nekoliko navrata posjetilo Centar i asistiralo na nastavi Likovne kulture i Likovne rehabilitacije,
- proučavalo i bilježilo metode i sadržaje putem kojih se izvodila regularna nastava iz predmeta Likovna kultura prilagođena djeci s oštećenjem vida,
- analizirao dostupan pisani materijal na temu taktilne percepcije i umjetnosti osoba s oštećenjem vida,
- posjećivalo muzeje koji imaju ili su imali u svom postavu izložbe prilagođene i/ili namijenjene osobama s oštećenjem vida,
- dogovaralo za postav izložbe dječjih radova unutar Tiflološkog muzeja u Zagrebu, u sklopu istraživanja provedenih za diplomski rad.

Predistraživanje je provedeno tako da se prvo posjetilo tri muzejske institucije: Klovićeve dvore, Modernu galeriju te Tiflološki muzej. U svakoj muzejskoj instituciji prikupljeni su katalozi i informacije o prethodnim i sadašnjim postavima koji su uključivali prilagodbu postava kako bi izložene likovne radove mogle doživjeti i istražiti osobe s oštećenjem vida. Izložbe takve vrste detaljnije su opisane u teorijskom dijelu istraživanja, u poglavlju **2.5. Izložbe namijenjene osobama s oštećenjem vida u Republici Hrvatskoj**. Na temelju prilagođenog postava navedenih izložbi saznalo se nešto više o tome na koje sve načine slijepe i slabovidne osobe mogu doživjeti likovno djelo, i što je sve potrebno da bi im se postav radova prilagodio. Većinom su postavljeni radovi skulpture, ali u slučaju izložbe u Klovićevim dvorima pod nazivom *U ritmu dodira*, riječ je i o video radovima koji uključuju zvuk, o slikama koje su uz vizualnu percepciju moguće i za spoznavanje dodirom, te matrice grafika i sl. U slučaju Moderne galerije u Zagrebu, riječ je o sobi unutar Galerije pod nazivom *Taktilna galerija*, a koja uključuje mogućnost taktilnog istraživanja dviju skulptura iz stalnog postava Galerije (jedne od pune plastike i jednog reljefa), te jednu sliku koja ispod ima pet dijagrama koje je osmislila Nataša Jovičić, a uz pomoć kojih se slijepim osobama tumači što se nalazi na slici. Uz sliku se nalazi i audiovodstvo na hrvatskom i engleskom jeziku koje navodi posjetitelja na smjer i cilj kretanja po zadanim dijagramima kako bi osjetio udubljenu i ispupčenu površinu koja opisuje sliku. U slučaju

Tiflološkog muzeja većina stalnog postava i sve povremene izložbe namijenjene su i prilagođene osobama s oštećenjem vida. Povremeni i stalni postav ovog muzeja sugerira obostranu komunikaciju: upoznaje posjetitelja sa svijetom slijepih i slabovidnih osoba putem informiranja o povijesti školstva i razvitka pisma za slijepe, crnom sobom u kojoj je potpuni mrak te se posjetitelj treba snalaziti posredstvom dodira, te nizom videa i radova slijepih autora. Osim toga, postav je namijenjen i osobama s oštećenjem vida: ponuđeni videi mogu se preslušavati, izložene su kopije skulptura slijepih autora tako da ih se može taktilno istraživati te su svi pisani materijali muzeja dostupni i na crnom tisku i na brajci. Što se tiče povremenih izložbi, one su najčešće kiparske, na kojima su radovi trodimenzionalni i predviđeni za istraživanje dodirrom, a poneke izložbe poput nedavne *Danijela Šušak: Vasko Lipovac* ciljano su namijenjene slijepoj i slabovidnoj publici, u kojoj se taktilno interpretiraju plošni radovi poznatih umjetnika.

Slika 3.1: Primjer slijepog tiska, "taktilne prilagodbe" rada umjetnika Vaska Lipovca

Angažman i informiranje o gore navedenim izložbama rezultiralo je idejom o tome kako i na koji način postaviti radove slijepe i slabovidne djece, a da postav istovremeno bude namijenjen i videćoj i slijepoj/slabovidnoj publici. Osim toga, spomenute

izložbe dale su ideju o tome kojom likovnom tehnikom bi se likovna umjetnost najviše približila slijepoj i slabovidnoj djeci, na koji način slijepi i slabovidni doživljavaju i istražuju umjetnička djela i što im je primjereno a što nije.

Idući korak u provedbi predistraživanja bilo je prikupljanje literature. Malo je stručne literature koja se bavi istovremeno likovnom umjetnošću i slijepim i slabovidnim osobama. Jedan dio korištene literature činili su priručnici i upute za rad s osobama s oštećenjem vida; drugi dio literature fokusirao se na istraživanja na području taktilne percepcije i prostora. Jedan dio referenci bili su katalogi i publikacije vezane uz postav izložbi namijenjenih osobama s oštećenjem vida, a u istraživanju je uvelike pomogao doktorski rad Željke Bosnar Salihagić - *Relacije taktilne percepcije i funkcioniranja i nekih čimbenika u djece oštećena vida*.

Nužan predkorak u istraživanju bilo je i posjećivanje Centra "Vinko Bek", gdje se na nastavi Likovne kulture i Likovne rehabilitacije promatrao rad s djecom s oštećenjem vida, rađene su bilješke i asistiranje se u nastavi. U jednom od posjeta Centru sudjelovalo se u testiranju učenika s oštećenjem vida koji su integrirani u regularnu nastavu. Ovaj posjet bio je koristan jer je donio konkretne podatke o tome na koji način su učenici izvan Centra obrazovani i na koji način im je (i je li uopće) prilagođena nastava Likovne kulture. O ovom konkretnom problemu biti će riječi u idućem podpoglavlju (3.4.1. Testiranje učenika s oštećenjem vida koji su integrirani u regularnu nastavu). Ovim putem upoznalo se s potrebama i prilagodbom nastave učenicima s oštećenjem vida u radu Centra, stekao se uvid u gradivo koje su učenici obradili i znanje koje su stekli, upoznao se pristup, metode i strategije putem kojih je lakše raditi s učenicima s oštećenjem vida te se upoznalo učenike koji su sudjelovali u idućoj etapi, istraživanju i likovnim radionicama. Osim toga, u asistiranju na nastavi stvoreni su temeljni komunikacije zbog koje su učenici stekli povjerenje u novog predavača, pa im je bilo lakše opustiti se na ovakvom obliku radionica. Stvaranje ugodne atmosfere za rad bio je veliki plus za iduću etapu - provedbu radionica. Uz navedene čimbenike stekao se i uvid u svakodnevni život učenika s oštećenjem vida, u njihov svijet, probleme i interese.

Posljednji predkorak u istraživanju bio je posjet Tiflološkom muzeju u Zagrebu, s kojim se dogovorio postav izložbe učeničkih radova nastalih u sklopu ovog istraživanja, radi toga da učenički radovi budu dostupni javnosti te kako bi prezentacija umjetnosti osoba s oštećenjem vida bila podignuta na jednu višu razinu, izvan institucije Centra. Cilj umrežavanja i stvorene komunikacije za vrijeme istraživanja jest

prilagodba likovnih radionica i postava izložbi te prezentacija opisanog, u svrhu poboljšavanja životnih uvjeta i mogućnosti likovnog izražavanja osobama s ovom vrstom oštećenja.

U procesu predistraživanja dogodio se još jedan predkorak: upoznavanje domaćih proizvoda (slikovnica, pomagala i didaktičkih igračka) namijenjenih ovoj skupini djece. Iako se predkorak dogodio usputno, bio je nužan u daljnjoj razradi i osmišljavanju likovnih radionica. Putem upoznavanja dosad osmišljenih proizvoda stekao se uvid u to kako se likovni svijet na jednostavan i kreativan način može približiti djeci s oštećenjem vida te koje su sve prilagodbe napravljene da bi ovi proizvodi bili što dostupniji i kvalitetniji.

2. Istraživanje u kojem se:

- osmislilo i pokušalo provesti terensku nastavu s djecom s oštećenjem vida koja su uključena u likovnu rehabilitaciju ili prilagođenu nastavu u sklopu Centra za odgoj i obrazovanje "Vinko Bek",
- osmislilo i izvelo likovne radionice sa slabovidnom i slijepom djecom,
- bilježio proces rada i motivacije djece s oštećenjem vida na likovnim radionicama,
- analiziralo gotove radove, ciljeve istraživanja i uspješnost istraživanja,
- izložio rezultat likovnih radionica nastalih u sklopu istraživanja za diplomski rad, u prostoru prilagođenom potrebama slijepih i slabovidnih osoba.

3.4.1. Testiranje učenika s oštećenjem vida koji su integrirani u regularnu nastavu

U Centru za odgoj i obrazovanje "Vinko Bek", u ožujku 2017. godine provedeno je testiranje na uzorku od desetero djece. U sklopu predistraživanja, i radi prikupljanja podataka o učenicima s oštećenjem vida koji žive na području Republike Hrvatske a integrirani su u redovne škole, prisustvovalo se provedenom testiranju i to u području Likovne kulture. Ciljana skupina bili su učenici iz različitih podneblja Hrvatske koji imaju neki oblik oštećenja vida, najčešće slabovidnost ili potpunu sljepoću. Učenike se testiralo iz nekoliko predmeta radi sticanja uvida u to koliko su dobro integrirani

u regularnu nastavu i je li njihovo znanje na razini učenika četvrtih razreda osnovnih škola. Provođenje testiranja iz predmeta Likovna kultura izvodila je učiteljica iz Centra za odgoj i obrazovanje "Vinko Bek", prof. Tanja Parlov. Testirana je skupina od desetero djece, u dvije grupe. Profesorica je prvo provjeravala teoretsko znanje koje su učenici trebali usvojiti na regularnoj nastavi: prostorno i plošno oblikovanje, počevši od prostora.

Pitanja su bila sljedeća:

1. Što je to prostor?
2. Kakve sve vrste prostora postoje?
3. U kojem prostoru se sada učenici nalaze? Što se sve još nalazi u prostoru oko njih?
4. Što je to skulptura? Od kojih elemenata se sastoji skulptura?
5. Kakve vrste mase postoje? Kako se sve može oblikovati masu?
6. Jesu li učenici ikada dobili priliku raditi s glinom ili plastelinom? Znaju li na koje se sve načine može raditi s glinom?
7. Što je to tekstura? Mogu li navesti neke teksture? Gdje se sve te teksture nalaze na njima?
8. Znaju li koje su osnovne boje? Zašto ih zovemo osnovne boje?
9. Kakve su crna i bijela? Zašto njih zovemo "neboje" ili akromatske boje?

Učenici su pokazali slabo poznavanje nastavnog sadržaja iz područja Likovne kulture. Većina slijepa i slabovidne djece nikada nije imala priliku oblikovati glinu ili koristiti neku drugu masu za oblikovanje trodimenzionalnih radova.

Sljedeći dio testiranja bio je usmjeren na promatranje kreativnog izražavanja i motorike djece. Učiteljica je za svoju regularnu nastavu osmislila metodu kojom slijepa i slabovidna djeca mogu crtati. Riječ je o metalnim pravokutnim pločama na koje se slažu magneti različitih oblika koji međusobnim povezivanjem stvaraju svojevrsan taktilni crtež. Tako je djeci s oštećenjem vida lakše crtati jer im je motorika često slabije razvijena (slijepa djeca uče pisati brajicom - pismom koje se izvodi lupkanjem

na prilagođenim strojevima, a ne uče ručno pisati što uzrokuje slabije motoričke mogućnosti od njihovih vršnjaka). Djeca sama biraju magnete (slijepa djeca se koriste opipom kao medijem spoznaje) i postavljaju ih na ploču, jednostavno ih pomičući po metalnoj površini. Na ovaj način mogu lakše manipulirati crtežom i ispravljati ga, što im metalizirane folije koje se inače koriste pri crtanju slijepih i slabovidnih osoba ne omogućuju zbog svoje krhkosti. Likovni zadatak je bio napraviti svoj autoportret koristeći se jednostavnim simbolima: točkama, ravnim i zakrivljenim linijama različitih debljina i dužina.

Slabovidna djeca u svojim su crtežima bila puno brža i spretnija, a u svojim likovnim radovima prikazala su i puno više detalja poput: naočala, trepavica i sl. Slijepa djeca slabo su se snalazila i bila im je potrebna pomoć i taktilno navođenje. Slijepi dječak u testiranoj skupini imao je puno problema s razumijevanjem kako da apstraktne simbole poput točke i crte posloži u prikaz svog lica. Usprkos problemu u razumijevanju zadatka, željno je sudjelovao te je bio vidno motiviran za likovni zadatak. Pružena mu je pomoć tako da se vodilo njegove ruke po licu, kako bi prstima napipao udubljenja i ispupčenja te oblik pojedinih dijelova lica: oči, nos, usta i obraze. Korak po korak dječak je shvatio kako se gradi crtež uz pomoć točke i crte jer nikada nije imao prilike raditi ovako nešto uz individualni pristup i asistenciju u nastavi.

Testiranje je pokazalo da većina djece koja dolaze iz regularnih škola ima problema u razumijevanju likovnih elemenata. Razlog tome je preapstraktni nastavni sadržaj koji nije prilagođen njihovim potrebama. Slijepa i slabovidna djeca u regularnoj nastavi često su zapostavljena jer im se ne pruža individualni pristup i prilagođeni program koji im je potreban. Posljedice toga su dalekosežne: takvi učenici zakinuti su za razumijevanje likovnog jezika, ne razvijaju prijeko potrebnu motoriku i kreativno izražavanje.

3.5. Idejna razrada i opis istraživanja

Samo istraživanje zamišljeno je u tri etape:

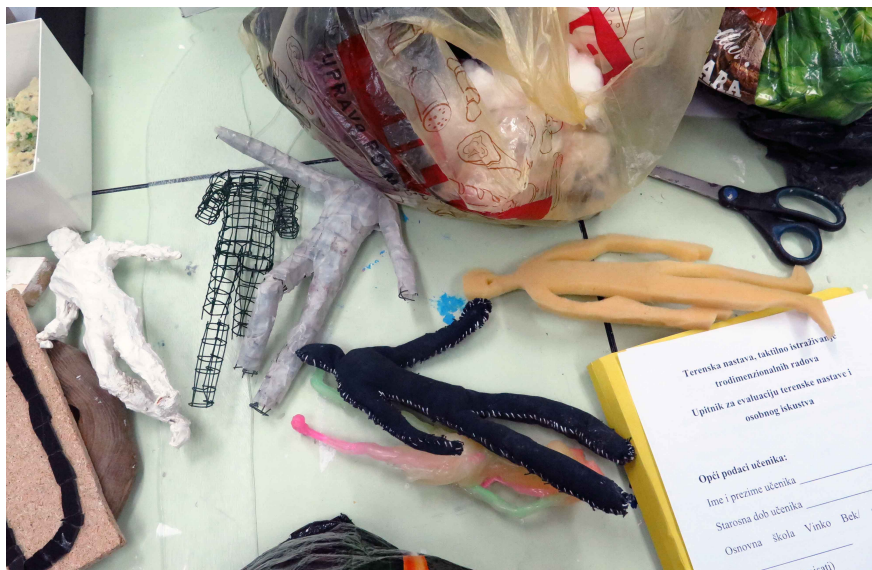
1. Etapa terenske nastave - taktilno istraživanje skulptura i provođenje upitnika
2. Etapa provedbe likovnih radionica

3. Etapa organizacije i postava izložbe učeničkih radova nastalih na radionicama u sklopu muzejske institucije

3.5.1. Prva etapa - taktilno istraživanje skulptura

Prvotna zamisao u provedbi likovnih radionica bila je da se učenike Centra najprije upozna s trodimenzionalnim likovnim radovima malih formata, nastalim u različitim materijalima. Razlog tome bila je želja da se učenicima na konkretnim primjerima pokaže koji se sve materijali mogu koristiti u oblikovanju prostora, kao i želja da se predoče postupci upravljanja materijalom i njegova svojstva. To se trebalo postići organiziranjem i provedbom terenske nastave, u kojoj bi učenici Centra zajedno s učiteljima posjetili Nastavnički odsjek Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu. Ova ideja nije uspjela biti provedena zbog toga što učenici imaju jasno strukturiranu i organiziranu satnicu Centra, a uz nastavu trebaju pohađati različite programe rehabilitacije u različitim vremenskim razdobljima. S obzirom na to da je terenska nastava u ovom obliku bila neizvediva, skulpture manjih formata prezentirane su im tijekom trajanja likovnih radionica, na samom početku kao uvod u temu sata. Skulpture koje su učenicima bile prezentirane bile su od idućih materijala: spužva, žica s rasterom, glina (nepečena), glina (pečena i glazirana), gips, drvo, keramičke pločice, plastika, poliester, forex ploče, tkanina i riža. Učenicima su bile prezentirane figurativne teme (čovjek, maketa Splita, životinje), i apstraktne teme, kako bi im se dočarala raznovrsnost ideja i mogućnosti izraza. Skulpture su bile manjih formata, pogodne za primanje u ruke i podizanje, kako bi ih učenici lakše taktilno istražili u cjelini i u detaljima te kako bi lakše njima upravljali. Tijekom istraživanja skulptura učenici su navođeni pitanjima kako bi ih se navelo na promišljanje o materijalima u kojima su skulpture izvedene, o tome što se sve može napraviti u određenim materijalima i koju površinu određeni materijali mogu imati (npr. skulpture u gipsu mogu imati i hrapavu i glatku površinu, ovisno o obradi materijala) te kakve asocijacije imaju na određene materijale i jesu li im ponuđeni materijali ugodni ili izazivaju neugodu.

Slijepim učenicima se u procesu istraživanja pričalo o tome koji dio skulpture dodiruju i što skulptura predstavlja (npr. "U ruci držiš skulpturu koja prikazuje čovjeka; ovaj dio za koji je držiš je trup čovjeka. Osjećaš li kako je trup deblji i obli? Dakle trup je zbijena masa...Ovdje tijelo prelazi u ruke koje su tanje od trupa, isto oble, ovakvu masu zovemo linijski istanjena masa..."). Uz naglasak na materijale i tehnike kojima se

Slika 3.2: Skulpture čovjeka korištene u taktilnom istraživanju

materijali obrađuju, promišljalo se i o umjetnikovoj ideji dok se radila određena skulptura, i o tome koju ulogu ima određeni materijal u provedbi te ideje (tj. prati li materijal idejnu pozadinu rada ili ne). Primjer je komparacija skulptura od spužve i gipsa. Obje skulpture prikazivale su čovjeka, ali spužva je mekan materijal, lagano hrapav zbog sitnih udubljenja, a sugerira podatnost, nestabilnost, fleksibilnost i lakoću; nasuprot tome čovjek od gipsa bio je tvrd, stabilan, hrapav i gladak, čvrst. Iako je motiv prikaza isti, materijal od kojeg su napravljene skulpture sugerira dvije različite priče, tj. dva različita pogleda na čovjeka - lakoću, zaigranost i podatnost/prilagodbu i s druge strane strogost, tvrdoću i krutost/stalnost.

Nakon taktilnog istraživanja, s učenicima se ispunjavao upitnik (obrazac upitnika nalazi se u **Dodatku D.4.**, putem kojeg se prikupljalo informacije o:

1. Posjetu muzeju/galeriji - jesu li imali prilike posjetiti neke izložbe u prošlosti i ako jesu, koji muzeji/galerije su im i na koji način prilagodile postav,
2. Taktilnom istraživanju umjetničkih djela - jesu li u sklopu muzeja/galerija smjeli (i gdje) taktilno doživjeti umjetnička djela,
3. Uspješnosti taktilnog istraživanja djela provedenom tijekom radionice - jesu li dodirujući različite skulpture u drugačijim materijalima naučili nešto novo o materijalima i njihovoj obradi te o odnosu mase/volumena i prostora u skulpturi,

4. Osobnom iskustvu taktilnog istraživanja - koji materijali su im bili zanimljivi, u kojim materijalima bi voljeli raditi, mogu li ih materijali motivirati i potaknuti na kreativno likovno izražavanje, mogu li doživjeti umjetničko djelo putem osjetila dodira.

3.5.2. Druga etapa - provedba likovnih radionica i opažanja tijekom njihove provedbe

Likovne radionice održane su unutar četiri dana, dva dana u osnovnoj školi i dva dana u srednjoj školi. U osnovnoj školi sudjelovalo je dvadeset ispitanika, u dobi između deset i četrnaest godina. Radilo se istovremeno sa slijepim i slabovidnim učenicima, u mješanim dobnim i spolnim skupinama. U osnovnoj školi sveukupno je održano osam radionica, jednakog sadržaja, a na svakoj radionici sudjelovalo je između dva i pet ispitanika. Sa skupinom učenika srednjih škola i starijom odgojnom skupinom broj ispitanika iznosio je devetnaest učenika. Grupe su također bile mještane spolno i dobnom, sa slijepom i slabovidnom djecom. Dob učenika varirala je između šesnaest i dvadeset i četiri godine (dio djece integriran je u redovne škole, dio je učenika srednje škole iz Centra, a dio iz odgojne skupine). Primijećeno je da je lakše raditi s grupama u kojima je jedno slijepo i nekoliko slabovidne djece, nego s grupama u kojima je dvoje ili više slijepih djece. Razlog tome je što svako slijepo dijete treba maksimalno verbalno navoditi u istraživanju i procesu rada, kako bi usvojen nastavni sadržaj i rezultati bili što uspješniji i razumljiviji.

Sve likovne radionice bile su zamišljene i izvedene na jednak način, s istim nastavnim sadržajem i likovnim problemom da bi se dobili jednoznačni rezultati koji su laganom provjerivi te da se pokuša ustvrditi postoje li razlike u emocionalnom izražavanju i interpretaciji različitih materijala i likovnog zadatka kod učenika mlađe i starije dobi te između slijepih i slabovidnih učenika. Svako od provedenih istraživanja rađeno je prema predlošku sinopsisa za likovne radionice (**Dodatak A**), međutim nastava se prilagođavala s obzirom na dobnu skupinu, intelektualne i/ili tjelesne poteškoće pojedine djece i s obzirom na vremenski okvir izvođenja nastave. Uz spomenute promjenjive čimbenike, još je jedan bitan faktor bio broj sudionika na pojedinim radionicama. Nastava na kojoj je broj sudionika bio četiri ili pet učenika tekla je znatno sporije jer su učenici trebali ispitati sve skulpture od različitih materijala te sve ponuđene materijale

prije izvođenja likovnog zadatka. Broj sudionika na radionici bio je glavna karika u određivanju dinamike nastavnog sata.

Svako dijete je zasebna biopsihosocijalna struktura, te se svakom učeniku trebalo pristupiti individualno (usporedi: Stančić, 1991; Bosnar Salihagić, 2011; Parlov, 2015). Neki su učenici pristupili likovnoj radionici s velikim entuzijazmom, dok su neki u početku bili oprezni i nesigurni, da bi se potom prepustili znatiželji i konačno, likovnom stvaranju. To je najviše ovisilo o općenitom interesu učenika za Likovnu kulturu, njegovom/njezinom prethodnom iskustvu, te o tome postoje li neki intelektualni problemi koji otežavaju razumijevanje postavljenog zadatka. Reakcije na postavljeni likovni problem među svim su dobnim skupinama bile pozitivne; učenici su se našli pred izazovom rada u još neisprobanim, nepoznatim i nekonvencionalnim materijalima, taktilnom istraživanju trodimenzionalnih likovnih djela i materijala, iznošenju vlastitih razmišljanja i opažanja koja potom primijenjuju u vlastitom radu. U nastavku teksta bit će opisano kako su provedene likovne radionice.

Nakon provedenog taktilnog istraživanja i upitnika na početku sata, učenike se polagano uvelo u proces rada. S učenicima srednjih škola radila se vođena fantazija koja se nalazi u **Dodatku B**, preuzeta iz knjige *Windows to our children - A gestalt therapy approach to children and adolescents*, autorice Violet Oaklander. Vođena fantazija je za svrhe ovog istraživanja modificirana, tako da je naglasak s vizualnog doživljaja "unutarnjeg prostora" prebačen na taktilni doživljaj (npr. umjesto vizualnog opisa šume u kojem se opisuju boje i oblici naglasak je stavljen na percepciju opipa - na tvrdu zemlju, hladan potok i sl.). Zabilježeno je da su učenici jako dobro reagirali na vođenu fantaziju: oni učenici koji su na početku sata bili nestrpljivi i slabo koncentrirani za vrijeme vođene fantazije su se uspjeli opustiti i motivirati za rad. S obzirom na to da je istraživanje skulptura i materijala trajalo i po pola sata (ovisno o skupini s kojom se radilo), koncentracija učenika je brzo padala i bili su znatiželjni i željni početi s radom. Za vrijeme vođene fantazije uspjeli su se emocionalno distancirati od svakodnevnih problema, opustiti tijelo i prepustiti se glasu koji ih je vodio u svijet njihove mašte koja im je stvarala doživljaj teksta koji je čitan. Kada je vođena fantazija završila, učenici su dobili uputu da još malo istraže svoj zamišljeni prostor, i to kroz prizmu materijala i površina: od kojih materijala je sastavljen njihov prostor, je li njihov prostor unutarnji (prostorija neke zgrade/kuće) ili vanjski, je li mekan, nježan, ugodan ili tvrd/hrapav/neugodan, jesu li sami u svom prostoru ili je još netko s njima (poznata/nepoznata osoba/životinja) i sl.

Slika 3.3: Fotografija provođenja likovne radionice

S učenicima osnovne škole nije se radila vođena fantazija s obzirom na to da je za upoznavanje s materijalima, upitnik i izvedbu likovnog zadatka bilo predviđeno upola manje vremena. S ovom dobnom skupinom također se radila priprema, ali u puno kraćoj verziji. Učenici su bili navođeni zamisliti ugodan ili neugodan prostor, stvaran ili zamišljen, i pokušati ga istražiti. Na ovim radionicama umjesto čitanja teksta uvod u rad zamišljen je kao interakcija u kojoj učenici zamišljaju i na glas opisuju ono što su zamislili.

Kada su učenici u cijelosti zamislili svoj prostor, svaki od njih dobio je svoju kartonsku kutiju, a na sredini stolova (klupe u učionici spojene su u jednu pravokutnu cjelinu) nalazili su se različiti materijali. Likovni zadatak bio je da zamišljeni "unutar-nji prostor" učenici pokušaju dočarati unutar prostora kutije, koristeći se prvenstveno taktilnom percepcijom, tj. birajući materijale koji ih opipom podsjećaju na njihovo "unutrašnje mjesto". Od materijala učenicima su bili ponuđeni: čičak, kudjelja, papirnata kaša, vata, glina, gips, spužva, drveni komadići, gumilastika, kutije od jaja, riža i nekoliko komada različitih tkanina, a kao vezivno sredstvo učenici su koristili drvospoj. Učenici su najprije istražili sav dostupan materijal (slabovidni učenici su sami uzimali i dodirivali materijal, a slijepim učenicima je davan dio po dio materijala da ga taktilno istraže), te su odabrani materijal slagali u kompozicije. Slijepim učenicima se asistiralo u izvođenju likovnog zadatka tako da su najprije samostalno osmislili i

postavili materijale u odnose unutar svoje kutije, a zatim bi se uz asistenciju na površinu stranica kutije nanosio drvospoj, na koju bi se stavljali odabrani materijali. Uz nanošenje drvospoja, asistiralo im se i tako da se materijal usitnjavao (spužva) ili rezao (čičak i tkanina) po njihovim uputama. Likovni zadatak zamišljen je u obliku neke vrste *ready-made-a*, gdje su učenici dobili gotove materijale i kutije, koje su popunjavali i spajali po vlastitom nahođenju. Ovakav tip likovnih radionica, na kojoj se slažu već gotovi materijali u prostor kutije, pokazao se uspješnim jer je učenicima s oštećenjem vida lakše i spretnije izraziti svoje misli i emocije ako se ne moraju dodatno naprezati oko oblikovanja materijala, već ga biraju i slažu po svojoj imaginaciji, rasterećeni kompleksnih motoričkih radnji.³ Upravo ova saznanja služila su kao temelj da im se radionice maksimalno prilagode i pojednostavne, kako bi naglasak bio isključivo na asocijacijama, imaginaciji i kreativnom procesu.

Za vrijeme izvedbe likovnog zadatka s učenicima se razgovaralo, poticalo ih se i po potrebi asistiralo. Razgovor je osmišljen tako da se učenicima pažnja usmjeravala na taktilno iskustvo, tj. na osvještavanje asocijacija koje imaju na određeni materijal/njegovu površinu. Putem asocijacija dalje se biralo materijale koji su pogodni za izvedbu onoga što su učenici zamislili. Zanimljivo je da su površine materijala (njihova tekstura), kod svakog djeteta izazivale različite senzacije i asocijacije. Npr. jednom djetetu je tvrdi materijal poput daske izazivao osjećaj ugone i stabilnosti, "čvrstog oslonca", dok je drugom djetetu tvrdoća materijala označavala neugodu, a materijal poput spužve (mekan i podatan) osjećaj ugone i zaštite. Doživljaj je subjektivan sa svim osjetilima, samo što se naglasak češće stavlja na vizualan, olfaktoran i gustativan subjektivan ukus. Primjećeno je da su materijali spužve i vate kod neke djece izazivali izrazito neugodne senzacije i emocije, i to u slučaju triju učenika. Ostali materijali većinom su učenicima izazivali ugodu, pozitivne emocije i taktilnu znatiželju. Kudjelja je materijal koji je u svima prvo izazvao ugodne senzacije, ali uskoro je većinu učenika odbio miris⁴. Razlog tome je što se neki učenici nisu navikli, a neki nikada nisu iskusili takav miris u svakodnevnom životu. Učenici koji dolaze iz manjih mjesta (ruralne sredine), lakše su se navikli i prihvatili miris ovog materijala. Jedan učenik osnovne škole u početku je negativno reagirao na miris tog materijala, ali mu je taktilno bio toliko zanimljiv i privlačan da je odlučio cijelu kutiju ispuniti upravo s njim.

³Treba se napomenuti da slijepa djeca često imaju problema s finom motorikom, čemu je uzrok nedostatak razvijanja iste (npr. šaranja i rezanja) u ranom djetinjstvu, gdje im je naglasak stavljen na druge motorne i intelektualne vježbe.

⁴Kudjelja je prirodni materijal, čiji miris podsjeća na miris staje, koji u nekih izaziva početnu neugodu

Materijal gipsa bio je zanimljiv učenicima jer se od njega mogu raditi različite površine: glatke, hrapave, napete, velike ili usitnjene. Osim površine zanimljivo im je bilo svojstvo gipsa kao materijala koji se obrađuje, lijeva ili modelira dok je u tekućem stanju, da bi se potom stvrdnuo i postao kruta tvar. Primjećeno je da je većina učenika rado birala materijale spužve i različitih tkanina, koje su meke, lagane i podatne. Niti jedan učenik nije koristio glinu, iako se većina učenika u upitniku izjasnila da im je glina jedan od najdražih materijala. Kada su upitani zašto nisu koristili upravo taj materijal, razlog je bio da inače najčešće oblikuju upravo s glinom, pa im je ona poznata i time manje zanimljiva; dakle učenici su se upustili u proces istraživanja nepoznatih materijala.

Papier mache, tj. kaširana papirna masa, uz glinu je materijal s kojim su se učenici već susreli na nastavi Likovne kulture i Likovne rehabilitacije. U sklopu radionica ovaj put im nije bila ponuđena tekuća smjesa za oblikovanje, već grubi i hrapavi komadi kaširane i osušene smjese koju su učenici mogli usitnjavati. Ovakav obrnuti pristup prema materijalu potaknuo je učenike na promišljanje o zakonitostima i mogućnostima materijala. Jedna učenica odabrala je ovaj materijal jer joj je istovremeno bio poznat i nepoznat. Materijal joj je označavao djelomično sigurnost zato što je mnogo puta radila s njim, ali i otvorenost, želju za eksperimentiranjem i istraživanjem.

Dobna razlika u pristupu prema likovnom zadatku primijećena je obliku kognitivnog funkcioniranja i emotivnog poistovjećivanja s likovnim zadatkom te u udubljenosti i fokusu tijekom rada. I mlađi i stariji učenici bili su motivirani za rad i pokazivali su velik interes prema nastavnoj građi. a radna atmosfera na svim je satovima bila ugodna i tečna. Međutim, mlađa dobna skupina lakše je gubila koncentraciju, učenici su bili impulzivniji, manje promišljeni, radili su instiktivno i dinamično. Likovni zadatak često su jako brzo izveli i trebalo ih je vraćati na ključne pojmove, na ispitivanje materijala i s njima povezane asocijacije te ih poticati pitanjima da promisle o odnosu materijala (površine) i emocije. Učenici starije dobi duže su promišljali značenje materijala i poruku koju korištenjem tih materijala žele prenijeti, duže su držali koncentraciju i fokus na likovni problem, uzimali su više vremena prije početka rada da u cjelosti osmisle ono što žele realizirati, Radovi starije dobne skupine pokazuju udaljenije/kompleksnije emocije od sreće/ugode i tuge/neugode. Osim toga, stariji učenici su duže birali i ispitivali materijal koji su koristili. Razlog tome je kognitivna i emotivna zrelija starije dobne skupine i sposobnost dužeg držanja koncentracije. Učenici starije dobne skupine koji uz oštećenje vida imaju neke druge intelektualne poteškoće u likovnom su izražavanju bili bliži učenicima mlađe dobne skupine.

Slika 3.4: Fotografija jednog dijela materijala korištenih za vrijeme likovnih radionica

Tijekom provođenja likovnih radionica zamijećeno je nekoliko stavki:

1. Slabovidna djeca uvijek će se oslanjati primarno na osjetilo vida; to se primijetilo u njihovom odabiru materijala - npr. ako je učenik htio prikazati travu, birao bi zeleni materijal. Uz taktilno iskustvo, slabovidni bi učenici često vodili brigu upravo o bojama, tako da i boje uz osjetilo dodira opisuju prostor koji su zamislili.
2. Učenike koji uz oštećenje vida imaju i kognitivne poteškoće treba dodatno navoditi i maksimalno pojednostaviti likovni zadatak. Njima je apstraktno razmišljanje jako teško, često i nemoguće. Njih se navodi pitanjima koja su određenija, poput: Možeš li zamisliti prostor u kojem ti je ugodno? Što ga čini ugodnim? Što se u njemu nalazi? Koji materijali su ti ugodni na dodir? Pomoću određenijih pitanja, takva djeca uspjela su samostalno izvesti likovni zadatak.
3. Svi su učenici uspješno napravili likovni zadatak, i svi su mogli zamisliti ugodan ili neugodan prostor koristeći ponuđene materijale. Međutim, malo koji učenik/učenica se znao/znala verbalno izraziti, tj. riječima opisati svoj likovni izraz, objasniti zašto je koristio/koristila određene materijale, na što ga ti materijali asociraju i sl. Kao što su naveli Stančić (1991) i Parlov (2015), svako dijete je individualno, i svakom djetetu se treba pristupiti kao pojedincu. Mnoga djeca koja su sudjelovala na radionicama imala su i druga (emotivna, kognitivna i rijeđe, tjelesna oštećenja), i iako je svako dijete moglo osmisliti i napraviti svoj

"unutarnji prostor" koristeći likovni izraz, malo koje dijete je moglo svjesno razlučiti svoj proces rada, odabir materijala, njegovo značenje i drugo.

3.5.3. Treća etapa - organizacija i postav izložbe učeničkih radova

Zbog određenih komplikacija postav izložbe nije se stigao organizirati tijekom provedbe istraživanja. Izložba učeničkih radova naknadno će se izvesti u prostoru Tiflološkog muzeja, čiji će rezultati i fotografije naknadno biti objavljeni u diplomskom radu.

3.6. Analiza podataka i rezultati istraživanja

U tablicama koje slijede nalaze se podaci prikupljeni tijekom i poslije provedbe istraživanja, putem kojih se evaluiralo učeničke radove, uspješnost likovnih radionica te rezultate diplomskog istraživanja.

Tablica 3.3 služila je kako bi se na jednom mjestu sakupili svi parametri putem kojih su ocjenjivani učenički radovi. Tablica je podijeljena najprije na dvije, a potom na još četiri kolone. Prva je bila podjela s obzirom na dobnu skupinu, i to na učenike osnovne i učenike srednjih škola. Potom se unutar svake od ovih kategorija radila još jedna podjela, i to na učenike koji su slabovidni te učenike koji su slijepi, kako bi se pokušalo dobiti jednoznačne rezultate unutar navedenih kategorija. Razlog zbog kojeg je prilikom evaluacije rađena podjela između učenika s obzirom na stupanj oštećenja vida vezan je uz vizualnu percepciju: učenici koji su slabovidni uvijek će se najprije koristiti vizualnom percepcijom, iako im je ona smanjena (Usporedi: Mustać i Vicić (1996), str. 18). Parametri za evaluaciju bili su idući:

1. Cjelovitost likovnog rada: je li rad dovršen, jesu li učenici ispunili format kutije ili su koristili samo jednu njezinu stranicu (jesu li kutiju shvatili kao prostor ili kao plohu), funkcionira li rad u cjelini.
2. Materijali korišteni u likovnom radu: jesu li učenici koristili različite materijale te jesu li te materijale dovodili u međusobni odnos.

3. Inovativnost i kreativnost likovnog rada: jesu li učenici koristili prostor kutije i odnose materijala na nov i drugačiji način, jesu li likovnom stvaralaštvu pristupili koristeći maštu, razlikuje li se njihov rad od radova drugih učenika po položaju kutije, kompoziciji unutar kutije, izlasku izvan formata kutije, neobičnoj kombinaciji materijala ili po korištenju likovnih elemenata i dr.
4. Asocijacije vezane uz materijal: jesu li učenici uz pomoć razgovora i vođene fantazije te taktilnog istraživanja materijala i skulptura, uspjeli stvoriti snažne asocijacije vezane uz materijal, jesu li uspjeli verbalno izraziti te asocijacije i čita li se u konačnom radu emotivno stanje (stanja) na koje rad upućuje.
5. Uživljenost, samostalnost i motiviranost za vrijeme nastave: ovaj parametar odnosi se na promatranje učenika za vrijeme nastave i vođenje bilješki o njegovim reakcijama i ponašanju. Ovdje se ocjenjuje početna motivacija i motivacija za vrijeme nastave, samostalnost u osmišljavanju svog likovnog rada (umjesto na fizičkom izvođenju, naglasak je na mogućnosti da učenik sam zamisli i želi da pokuša što samostalnije izvesti svoj likovni rad), i konačno, je li učenik uživljen u likovni zadatak i može li se s njime identificirati.
6. Taktilna percepcija prilikom rada: koriste li učenici taktilnu percepciju u izražavanju i stvaranju likovnog djela, koriste li materijale različitih površina kako bi putem njih prenijeli svoju poruku/emotivno stanje/asocijaciju.

Evaluacija se radila ocjenama od 1 do 3, od kojih je 1 značilo da se navedeni čimbenik ili uopće nije primijenio, ili je jedva vidljiv/prisutan u radu. Ocjena 2 značila je da je navedeni čimbenik prisutan u radu, ali nije u potpunosti izveden/zadovoljen, a ocjena 3 je označavala potpuno zadovoljen navedeni čimbenik. Učenici su najprije ocjenjivani individualno, a potom su njihove ocjene stavljane u skupine: osnovna škola (slijepi ili slabovidni učenici) te srednja škola (slijepi ili slabovidni učenici). Kada su ocijenjeni svi učenici individualno, izračunavao se ukupan prosjek njihovih radova i iznosila srednja ocjena za svaku od navedenih kategorija.

Tablica 3.3: Tablica evaluacije učeničkog rada

Kategorija evaluacije	<i>Osnovna škola</i>		<i>Srednja škola</i>	
	Slijepi	Slabovidni	Slijepi	Slabovidni
Cjelovitost	2.6	2.8	2.6	2.3
Materijali	2.8	3.0	3.0	2.0
Inovativnost i kreativnost	1.8	2.4	2.6	2.0
Asocijacije	2.6	2.0	2.6	2.5
Uživljenost, samostalnost, motiviranost	2.2	2.0	2.8	2.8
Taktilna percepcija	3.0	2.6	3.0	2.5
Ukupan prosjek	2.50	2.46	2.76	2.35

Druga tablica korištena za prikupljanje podataka istraživanja bazirala se je na evaluaciji preferencije materijala 3.4, 3.5, 3.6 i 3.7. Tablica je podijeljena na četiri kategorije:

1. Korišteni materijal u radu: odnosi se na materijale koje su učenici iskoristili prilikom izvedbe likovnog zadatka;
2. Preferirani materijal ponuđenih skulptura: odnosi se na skulpture koje su učenicima bile najzanimljivije zbog različitih površina koje su dobivene korištenim materijalom;
3. Materijal najveće preferencije: odnosi se na materijal koji je učenicima bio najzanimljiviji od ponuđenih za rad,
4. Povezanost kategorija odgovara na pitanje jesu li prethodno spomenute kategorije materijala slične ili jednake na način da su materijali: slične teksture, sličnih svojstava, sličnih stanja.

Uz četiri gore opisane kategorije, tablica je jednako kao i prethodna podijeljena na dvije glavne skupine, odnosno četiri podskupine: učenike osnovne i srednjih škola, koje se potom granaju na slijepe i slabovidne učenike. Šifra A i C odnose se na slabovidne učenike (A označava učenike osnovne, a C srednjih škola), dok šifre B i D označavaju slijepe učenike (B predstavlja osnovnoškolski, a D srednjoškolski uzrast).

Tablica 3.4: Slabovidni učenici osnovne škole

<i>Šifra učenika</i>	<i>Korišteni materijal u radu</i>	<i>Preferirani materijal ponuđenih skulptura</i>	<i>Materijal najveće preferencije</i>	<i>Povezanost kategorija</i>
A1	riža, spužva, vata, kaširana smjesa	gips, slamke, glina	gips	DA
A2	čičak, tkanina, spužva	slamke	spužva	DA
A3	kudjelja, kaširana smjesa, tkanina, karton	glina neglazirana	glina	DA
A4	kudjelja, gumielastika, vata, tkanina	drvo, žica	tkanina	NE
A5	kaširana smjesa, kudjelja, vata, spužva	gips, slamke	/	NE

Tablica 3.5: Slijepi učenici osnovne škole

<i>Šifra učenika</i>	<i>Korišteni materijal u radu</i>	<i>Preferirani materijal ponuđenih skulptura</i>	<i>Materijal najveće preferencije</i>	<i>Povezanost kategorija</i>
B1	kudjelja, tkanina, kaširana smjesa, čičak	drvo	drvo	DJELOMIČNA
B2	kaširana smjesa	pečena glina, kaširana smjesa	glina	DA
B3	tkanina, spužva	žica, tkanina s rižom	sve	DA
B4	vata, tkanina, karton kutije od jaja, kudjelja	gips, pečena glina, tkanina s rižom	kudjelja, gips	DA
B5	spužva, vata, kaširana smjesa	žica, gips	kaširana smjesa	DJELOMIČNA

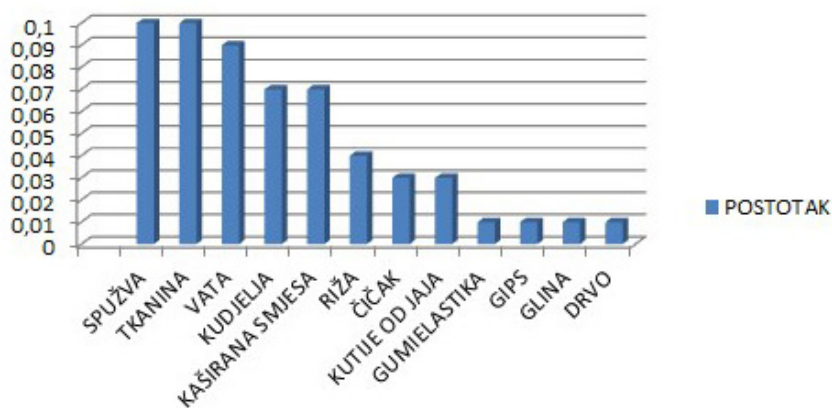
Tablica 3.6: Slabovidni učenici srednjih škola

<i>Šifra učenika</i>	<i>Korišteni materijal u radu</i>	<i>Preferirani materijal ponuđenih skulptura</i>	<i>Materijal najveće preferencije</i>	<i>Povezanost kategorija</i>
C1	tkanine, spužva, riža, vata, kutije od jaja	žica, slamke	keramičke pločice, drvo, slamke, ljepilo	NE
C2	spužva, tkanina, kudjelja, spužva, vata, kaširana smjesa	keramičke pločice, slamke	keramičke pločice, spužva, riža	DA
C3	čičak	slamke	glina, drvo (daske)	NE
C4	čičak	tkanina s rižom	riža	DA

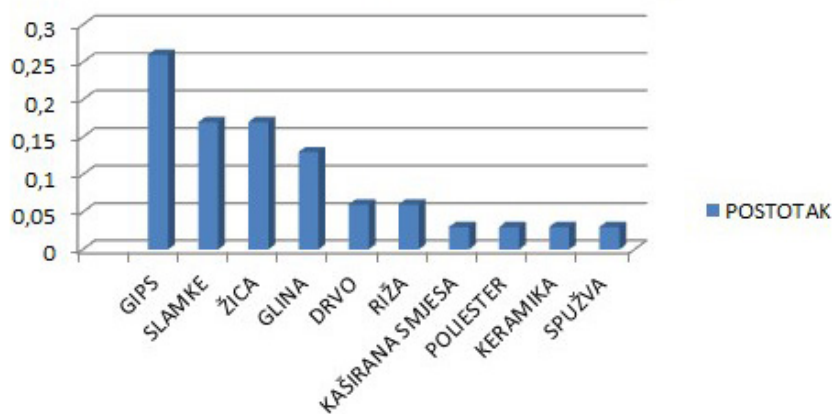
Tablica 3.7: Slijepi učenici srednjih škola

<i>Šifra učenika</i>	<i>Korišteni materijal u radu</i>	<i>Preferirani materijal ponuđenih skulptura</i>	<i>Materijal najveće preferencije</i>	<i>Povezanost kategorija</i>
D1	spužva, vata, gips	slamke, keramičke pločice	gips, glina	DA
D2	tkanina, kudjelja, vata	spužva, poliester	glina	DA
D3	riža, spužva, čičak, kaširana smjesa	gips	glina, keramičke pločice, tkanina	DA
D4	tkanina, riža, spužva	gips	glina, gips	DJELOMIČNA
D5	drvo, kudjelja, tkanina, glina	gips	žica, glina, drvo, kudjelja	DA

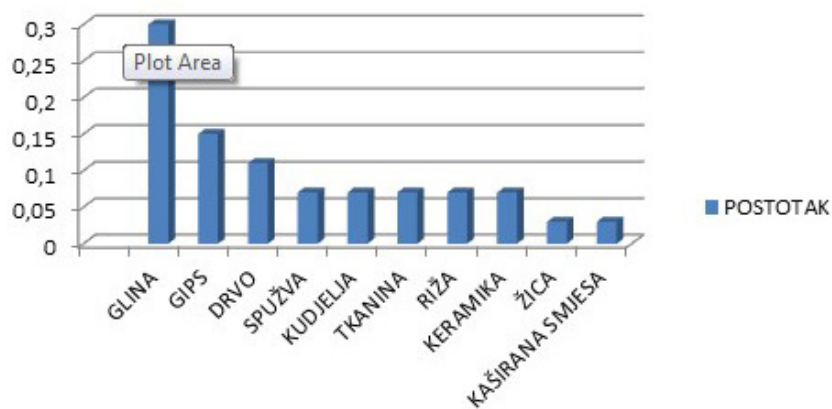
Korišten materijal u radu

Preferirani materijal ponuđenih skulptura

Materijal najveće preferencije

Slika 3.5: Grafovi preferencije materijala

Tablice 3.4, 3.5, 3.6 i 3.7 prikazuju sve materijale korištene za vrijeme likovnih radionica, one koji su korišteni u likovnom radu i one od kojih su napravljene skulpture koje su se taktilno istraživale. Analizom podataka iz tablica ustanovljeno je da se veća povezanost u preferiranim materijalima, korištenim materijalima u likovnom zadatku i istraženim skulpturama nalazi kod slijepih učenika. Valja uzeti u obzir da su se slijepi učenici za vrijeme likovnih radionica oslanjali isključivo na percepciju dodira, te ih vizualni stimulus nije ometao u prosudbi materijala i prezentiranih skulptura. Slabovidni učenici, s druge strane, imali su vizualni podražaj, te im je izgled skulptura mogao prevagnuti nad taktilnim podražajem. Ova problematika biti će dodatno analizirana u idućem poglavlju, gdje će se raditi analiza učeničkih radova.

Iz tablica su dalje napravljeni grafovi koji prikazuju koje materijale su učenici najviše koristili, koje materijale su najviše preferirali te koji su im bili taktilno najzanimljiviji na gotovim skulpturama.

Grafovi pokazuju naizgled oprečne rezultate: učenici su u likovnom stvaralaštvu koristili materijale koji im nisu bili najveće preferencije, iako su većinski radili prostor koji su navodili kao ugodan i pozitivan. U komunikaciji s učenicima saznalo se da su im prirodni materijali: glina, gips i drvo inače najdraži i najzanimljiviji u likovnom stvaralaštvu, dok se s njima u izvedbi likovnog zadatka koristilo samo dva posto djece. Razlog ovako oprečnih rezultata krije se djelomično u tome da im je zadan likovni zadatak bio drugačiji od zadataka koje inače rade, i u tome da su glina i gips materijali s kojima su učenici već radili pa im nisu bili toliko zanimljivi kao materijali s kojima se nikada prije nisu susreli, poput spužve, tkanine, vate i kudjelje.

Kudjelja je materijal koji je većini učenika u početku bio odbojan zbog svog specifičnog mirisa, ali kada su se učenici navikli na miris rado su ga birali da bi njime iskazali emotivna stanja poput ugone, mirnoće, sigurnosti i sreće. Zanimljiv je slučaj jednog slijepog učenika osnovne škole koji se potpuno oduševio u trenutku kada je otkrio ovaj materijal. Učenik je ispunio cijelu unutrašnjost kutije upravo ovim materijalom, a kada je odlazio s radionice komentirao je da se nikada prije nije toliko uživio u taktilno istraživanje svijeta i materijala, već je uvijek bio fokusiran na auditivne podražaje. Ovaj podatak upućuje na to da se taktilna pažnja, jednako kao i vizualna, može odgajati i oblikovati, a upravo ona bila bi dobra platforma za kreativno izražavanje osoba s oštećenjem vida.

Spužva i tkanina materijali su s kojima su se svi učenici već susreli u svakodnevnom životu, ali ih nikada nisu doživjeli kao moguće sredstvo za likovno izražavanje.

Upravo su ova dva materijala najviše korištena za vrijeme likovnih radionica. Polovina djece koristila se upravo njima kako bi dočarala svoj zamišljen prostor. Mogući razlog zašto ih nisu naveli pod materijale najveće preferencije jest taj da ih nikada prije nisu koristili u likovnom stvaralaštvu, pa ih nisu doživjeli kao materijale koji bi likovno mogli biti zanimljivi. Gotovi radovi učenika, međutim, upućuju na to da su upravo ovi materijali svojim svojstvima: mekoćom, jednostavnim usitnjavanjem i manipuliranjem, lakoćom i nježnom površinom najadekvatniji za rad s osobama s oštećenjem vida. U idućem poglavlju bit će prikazani i analizirani radovi učenika koji će potkrijepiti ovdje spomenuta opažanja.

3.6.1. Analiza likovnih radova

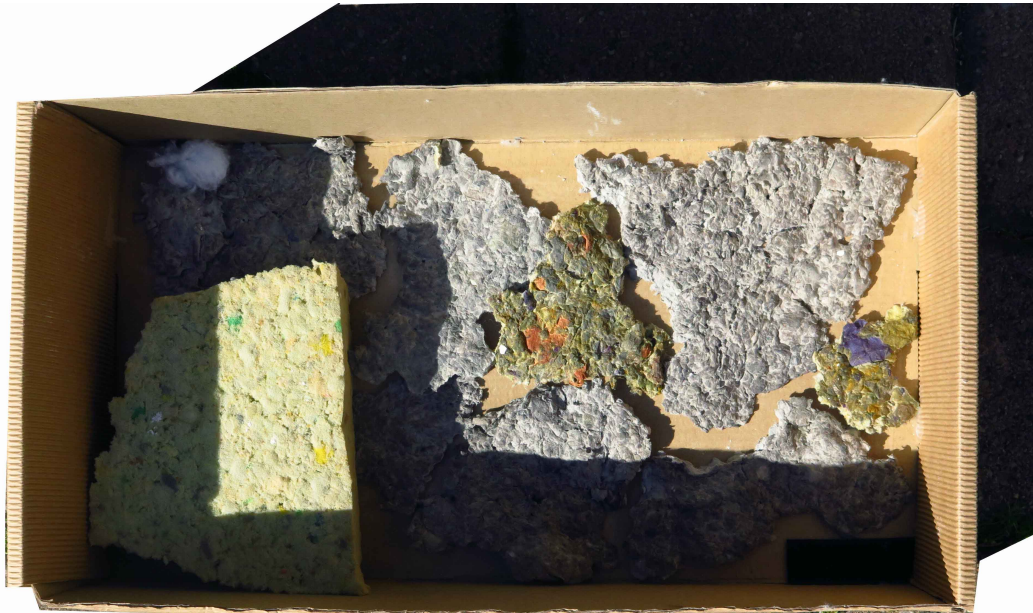
Iz analize podataka u tablici 3.3 vidljive su razlike u pojedinim čimbenicima u radu između učenika mlađe i starije dobne skupine te razlike u radu između slijepih i slabovidnih učenika. Putem ovih podataka došlo se do zaključaka vezanih uz primijenjivost ovakvog oblika nastave, pronašla se ciljana skupina kojoj ovakav oblik nastave najviše odgovara (i koja pokazuje najbolje rezultate u navedenim kategorijama) te se izvršila evaluacija uspješnosti i zadovoljstva likovnim radionicama ovakvog oblika.

1. Usporedba likovnih radova učenika osnovne i srednje škole

Učenici su prilikom evaluacije podjeljeni u dvije skupine, odnosno četiri podskupine. Glavne skupine određene su prema starosnoj dobi, a učenici razdvojeni na osnovnoškolce i srednjoškolce. Već su razdvajanjem učenika po starosnoj dobi zapažene neke razlike u pristupu likovnom zadatku. Iz tablice 3.1. vidi se da se najveće razlike u starosnoj dobi učenika daju iščitati u kategorijama: *uživljenost, samostalnost i motiviranost* te *asocijacije*. Ove razlike primjećene su već tijekom provedbe likovnih radionica. Iako je atmosfera na svim radionicama bila ugodna, radna i opuštana, učenici osnovne škole bili su mnogo dinamičniji i intuitivniji. Iako su često s lakoćom prilazili likovnom zadatku, njihovo promišljanje prije same izvedbe nije trajalo dugo, a asocijacije su im bile jednostavnije nego kod starijih učenika. Osim navedenih razlika, učenici osnovne škole često nisu znali samostalno verbalizirati emocije i asocijacije, a materijal su dijelili na onaj koji im se sviđa i koji im se ne sviđa, ne znajući definirati i razlučiti koje karakteristike materijala su im ugodne i zašto (npr. materijal

mi je ugodan jer je mekan i lagano se oblikuje, asociira me na mir...). Učenici starije dobne skupine imali su apstraktnije, udaljenije asocijacije, dok su mlađi učenici imali jednostavnije, bliže asocijacije.

Prethodna tvrdnja da se iščitati usporedbom radova dviju dobnih skupina. Slika 3.6 prikazuje rad slijepe učenice osnovne škole, a slika 3.7 rad slijepe učenice srednje škole. Učenica osnovne škole u svom je radu koristila bliže asocijacije i emocije. Zamislila je prostor u kojem se osjeća ugodno i sigurno - prostor svoje sobe. Iako učenica koristi materijal kao metaforu, pa tako mekana spužva sugerira krevet, a kaširana hrapava smjesa grubih tepih na podu, referirala se je na stvarni prostor, na bližu i jasniju asocijaciju.

Slika 3.6: Rad učenice osnovne škole

Slika 3.7: Rad učenice srednje škole

Za razliku od radova nastalih u osnovnoj školi koji najčešće prikazuju neko određeno mjesto/prostor, radovi srednjoškolskog uzrasta češće opisuju simbolične prostore, emotivna stanja i apstraktnije asocijacije. Rad učenice srednje škole s fotografije 3.7. također prikazuje ugodan prostor, samo što su asocijacije vezane uz njega udaljenije. Ovaj rad ne referira se na neko poznato mjesto, već na emotivna stanja sreće, ugodu i zadovoljstvo te na simbolične prikaze obitelji i prijatelja. Tkanina koja je rezana na komade i djelomično lijepljena uz plohe kutije sugestija je sreće, jer je: "Sreća lepršav osjećaj", po riječima autorice. Osim tkanine, kudjelja sugerira utočište i mekoću, a sakrivene ispod kudjelje nalaze se tvrde drvene daščice i hrapave glinene pločice. Ovi sakriveni, grubi i tvrdi materijali učenici simboliziraju "čvrste temelje na kojima počivaju prijateljstvo, ljubav i povjerenje". Rad je, kao što se da iščitati iz prethodne analize, promišljeniji i slojevitiji. Učenica srednje škole barata bližim i daljim asocijacijama koje isprepliće u vlastitu priču i prenosi promatraču putem igre materijala.

Iz prethodne analize i komparacije dvaju radova zaključuje se da učenici srednjih

škola spretnije barataju apstraktnim i udaljenim asocijacijama. Koristeći određeni materijal kao sugestiju misli, predmeta i emotivnih stanja, spretnije i jednostavnije radovima progovaraju o "unutarnjem prostoru" čovjeka, Učenici osnovne škole, iako koriste materijal kao preneseno značenje, često prikazuju nešto poznato i određeno: plažu, livadu, spavaću sobu. Iako ne modeliraju "predmete", već puštaju da materijal sam govori njihovu zamisao (meka spužva postaje krevet), ona je ipak dio vidljivog svijeta, a prostor koji rade je "vanjski prostor čovjeka". Iako je soba metafora za emocije ugone, sreće i sigurnosti, mlađi uzrast nije još razvio apstraktno mišljenje do te razine da bi rad prenosio poruke o onome što nas ne okružuje.

Slika 3.8: Rad učenika srednje škole

Gore opisani čimbenici kategorije su koje čine najveću razliku u likovnom izražavanju između dviju dobnih skupina. Iz tablice se da iščitati da su najmanje razlike između dobnih skupina u kategorijama *cjelovitost* i *taktilna percepcija*. Cjelovitost kutije kao prostora, koja je na svim svojim stranicama ispunjena materijalom koji se prožima, ovisi o ukusu i zamisli svakog učenika zasebno. Svi su učenici završili likovni zadatak, ali neki su na njemu radili duže i koncentriranije, dok su drugi bili brži i dinamičniji, namjerno ostavljajući prazan prostor stranica. U kategorijama *materijali*

i *inovativnost i kreativnost* postoje manja odstupanja. Učenici osnovne škole češće su posezali za više različitih materijala u svom radu, pa su te materijale dovodili u međusobne odnose. No s materijalima je jednako kao i s kategorijom cjelovitosti - u pitanju su osobni afiniteti učenika. Neki učenici kombinirali su samo jedan materijal, ali su taj materijal suprotstavljali. Primjer za to je rad srednjoškolskog učenika na fotografiji 3.8. Učenik je kao materijal izabrao čičak, oblažući samo jednu stranicu kutije. Čičak koji je koristio najprije je izrezao na kockice, a kombinirao je grubu/hrapavu i glatku stranu materijala, na taj način jedan materijal stavljajući u odnos. Rezultat je ploha koja je mjestimice nježna i glatka, a mjestimice hrapava i gruba, čime se postiže napetost i dinamika prostora. Kategorija taktilne percepcije bila je zadovoljena u svim radovima, jer su svi učenici koristili opip kao sredstvo spoznaje materijala. O tom čimbeniku će razlike biti dalje raščlanjene u idućem stavku.

2. Usporedba likovnih radova slijepih i slabovidnih učenika

Najveće razlike u likovnom izražavanju između slijepih i slabovidnih učenika nalaze se u kategorijama *asocijacije* i *taktilna percepcija*. Ovaj podatak ne iznenađuje toliko, s obzirom na to da se slijepi učenici gotovo isključivo oslanjaju na taktilnu percepciju u likovnom stvaralaštvu (ponekad i na auditivnu), dok se slabovidni učenici, bez obzira na stupanj oštećenja, u svim aktivnostima oslanjaju na preostali vid (Usporedi Mustać i Vicić (1996), str. 18). Ocjene iz područja taktilne percepcije smanjivane su samo u slučajevima kada bi se učenici isključivo oslanjali na percepciju vida, zakidajući taktilni doživljaj materijala, što je bila jedna od uputa zadatka. Primjer zakidanja taktilnog doživljaja materijala može se vidjeti u radu prikazanom na reprodukciji 3.9. Učenik je zamislio prostor livade s ovcama i oblacima. Iako kudjelja i vata kao materijali svojim površinama od ponuđenih materijala najviše sugeriraju prikaze ovaca i oblaka, učenik ih nije koristio oslanjajući se na taktilne senzacije, već koristeći isključivo vizualno iskustvo. Na jednak način tretirana je i trava livade, za koju je učenik iskoristio tkaninu napete, glatke i mekane površine zbog boje same tkanine, a ne taktilnog doživljaja. Ključno je za vrijeme rada komunicirati s učenicima kako bi se provjerilo jesu li učenici razumjeli upute i kako bi znali što se od njih očekuje te koji je likovni zadatak. Razgovorom se saznalo da se učenik nije oslanjao na taktilni osjet, što bi odsustvom razgovora ostalo neprimjećeno.

Slika 3.9: Rad učenika osnovne škole, primjer a

Gore navedeni primjer slabovidnog učenika ipak je bio izuzetak. Većina učenika, slijepih i slabovidnih, pratila je upute i neovisno o stupnju preostalog vida, koristila se primarno taktilnom percepcijom. U radu slabovidnog učenika na reprodukciji 3.10, vidljivo je da je taktilna percepcija dominantni osjet korišten u realizaciji likovnog zadatka. Materijal je biran tako da simbolizira asocijacije i emocije učenikovog zamišljenog prostora. Na dnu kutije nalazi se glatka tkanina koju djelomično pokriva mekana i podatna kudjelja, koja u ovom slučaju simbolizira tepih sobe. Zidovi prostora prikazani su grubom i hrapavom kaširanom masom s ponekim glatkim kartonima od kutija.

Slika 3.10: Rad učenika osnovne škole, primjer b

U slučaju kategorije *asocijacija* razlog zašto su slijepi učenici imali udaljenije i apstraktnije asocijacije nije toliko očit. Jedan od razloga za to možda se nalazi u prethodno opisanoj kategoriji *taktilna percepcija*. Kao što je navedeno gore u tekstu, slabovidni učenici uvijek će se oslanjati primarno na osjet vida, pa će taktilna percepcija biti u drugom ili trećem planu. Uvod u likovni zadatak bila je vođena fantazija (koja se nalazi u **Dodatku B**), a koja je prilagođena tako da se poziva na imaginaciju taktilnog iskustva, koje je vjerojatno osviještenije i bliže u slijepu djece (usporedi Stančić, 1991). Drugi razlog može biti da je svijet slijepu djece u potpunosti drugačiji od videćih, pogotovo ako se radi o djetetu koje je rođeno slijepo (usporedi Parlov, 2015). Ono nema nikakvih vizualnih uspomena niti referenci iz svakodnevnog života, stoga je videćima njegov svijet apstraktniji i udaljeniji. To je svijet zvukova, okusa i opipa, koji nisu toliko dominantni u suvremenom svijetu kao osjet vida, te su informacije prikupljene ovim osjetilima drugačije (u slučaju osjeta opipa one su sukcesivne, vremenski se sporije spoznaje jer duže traje da se neko biće ili stvar taktilno istraže no što je potrebno oku da skenira sliku ispred sebe). Slijepi učenici češće su prikazivali emocionalna stanja, međuljudske odnose i nedefinirane prostore nego što su to radili slabovidni učenici. S obzirom na to da nikada nisu vidjeli, nije im bilo toliko bitno prikazati neki gotov objekt, već su se više fokusirali na ono što njih svakodnevno okružuje

- svoj unutarnji prostor pun emocija i doživljaja. Ova informacija je bitna jer to znači da su osmišljene radionice bile uspješne: ovo diplomsko istraživanje jedno je od mnogih mogućih rješenja putem kojih bi se slijepoj djeci mogla približiti likovna umjetnost i jezik, putem kojeg bi mogli komunicirati s okolinom.

Slika 3.11: Rad učenika srednje škole

Na reprodukciji 3.11 mogu se primijetiti gore navedene tvrdnje. Riječ je o radu slijepice učenice srednje škole. Za vrijeme taktalnog istraživanja skulptura, učenica je prvi put otkrila materijal gipsa koji ju je zainteresirao zbog različitih mogućnosti oblikovanja površine: napete ili mrvičaste, grube i hrapave ili zaglađene te zbog svojstva gipsa da se oblikuje dok je tekuć da bi se potom osušio i stvrdnuo. Osim toga, učenica je u procesu rada s ovim materijalom otkrila da gips mijenja temperaturu dok se suši i stvrdnjava - iz hladne tekućine smjesa se postepeno zagrijava da bi ubrzo postala vruća pri stezanju. Kao što je vidljivo iz rada, učenica se u potpunosti posvetila taktilnom istraživanju ponuđenih materijala. U svom radu kombinirala je tri različita materijala s obzirom na njihova svojstva - vatu, spužvu i gips. Podijelila je svoju kutiju na dva dominantna djela, od kojih dio obložen vatom predstavlja ugodu, sreću, sigurnost i zaštitu te dobro raspoloženje, dok je polovica kutije s gipsom prezentacija tuge,

napetosti, ljutnje i nesigurnosti. Hrapava i gruba površina gipsa prezentacija je negativnog pola učeničinih emocija, dok mekana i nježna vata predstavlja pozitivan spektar emocija. Spužva je prema riječima učenice neutralna zona, zona bez velikog spektra emocija, zona mira i smiraja. Učenica je odabrala svoj prostor tumačiti kroz svoj spektar emocionalnih stanja umjesto da bira napraviti prostor koji je inače okružuje.

Slična rješenja vidljiva su i u drugim radovima slijepih učenika. Rad 3.12 jednostavnija je verzija ovakvog načina razmišljanja. Učenik je putem jednog materijala pokušao opisati dva pola: pozitivne i negativne emocije. To je postigao na način da je čičak lijepio na dvije strane, na mekanu i nježnu te na grubu i hrapavu. Svaka iduća kockica je suprotna od one prethodne, te se dodirom dobiva dojam uzburkanosti i dinamičnosti.

Slika 3.12: Rad učenika srednje škole

Prema tablici 3.3, ostala odstupanja u ocjenama između slabovidnih i slijepih učenika nisu toliko jednoznačna. Npr. u kategoriji *cjelovitost* slijepi učenici osnovne škole bili su manje uspješni od slabovidnih učenika, dok su slijepi učenici srednjih škola u tom području bili uspješniji. Jednako se događa i s ocjenjivanjem upotrebe različ-

tih materijala - ponovno su slabovidni učenici osnovne škole i slijepi učenici srednjih škola bili bolje ocijenjeni. Potrebna je veća skupina djece da dobiveni rezultati budu precizniji. Mnogo toga ovisilo je o tome s kojom grupom učenika se radi te imaju li učenici i drugih poteškoća uz oštećenje vida.

3.6.2. Analiza upitnika srednjih škola rađenih za vrijeme provedbe diplomskog istraživanja

Za vrijeme likovnih radionica provedenih s učenicima srednjih škola ispunjavao se upitnik (**Dodatak D**), koji je služio kako bi se pokušalo odgovoriti na iduća pitanja:

1. Posjete muzejima i galerijama, i to: jesu li učenici ikada bili u nekom izlagačkom prostoru na likovnoj izložbi, jesu li smjeli dodirivati izložene radove, je li postav bio prilagođen njihovim potrebama, jesu li općenito zadovoljni s izlagačkim prostorima i smatraju li da se nudi dovoljan repertoar izložbi namijenjenih osobama s oštećenjem vida;
2. Osobno taktilno iskustvo, i to: jesu li učenici doživjeli i naučili nešto novo o kiparstvu, materijalima i odnosima mase, volumena i prostora za vrijeme taktalnog istraživanja skulptura, sviđa li im se ovakav oblik rada koji je i istraživački i uključuje osobni rad, je li ih istraživanje skulptura motiviralo i zainteresiralo za likovno izražavanje.

Analizom upitnika potvrđeno je da je 99 posto učenika posjetilo neki muzej ili galeriju, najčešće u sklopu nastave Likovne kulture i Likovne rehabilitacije. Učenici su naveli posjete nekim od idućih izlagačkih prostora: Tiflološkom muzeju, Školskom muzeju, Muzeju suvremene umjetnosti i Moderne galerije. Na pitanje *Misliš li da su muzeji/galerije prilagođene slijepim i slabovidnim osobama(djeci)*, devedeset posto učenika dalo je negativan odgovor. Kao pozitivan primjer učenici su naveli izlagačku djelatnost Tiflološkog muzeja koji je osnovan radi potreba osoba s oštećenjem vida, ali učenici su smatrali da je većina izlagačkih institucija zatvorenog karaktera, u kojima rijetko ili nikad izložbe nisu prilagođene upravo ovoj skupini. Ako se ovaj podatak uspoređi s **poglavljem 2.4.**, dolazi se do zaključka da je ova društvena skupina često marginalizirana u svijetu likovne umjetnosti.

Putem upitnika je napravljena evaluacija nastave u kojoj učenici taktilno istražuju skulpture. Svi su učenici dali pozitivan odgovor na pitanje mogu li dodirom doživjeti trodimenzionalni rad. Ono što su naveli kao moguću prepreku u spoznavanju rada putem osjetila dodira je dimenzija rada: slijepi učenici mogu doživjeti samo one skulpture koje se mogu u potpunosti istražiti dodirom, što znači da radovi velikih dimenzija koji nisu dostupni rukama nisu pogodni za ovu skupinu.

S obzirom na to da su radionice rađene s učenicima koji nastavu imaju u Centru Vinko Bek, u kojem im je nastava Likovne kulture prilagođena i dobro strukturirana, većina učenika se već upoznala s osnovnim odrednicama trodimenzionalne umjetnosti: prostorom, volumenom, različitim masama, mogućnostima oblikovanja (dodavanjem i oduzimanjem), te s površinom kao svojstvom materijala. Ono što im je bilo novo i inspirativno su upravo različiti materijali. Do tada su učenici za oblikovanje pretežno koristili glinu i kaširanu smjesu, pa su im materijali poput tkanine, spužve, riže i vate bili neobični, inspirativni i zanimljivi. To su mahom materijali koje susreću u svakodnevnom životu, a koje do tada nisu gledali kroz prizmu likovnog izražavanja. Osim materijala, učenici su se kao odgovor na to što su novo naučili izjasnili da su puno veću pozornost posvetili površini različitih materijala, na koju do tada nisu toliko obraćali pažnju, odnosno nisu o njoj toliko razmišljali.

Iako učenici nisu naučili nešto novo o elementima likovne umjetnosti, naučili su mnogo o tome od čega se sve može raditi. Dodirujući i istražujući skulpture različitih materijala dobili su motivaciju i razvili su znatiželju i želju za eksperimentiranjem u likovnom stvaralaštvu. Kreativnost raste ako se razvija znanje, a putem ovih likovnih radionica učenici su naučili mnogo o materijalima: o svojstvima materijala, o njihovim površinama, o značenju koje se može prenijeti ako se materijali različitih površina stavljaju u odnose te o tome da su danas mogućnosti upotrebe različitih materijala veće nego ikada prije, pa se trodimenzionalno oblikovanje (ali i plošno, npr. asamblaž) može raditi i od onoga što nas okružuje.

3.6.3. Rasprava

Entuzijazam i motiviranost prilikom taktilnog istraživanja ponuđenih skulptura i materijala za rad, te tijekom provedbe likovnog zadatka dokaz su da je istraživački tip nastave s novitetima nešto što je potrebno ponuditi učenicima s oštećenjem vida. Is-

traživanje se provodilo s učenicima Centra čija je regularna nastava Likovne kulture vrlo dobro provedena i prilagođena njihovim potrebama, no postavlja se pitanje što je s učenicima koji su integrirani u redovne škole, te s učenicima oštećenog vida koji nastavu pohađaju izvan glavnog grada u kojem nema muzejskih i galerijskih institucija koje bi provodile ovakav tip radionica ili ponudile taktilno istraživanje likovnih radova. Upitnik i analize podataka pokazuju uspješnost provedbe radionice, s manjim odstupanjima u evaluaciji radova, u kojoj su se slijepi učenici srednjih škola pokazali kao skupina kojoj je ovakav oblik radionice najprilagođeniji. Učenici srednjih škola bili su uspješniji u povezivanju asocijacija s materijalom: njihove asocijacije bile su udaljenije, često su materijalom izražavali emotivna stanja, za razliku od učenika osnovnih škola koji su materijalom češće prikazivali predmete i poznati prostor. Osim toga starija dobna skupina lakše je verbalno izražavala svoje misli i stavove, što je dokaz zrelosti koju ovakav oblik radionice djelomično traži.

Novi materijali koji su ponuđeni učenicima za rad, a koji se najčešće koriste u svakodnevnom životu, potaknuli su učenike da razmišljaju "izvan okvira", slažući ih u zanimljive odnose. Oni su također služili i kao motivacija, jer su učenicima predstavljali izazov i u njima budili znatiželju te stvarali želju za kreativnim izražavanjem. Analizom podataka utvrđeno je da se taktilna pažnja može odgajati jednako kao i vizualna, što nudi ovoj skupini djece mogućnosti za razvijanje mašte kroz likovnost, daje im platformu za promišljanje o životu i emotivnim stanjima, a kroz izradu se razvija i fina motorika koja im često nedostaje.

Dalje, utvrđeno je da su manji formati kojima se lagano može baratati idealni za djecu s oštećenjem vida. Poželjno je i da su ponuđeni materijali mekši i lagani, podatni te da se njima može lagano manipulirati (oblikovati, usitnjavati, lijepiti i sl.), što pokazuju i skale korištenosti materijala (najčešće birani materijali bili su: spužva, tkanina, vata, kudjelja i kaširana smjesa). Trodimenzionalna je umjetnost učenicima s oštećenjem vida najbliža jer je najlakše spoznaju opipom. Ona može služiti kao polazište za razvijanje dječjeg likovnog jezika, da bi se kasnije postepeno s djecom radile i grafičke i slikarske tehnike, ovisno o djetetovim mogućnostima i ostatku vida.

4. Zaključak

Cilj ovog diplomskog istraživanja bio je pronaći kvalitetno rješenje za izvođenje likovnih radionica namijenjenih slijepoj i slabovidnoj djeci. Istraživalo se koji medij, materijali i tehnike jesu najpogodniji učenicima za rad, za koju dobnu skupinu su radionice najprimijenjenije, na koji način se posredstvom taktilne percepcije mogu izraziti emocionalna stanja i asocijacije i na koji način se učenici s oštećenjem vida najjednostavnije i najkreativnije mogu izraziti. U početku istraživanja prikupljeni su podaci koji upućuju na to da se ovim područjem na našem podneblju do sada bavilo jako malo ljudi, od kojih su sva istraživanja pokrenuta tek nedavno, kada je veća pažnja usmjerena potrebama osoba s invaliditetom. Kreativnost je jedna od primarnih ljudskih potreba koju ne bi trebalo zapostaviti, jer se uz imaginaciju putem kreativnog likovnog izražavanja razvijaju i intelektualne, emocionalne i motoričke vještine, koje pogoduju skupini s oštećenjem vida, upravo zbog čestog nedostatka istih.

Kroz istraživanje je utvrđeno da je trodimenzionalna umjetnost od svih likovnih medija najbliža ovoj skupini učenika jer su naglasak i težište premješteni s primarno vizualne na taktilnu (a ponekad i olfaktornu te auditivnu) percepciju. Također, s učenicima s oštećenjem vida poželjno je raditi manje formate, kojima se lagano manipulira kako im sama izvedba ne bi predstavljala prepreku u likovnom izražavanju. Osim toga utvrđeno je da se taktilna pažnja treba njegovati i razvijati jednako kao i vizualna, a njezinim razvijanjem stvara se vokabular asocijacija koje se mogu izraziti kombinacijom različitih materijala, odnosno njihovih tekstura. Putem likovne umjetnosti djeca s oštećenjem vida mogu razvijati znanje i svijest o svijetu koji ih okružuje, mogu savladati finu motoriku koja im često nedostaje, a likovni jezik koristiti kao sredstvo kreativnog izražavanja.

Analizom podataka utvrđeno je da je ovakav tip radionice najpogodniji za skupinu slijepih učenika srednjih škola, odnosno ova skupina dala je najbolje rezultate po svim evaluiranim parametrima. Radionica se može izvoditi i s mlađom dobnom skupinom, u slučaju koje bi se trebalo duže raditi na učenju verbalizacije asocijacija i materijala.

Sa slabovidnim učenicima težište ne bi trebalo biti samo na taktilnoj percepciji, već bi trebalo naći dobar omjer korištenja vizualne i taktilne percepcije, a naglasak bi trebalo staviti na žarke boje i materijale. Ovakav tip radionice primjereniji je slijepim učenicima starije dobne skupine zbog iskustva i emotivne zrelosti, zbog koje su lakše verbalizirali asocijacije i emocije koje su potom povezivali s materijalima.

Korišteni model koji donekle podsjeća na *ready-made*, u kojem se manipulira gotovim materijalima na način da ih se ne oblikuje već eventualno usitnjava te slaže u određene odnose i kompoziciju, pokazao se vrlo uspješnom i zahvalnom metodom. Učenici su mogli spretno baratati polugotovim proizvodima te su imali više vremena fokusirati se na ono što žele reći svojim radom. Mogli su eksperimentirati s kompozicijom te odnosima između volumena i prostora, različitih vrsta masa i različitih materijala. Osim toga bili su neopterećeni za njih često teškim i nespretnim oblikovanjem, umjesto kojeg je težište stavljeno na sam kreativni proces, asocijacije i emocije kojih često nedostaje u regularnoj nastavi Likovne kulture.

Još jedno od pitanja na koje se pokušalo odgovoriti je postoje li neki preferirani materijali koji su većini učenika zanimljivi te neki materijali koji su im odbojni ili neugodni. Odgovori na ovo pitanje su višeznačni te je zaključeno da ne postoji neki opći 'recept' koji bi dao rješenje koje materijale ponuditi, nego je stvar individualnog ukusa i preferenci. Jedini materijal koji se pokazao kao neugodan bio je tanka spužva, i to je jedini materijal na koji je neugodno reagiralo više učenika. Ovo područje trebalo bi se dalje istražiti, ponuditi širi spektar materijala i ispitati veću skupinu učenika kako bi se dobili koncizniji rezultati.

Zanimljivi su rezultati istraživanja otkriveni u području emotivnog funkcioniranja i mape asocijacija. Zamijećeno je da je starija dobna skupina djece duže promišljala o zadanom problemu, a emotivna stanja koja su prenosila radom bila su kompleksnija i razrađenija. Također, starija dobna skupina svojim radom izražavala je složenije ljudske odnose, koje je prikazivala putem asocijacija na određeni materijal. Kod mlađe skupine radovi su češće bili intuitivni, izravni, a kroz likovno izražavanje prikazivali su bliže emocije poput sreće i poznate prostore poput spavaće sobe. To je vidljivo i u odabiru materijala - mlađa skupina brže je odabrala materijal koji će koristiti u likovnom zadatku i sam likovni zadatak brže je izvela, dok je starija skupina duže razmišljala o odabiru, na neke materijale se ponovno vraćala i taktilno ih ispitivala. Razlog tome treba pronaći u emocionalnoj zrelosti i životnom iskustvu pojedinca. Iako su obje dobne skupine jednako entuzijastično pristupile likovnom zadatku i uspješno ga izvele,

atmosfera i dinamika radionica kod ovih se dviju dobnih skupina uvelike razlikovala. Iz gore navedenog zaključuje se da učenicima ne treba pristupiti samo individualno, već im se treba prilagoditi i s obzirom na godine i emotivno funkcioniranje. S mlađom populacijom treba raditi brzo, dinamično, s kratkim zadacima, stalno im usmjeravajući pažnju na likovni problem, dok se starijoj skupini može pristupiti s težim kognitivnim zadacima koje koriste kao izazov i motivaciju u likovnom izražavanju, te im treba dati više vremena da promisle o onome što žele napraviti.

LITERATURA

- Željka Bosnar Salihagić. *Relacije taktilne percepcije i funkcioniranja i nekih čimbenika u djece oštećena vida, Magistarski rad*. Sveučilište u Zagrebu: Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet, 2011.
- Željka Bosnar Salihagić, Nevenka Ćosić, Igor Maroević, Nina Sivec, Željka Sušić, Lucija Šoda, i Morana Vouk. *Protiv predrasuda*. Zagreb: Tiflološki muzej, 2015.
- Stjepan Bubalo. *Nataša Jovičić oduševila umjetnički svijet izumom*, 2014. URL <https://www.savez-slijepih.hr/hr/clanak/a-natasa-jovicic-odusevila-umjetnicki-svijet-izumom-1735/>. [Preuzeto 14. travnja 2017.].
- Zrinka Horvat. *Tactile Picture Book for Blind Children*, 2016. URL <https://www.behance.net/gallery/30101433/Tactile-Picture-Book-for-Blind-Children>. [Pregledano 1. lipnja 2016.].
- Miljenko Jergović. *Jednosatni putopis po Tiflološkom muzeju*, 2015. URL <http://www.jergovic.com/preporuke/jednosatni-putopis-po-tifloloskom-muzeju/>. [Pregledano 18. svibnja 2017.].
- Miruna Kastratović. *Kraljevićev "Autoportret s psom" sad mogu vidjeti i slijepo osobe*, 2009. URL <http://www.udruga-slijepih-zagreb.hr/Cro/Vidici/br-53-07-08-2009/Clanci/04.html>. [Preuzeto 10. travnja 2017.].
- Filip Kekuš. *Prilozi za povijest edukacijsko - rehabilitacijske struke u Republici Hrvatskoj, Diplomski rad*. Sveučilište u Zagrebu: Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet, 2016.
- Bratoljub Klaić. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1986.

- Dragica Matok. *Integracija učenika s oštećenjem vida*, 2009.
URL <https://www.savez-slijepih.hr/hr/kategorija/integracija-ucenika-ostecenjem-vida-458/>. [Preuzeto 16. travnja 2017.].
- Wolfgang Mattes. *Nastavne metode, 75 kompaktnih pregleda za nastavnike i učenike*. Zagreb: Naklada LJEVAK d.o.o., 2007.
- Susanna Millar. *Understanding and representing space*. Oxford: University Press, 1994.
- Susanna Millar. *Reading by touch*. New York: Routledge, 1997.
- Susanna Millar. *Space and Sense, Concepts of space and the senses: A brief historical perspective*. New York: Psychology Press, 2008.
- Vinka Mustać i Miroslav Vicić. *Rad s učenicima s teškoćama u razvoju u osnovnoj školi: priručnik za prosvjetne djelatnike*. Zagreb: Školska knjiga, 1996.
- Tanja Parlov. *Upute za rad s učenicima s oštećenjem vida na području likovnog stvaralaštva*. Zagreb: Centar "Vinko Bek", 2015.
- Josip Rački. *Teorija profesionalne rehabilitacije osoba s invaliditetom*. Zagreb: Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, 1997.
- William Schiff i Emerson Foulke. *Tactual perception: a sourcebook*. Cambridge: University Press, 1982.
- Vladimir Stančić. *Oštećenja vida - biopsihosocijalni aspekti*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.
- Liljana Velkovski. *U ritmu dodira*. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2014.

POPIS SLIKA

2.1.	"Nastava u Zemaljskom zavodu za odgoj slijepe djece", Zagreb, oko 1920., Tiflološki muzej	9
2.2.	"Igraonica u Zemaljskom zavodu za odgoj slijepe djece", Zagreb, 1906., Tiflološki muzej	10
2.3.	Radionice Tanje Parlov u sklopu programa "Daj pet" [Fotografija Tiflološkog muzeja]	14
2.4.	Tlocrt Tiflološkog muzeja, Zagreb	17
2.5.	"Razgovor", Sanja Fališevac, 2004., Tiflološki muzej	19
2.6.	"Maske", Remzija Đumišić, 20. st., Tiflološki muzej	20
2.7.	Životinje, Ivan Ferlan, 1975., Tiflološki muzej	21
2.8.	Katalog izložbe "U ritmu dodira"	22
2.9.	Primjer taktilne reprodukcije rada [Fotografije kataloga "U ritmu dodira"]	23
2.10.	Izloženi rad gluhoslijepe autorice, Sanje Fališevac [Fotografije kataloga "U ritmu dodira"]	23
2.11.	Istraživanje taktilnih dijagrama [Fotografirao Goran Vranić]	24
2.12.	Primjer dijagrama Taktilne galerije [Fotografirao Goran Vranić]	26
2.13.	Auditivna igra, "Shum" [Fotografirao Studio "Armano Linta d.o.o."]	27
2.14.	Senzorne igre "Shum" i "Opip" [Fotografirao Studio "Armano Linta d.o.o."]	28
2.15.	Taktilna slikovnica, "Lopta" [fotografirala Berislava Picek/ CROPIX]	29
2.16.	Didaktičko pomagalo "Lopta"	30
2.17.	Taktilne slike slikovnice "Čudesan svijet" [fotografirala Zrinka Horvat]	31
2.18.	Taktilna slikovnica, "Čudesan svijet" [fotografirala Zrinka Horvat]	32
3.1.	Primjer slijepog tiska, "taktilne prilagodbe" rada umjetnika Vaska Lipovca	40
3.2.	Skulpture čovjeka korištene u taktilnom istraživanju	46
3.3.	Fotografija provođenja likovne radionice	49

3.4. Fotografija jednog dijela materijala korištenih za vrijeme likovnih radionica	52
3.5. Grafovi preferencije materijala	58
3.6. Rad učenice osnovne škole	61
3.7. Rad učenice srednje škole	62
3.8. Rad učenika srednje škole	63
3.9. Rad učenika osnovne škole, primjer a	65
3.10. Rad učenika osnovne škole, primjer b	66
3.11. Rad učenika srednje škole	67
3.12. Rad učenika srednje škole	68
C.1. Rad učenika A1	98
C.2. Rad učenika A2	99
C.3. Rad učenika A3	99
C.4. Rad učenika A4	100
C.5. Rad učenika A5	100
C.6. Rad učenika B1	101
C.7. Rad učenika B2	101
C.8. Rad učenika B3	102
C.9. Rad učenika B4	102
C.10. Rad učenika B5	103
C.11. Rad učenika C1	104
C.12. Rad učenika C2	105
C.13. Rad učenika C3	105
C.14. Rad učenika C4	106
C.15. Rad učenika D1	107
C.16. Rad učenika D2	107
C.17. Rad učenika D3	108
C.18. Rad učenika D4	108
C.19. Rad učenika D5	109

POPIS TABLICA

3.1. Tablica za evaluaciju učeničkog rada	36
3.2. Predložak tablice evaluacije preferencija materijala učenika	37
3.3. Tablica evaluacije učeničkog rada	55
3.4. Slabovidni učenici osnovne škole	56
3.5. Slijepi učenici osnovne škole	56
3.6. Slabovidni učenici srednjih škola	57
3.7. Slijepi učenici srednjih škola	57

Dodatak A

Pripreme za projektnu nastavu u svrhu diplomskog istraživanja

Projektna nastava

Taktilni aspekti umjetnosti u izražavanju slijepih i slabovidnih osoba

Projektna nastava u sklopu diplomskog istraživanja za slijepu i slabovidne učenike osnovne škole „Vinko Bek“ i slijepu/slabovidne učenike srednjih škola

Voditelj projektne nastave: Eva Herceg

Mentor: doc.mr.art. Sonja Vuk

Mentor u školi: mr.art. Tanja Parlov, prof.

Institucije:

- 1. Centar za odgoj i obrazovanje „Vinko Bek“**
- 2. Tiflološki muzej grada Zagreba**
- 3. Akademija likovnih umjetnosti, Zagreb**

Nastavne teme projektne nastave:

Obrada nastavnog sadržaja šire je postavljena zbog toga što se ne radi predmetna nastava. Međutim, koristit ću neke nastavne teme kako bi se djeci s oštećenjem vida približile osnovne zakonitosti trodimenzionalne umjetnosti. Teme koje ću koristiti su sljedeće:

1. Površina – ritam oblika i tekstura
2. Masa/volumen i prostor – odnos mase/volumena i prostora

Međupredmetne teme:

1. Građanski odgoj i obrazovanje
2. Osobni i socijalni razvoj

Trajanje:

18 sati (8 sati likovnih radionica s učenicima osnovnih škola, 8 sati likovnih radionica s učenicima srednjih škola, 1 sat konzultacija i pripreme radova za izlaganje, 1 sat postava izložbe u Tiflološkom muzeju)

Cilj projektne nastave:

Cilj ove projektne nastave bilo je upoznavanje učenika s oštećenjem vida s različitim materijalima u kiparstvu, koji se razlikuju svojom površinom/teksturama, time izazivajući različite taktilne senzacije. Učenici su upoznati i s odnosom mase i prostora, tako da su koristili gabarite kutije kao već zadani prostor koji su dovodili u vezu s materijalima različitih volumena. Taktilno istražujući skulpture učenici su otkrivali različita svojstva materijala, a kroz razgovor i anketu ohrabrivani su da verbalno izražavaju svoja zapažanja i emocionalne reakcije koje su na njih pojedini likovni odnosi ostavljali, tako stvarajući osobnu mapu asocijacija koju su koristili u likovnom izrazu.

Plan i program projektne nastave:

Projektna nastava prvotno je zamišljena na način da se izvodi u tri faze: prva faza projekta (u trajanju od dva sata) trebala se izvoditi u obliku terenske nastave na Nastavničkom odsjeku Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu, putem koje su učenici s poteškoćama vida vođenom prezentacijom trebali taktilno istraživati svojstva različitih materijala, odnosa pune mase/volumena s praznim prostorom te učiti razlikovati masu i volumen; druga faza obuhvaćala je likovne radionice (sveukupno šesnaest sunčanih sati, likovne radionice s različitim uzorkom djece između deset i dvadeset i četiri godine) u kojima se na temelju naučenog u prvoj fazi učenike poticalo na osobnu ekspresiju u oblikovanju prostora i mase/volumena s naglaskom na taktilni doživljaj. Posljednja faza uključivala je dogovor s učenicima o postavi njihovih radova u Tiflološkom muzeju, kako bi se njihov rad prezentirao i izvan okvira škole, a javnost upoznalo s njihovom percepcijom svijeta.

1. Prva faza projekta: zamišljena terenska nastava i prilagodba terenske nastave te konačna provedba (30 min):

Kratak opis sadržaja:

Prva dva sata zamišljena su u obliku terenske nastave, gdje se u dogovoru s drugim profesorima i roditeljima slijepe i slabovidne djece te studentima trebala organizirati šetnja po kiparskim klasama Nastavničkog odsjeka Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu. Posjet Akademiji i terenska nastava je za cilj imala upoznavanje i taktilno istraživanje radova studenata kiparskih klasa kako bi se učenike uputilo u osnovne informacije o radu (upoznavanje različitih materijala kao mogućnosti izraza, upoznavanje različitih volumena/masa, upoznavanje različitih tekstura percepcijom dodira i s određenim kiparskim tehnikama). Posredstvom taktilnog istraživanja studentskih radova učenici su trebali dobiti mogućnost komunikacije sa studentima i razmjenu informacija o procesu nastanka djela.

Međutim, zbog nemogućnosti usklađivanja rasporeda Centra i komplikacija u organizaciji ovakvog oblika nastave, učenicima su skulpture manjih formata prezentirane tijekom održavanja likovnih radionica u prostoru Centra. Terenska nastava je zamijenjena radom u Centru Vinko Bek, tako da su učenici na početku likovnih radionica dobili zadatak taktilno istraživati skulpture napravljene od različitih materijala (tradicionalnih i suvremenih): drva, gipsa, gline (glazirne i pečene i neglazirane, nepečene), žice s rasterom, forex ploče, poliestera, slamki, tkanine punjene rižom, spužve. Sve skulpture koje su se taktilno istraživale bile su manjih formata, pogodne za dizanje i držanje u rukama, kako bi učenici mogli doživjeti cjelinu likovnog rada, ali i kako bi lagano i jednostavno mogli s njim baratati. Učenike se navodilo i ohrabrivalo na taktilno istraživanje, sudjelovanje i postavljanje pitanja o materijalima, tehnikama i načinu oblikovanja. Posebna pažnja usmjeravala se na same materijale, odnosno na taktilne senzacije koje su pojedini materijali nosili te se povezivalo taktilno i emocionalno, i taktilno i asocijativno iskustvo. To se radilo tako da su učenici opisivali kakav osjećaj pojedina skulptura (odnosno materijal od kojeg je skulptura napravljena) na njih ostavlja – je li skulptura ugodna ili neugodna na dodir, zašto je ugodna/neugodna (odnosno koje karakteristike materijala i površine materijala izazivaju ugodu/neugodu – je li skulptura glatka, hrapava, tvrda, mekana, gruba, nježna i sl.).

Uz povezivanje emocionalnog stanja i materijala radilo se i na povezivanju asocijacija s materijalom – podsjeća li ih površina određenog materijala na neke događaje, ljude, biljke, životinje ili predmete iz svakodnevnog života i sl. Povezivanje asocija-

cija i materijala dodatno se obrađivalo za vrijeme izvedbe likovnog zadatka, o čemu će biti riječi u idućoj fazi projekta. Bitno je naglasiti da su se skulpture namijenjene taktilnom istraživanju razlikovale u: materijalu, dimenzijama (sve su bile manjih formata, ali neke su bile duge i uske, neke kraće i šire), temi (apstraktna tema, čovjek u sjedećoj i stajaćoj pozi, životinje, maketa grada, glava) i masi (zbijena, plošno i linijski istanjena masa, konveksna, konkavna i prošupljena). Tako su učenici mogli uočiti sličnosti i razlike pojedinih skulptura, prisjetiti se ključnih pojmova, istražiti različite mogućnosti prostornog oblikovanja, materijala i tehnika rada. Iskustvo koje su učenici stekli istražujući skulpture ponavljalo se i za vrijeme likovnog zadatka, na način da se akumulirano znanje, emocije i asocijacije na materijal ponovno naglašavalo i koristilo u vlastitom likovnom izrazu.

Na završetku prvog djela nastave učenici srednjih škola dobili su upitnike putem kojih se evaluiralo njihovo iskustvo ovakvog oblika rada, njihov doživljaj materijala i skulptura koje su istraživali i prikupljalo informacije o proteklom iskustvima vezanim uz istraživanje umjetničkih djela u muzejima i galerijama koje su (ako su) učenici posjetili. Učenici osnovnih škola nisu imali ovaj upitnik zbog toga što je vremensko trajanje radionica bilo upola manje od učenika srednjih škola (jedan sunčani sat) i zbog toga što je upitnik bio jako dug a njihova koncentracija kraća od koncentracije učenika srednjih škola. S njima se radila kratka evaluacija materijala i skulptura, tako da su birali one najzanimljivije/najugodnije i najmanje zanimljive/neugodne te pokušali verbalizirati svoja taktilna iskustva.

Upitnik za učenike srednjih škola:

Na kraju prvog djela nastave s učenicima srednjih škola rješavao se upitnik (slabovidni učenici dobili su ispisan upitnik na crnom tisku, fonta Times New Roman veličine 25, a slijepim učenicima se asistiralno tako da su im se čitala pitanja i zapisivali njihovi odgovori), putem kojeg se dobio uvid u potrebe djece s oštećenjem vida, njihova likovna iskustva općenito, te njihovo iskustvo vezano uz taktilno istraživanje skulptura. Pitanja su se bavila sljedećim područjima:

1. Evaluirala se korisnost ovakvog oblika (prvotno zamišljene terenske) nastave, i to: jesu li učenici naučili nešto novo o materijalima i tehnikama rada te elementima kiparstva, jesu li već imali neko prethodno iskustvo taktilnog istraživanja umjetničkih djela, bi li htjeli u budućnosti sudjelovati u terenskoj nastavi sličnih sadržaja i biti aktivno uključeni u umjetnička zbivanja grada;

2. Učenici su bili poticani da navedu, opišu i objasne osobne taktilne senzacije koje su doživjeli istražujući pojedina djela;
3. Učenici su davali prijedloge o tome koja taktilna iskustva bi voljeli doživjeti prilikom izrade vlastitog rada (putem ovih odgovora u budućnosti se mogu osmisliti i izvesti likovne radionice po njihovim željama i potrebama).

Upitnik za učenike osnovne škole:

Upitnik za učenike osnovne škole bio je mnogo kraći i prilagođeniji od upitnika namijenjenog učenicima srednjih škola. Na kraju uvodnog dijela nastave i taktilnog istraživanja, svaki učenik birao je najzanimljivije i najugodnije skulpture (evaluacija skulptura na temelju taktilne senzacije materijala i odnosa masa, volumena i prostora) te najneugodnije, a radilo se na tome da se verbaliziraju ugodna i neugoda kroz emocije koje pojedini materijali izazivaju u učenicima.

Zamišljen sadržaj terenske nastave:

Napomena: Zamišljena terenska nastava nikada nije održana zbog nemogućnosti usklađivanja rasporeda škole i komplikacija oko odobrenja i organizacije putovanja učenika iz Centra za odgoj i obrazovanje Vinko Bek na Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu. Dalje u tekstu je opisana prvotna zamisao terenske nastave te kako je predviđena terenska nastava na kraju prilagođena i provedena.

Terenska nastava počela bi nalaženjem ispred Centra za odgoj i obrazovanje Vinko Bek (Kušlanova 59a). Iz Centra bi se zaputili u smjeru Nastavničkog odsjeka Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu (Jabukovac 10). Na nastavničkom odsjeku, u kiparskim klasama, učenicima će biti prezentirani kiparski radovi studenata koji se razlikuju u materijalu, obliku i teksturi. Tako će učenici dobiti priliku taktilno istraživati različite mogućnosti i rješenja trodimenzionalnog izražavanja. Tijekom prezentacije učenici će biti poticani izraziti misli i emocije vezane uz osobni doživljaj kako bi stvorili taktilne asocijacije putem govora (riječ). Kroz komunikaciju s učenicima istražiti će kako reagiraju na određene materijale i s čime ih asociiraju kako bi im tijekom trajanja likovnih radionica mogla ponuditi one materijale koji ih potiču, motiviraju i koji su im taktilno zanimljivi. Učenici će se upoznati s punom plastikom izvedenom u različitim materijalima: glinom, žicom, gipsom, kamenom, plastikom, drvom, vunom, kaširanim papirom i drugim. Uz pomoć mentorice u školi, prof. Tanje Parlov, drugih

studenata i roditelja učenici će taktilno istraživati trodimenzionalne radove i iznositi vlastite asocijacije vezane uz njih. Uz taktilno istraživanje, učenicima će biti iznijet proces rada u različitim materijalima kako bi ih se upoznalo s izradom, prednostima i nedostacima određenog materijala. Cijeli proces terenske nastave bit će zabilježen na audio vrpcu kako bi se razgovor mogao preslušavati. Na završetku terenske nastave, učenici će uz pomoć profesora, voditelja i drugih studenata ispuniti upitnik kako bi se njihovi doživljaji i iskustva pismeno zabilježili i pomogli u daljnjem istraživanju i pripremi likovnih radionica.

Zamišljeno organiziranje i planiranje terenske nastave

Nastavni predmet: Likovna kultura/ Likovna rehabilitacija

Voditelji:

mr.art. Tanja Parlov, prof.

Eva Herceg

Ciljana grupa:

1. Učenici s oštećenjem vida osnovne i srednje škole iz Centra za odgoj i obrazovanje Vinko Bek (moguće uz pratnju roditelja);
2. Učenici s oštećenjem vida integrirani u redovnu nastavu srednjih škola, koji pohađaju likovno-rehabilitacijsku radionicu prof. Tanje Parlov.

Troškovnik: ovisno o prijevozu, ako se ide javnim prijevozom, 8 kn po učeniku za tramvajske karte

Planirano vrijeme terenske nastave: sredina/kraj travnja

Planirano trajanje terenske nastave: 120 - 150 min (dva/dva i pol sata)

Cilj terenske nastave:

Cilj terenske nastave je pomoću trodimenzionalnih radova studenata Nastavničkog odsjeka Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu približiti učenicima s oštećenjem vida različite kiparske materijale i tehniku izrade te osnovne karakteristike trodimenzionalne umjetnosti. Korisnost ovakvog oblika nastave je da se djecu aktivno uključuje u spoznajni proces, potiče ih se na istraživanje i otkrivanje te sudjelovanje u nastavi.

Kroz postavljanje pitanja i kreiranje vlastite asocijativne mape taktilnog iskustva, djeca će na likovnim radionicama dobiti priliku za korištenje različitih materijala koji će u njima izazvati drugačije taktilne asocijacije. Cilj je omogućiti učenicima vlastiti kreativni izraz putem onoga što su naučili, ali kroz prizmu osobnog senzibiliteta.

Djeca će na terenskoj nastavi istraživati skulpturu i njene osnovne sastavnice: figurativne i apstraktne tematske prikaze, igru prostora i volumena, vrste mase/volumena (zbijena masa, plošno istanjena masa, linijski istanjena masa, konveksna i konkavna masa) i različite kiparske teksture.

Zadaća za učenike tijekom terenske nastave:

Učenici će uz pomoć studenata/roditelja i nastavnika/voditelja biti ohrabrivani da dodirrom istražuju skulpture koje će potom analizirati koristeći znanje o likovnim elementima kiparstva: volumen/masa, prostor, obrada površine (tekstura). Uz analizu, djeca će biti poticana izraziti svoje emocionalne reakcije na određeni materijal. Koristeći se asocijacijama poput: ugodna/neugoda, grubo/hrapavo, toplo/hladno, sretno/tužno, blizu/daleko, poznato/nepoznato, sigurno/nesigurno, veliko/maleno; stvarat će vlastitu mapu onoga što osjećaju dodirrom i načina na koji ono što dodiruju utječe na njihove emocije i podsjeća ih na situacije iz svakidašnjeg života.

Potrebna pribor za terensku nastavu:

Učenici ne trebaju uzimati ništa, voditelj terenske nastave pripremit će upitnike koji će se rješavati na završetku terenske nastave.

Način vrednovanja i korištenja rezultata vrednovanja:

Za vrijeme terenske nastave, voditeljica će pratiti i bilježiti motiviranost učenika za taktilno istraživanje skulptura, emocionalne reakcije koje učenici imaju na temelju onoga što dodiruju i način na koji opisuju ono što osjećaju. Na temelju upitnika koji će se rješavati na kraju terenske nastave, voditeljica će usporediti ono što je zapazila kod djece za vrijeme terenske nastave i onoga što su djeca iznijela u upitniku. Upitnik i bilježenje motiviranosti učenika pomoći će voditeljici u prikupljanju materijala potrebnog za izvođenje likovnih radionica, ali i u samom izvođenju radionica: koristit će se dobiveno iskustvo kako bi se učenike još više zainteresiralo i motiviralo za nastavnu građu i kreativno izražavanje.

Itinerar puta:

Okupljanje i priprema za terensku nastavu ispred Centra za odgoj i obrazovanje

Vinko Bek. Od tamo se predviđa polazak u smjeru Jabukovca 10, gdje se nalazi Nastavnički odsjek Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu (predviđeno trajanje puta ovisi o prijevoznom sredstvu; 20-40 min). Tamo će nas dočekati studenti čiji će radovi biti taktilno istraživani kako bi pomogli učenicima u taktilnom istraživanju, ali i u tumačenju toga kako je koje djelo nastalo i kako se koji materijal koristio. Prezentacija studentskih radova, taktilno istraživanje i kratka rasprava o istraženim djelima traje sveukupno oko 70 minuta. Nakon toga se održava mali sastanak u kojem učenici iznose dojam o terenskoj nastavi i o istraženim radovima te ispunjavaju upitnici, što sveukupno traje još tridesetak minuta. Okupljanje učenika i voditelja projekta, povratak ispred Centra za odgoj i obrazovanje Vinko Bek u Kušlanovu ulicu.

Plan terenske nastave osmislila je studentica diplomskog studija Akademije likovnih umjetnosti Eva Herceg pod mentorstvom doc.mr.art.Sonje Vuk i mr.art.Tanje Parlov, prof. Plan terenske nastave se po potrebi može promijeniti ako nepredviđene prilike to budu zahtijevale.

---

mr.art.Tanja Parlov, prof.

---

doc.mr.art. Sonja Vuk

Eva Herceg

2. Druga faza projekta: šesnaest sati, izvođenje likovnog zadatka (osam puta po jedan sat radionica sa slijepim i slabovidnim učenicima osnovne škole Vinko Bek, četiri puta po dva sata radionica sa slijepim i slabovidnim učenicima srednjih škola)

Osmišljene su likovne radionice koje su se u osnovnoj školi izvodile s različitim odgojnim i starosnim skupinama u trajanju od jedan sunčani sat te radionice za učenike srednjih škola i odgojnom skupinom u trajanju od četiri puta po dva sunčana sata. Tema likovne radionice bila je povezana s izvedenim taktilnim istraživanjem predstavljenih skulptura. Tijekom izvođenja likovnog zadatka učenike se poticalo da koriste svoju mapu asocijacija koju su gradili istražujući materijale i skulpture na prvom djelu radionice te da koriste taktilnu percepciju kao polazište za svoj rad. Tema radionice je široko postavljena i učenici su ohrabrivani osmisliti svoje rješenje koje mogu artikulirati i realizirati.

A: Likovne radionice (četiri puta po dva sunčana sata) koje su se izvodile s različitim odgojnim i starosnim skupinama učenika srednjih škola, koji pohađaju Likovnu rehabilitaciju u Centru za odgoj i obrazovanje Vinko Bek:

Učenici su samostalno izvodili likovni zadatak na zadanu temu koristeći se mapom asocijacija formiranom na uvodnom djelu nastave, a poticani su i ohrabrivani da stvore vlastitu kreativnu ekspresiju. Ovaj dio nastave trebao je biti vremenski odvojen od taktilnog istraživanja skulptura koje su opisane detaljnije u tekstu, ali zbog neizvedivosti terenske nastave taktilno istraživanje pretvoreno je u uvodni dio likovnih radionica, tako da je likovna radionica s uvodom, izvedbom i evaluacijom za učenike srednjih škola trajala dva sunčana sata. Realizacija likovnog zadatka izvodila se uz pomoć (asistenciju) profesorice Likove kulture i Likovne rehabilitacije i mentorice na nastavi, prof. Tanje Parlov zbog toga što rad s učenicima s oštećenjem vida ponekad zahtjeva maksimalnu posvećenost samo jednom učeniku (ovisno o stupnju oštećenja vida te drugim poteškoćama pojedinih učenika).

a) Tema likovnih radionica:

Na likovnim radionicama učenici su kreirali osobni prostor pokušavajući izraziti ili osjećaj sigurnosti/zaštićenosti/ugode/poznatog ili osjećaj nesigurnosti/nepoznatog/ranjivosti/neugode (učenici su sami birali hoće li raditi prostor s konotacijom na pozitivne ili negativne emocije na temelju zamišljenog kroz vođenu fantaziju).

b) Pribor i materijal:

Svaki učenik dobio je jednu praznu kartonsku kutiju, a ostali materijal uključivao je: gips, glinu, rižu, drvene daščice, nekoliko vrsta tkanine, čičak, gumielastiku, kartonske kutije od jaja, već kaširanu i osušenu smjesu, kudjelju, spužvu i vatu. Kao vezivo materijala i kutije korišten je drvospoj i obični kistovi.

c) Priprema za likovni zadatak: Vođena fantazija, 15 min

Učenike se uvelo i pripremilo za likovni zadatak uz pomoć vođene fantazije Violet Oaklander* preuzete iz knjige "Windows to our children - A gestalt therapy approach to children and adolescents" (Real People Press, Moab, Utah, 1978.). *Napomena: Vođena fantazija prilagođena je djeci s poteškoćama vida, tako da su neki dijelovi originala prepravljani tako da su vizualne senzacije prostora zamijenjene taktilnim.¹

d) Likovni zadatak: 60 min

Ponavljanje osnovnih sastavnica trodimenzionalne umjetnosti, izvođenje likovnog zadatka, samostalno osmišljavanje i biranje materijala, realizacija uz pomoć voditelja radionice. Učenike se podsjetilo na bogatstvo i mogućnosti materijala tako da su na sredinu spojenih klupa stavljeni svi dostupni materijali koji su učenicima bili ponuđeni za likovni zadatak. Neki materijali bili su im novi i nisu ih još do tada imali prilike dodirivati, a neki su im bili poznati s likovnih radionica, iz taktilnog istraživanja studentskih skulptura i radova koje su istražili tijekom posjete nekih muzeja/galerija. Učenici su u ruke uzimali dio po dio materijala i dodirujući različite površine, mekane i tvrde, hrapave, grube i glatke, stvarali su svoju mapu taktilnih asocijacija koju su izražavali kroz rad. Također, tijekom izvođenja likovnog zadatka učenici su ohrabrivani da pričaju o svom zamišljenom prostoru, da ga objasne putem materijala, te da navedu što im pojedini materijal predstavlja. Uz taktilne mape, ponavljale su se i osnovne sastavnice trodimenzionalne umjetnosti: masa (zbijena, plošna i istanjena, konkavna i konveksna), volumen i prostor.

Izvedba likovnog zadatka započela je podjelom praznih kartonskih kutija učenicima koji su sjedili za stolovima spojenim u krug, a na sredini klupa nalazio se sav pribor kako bi učenici lakše došli do njega i kako bi sve ponuđeno za rad imali na jednom mjestu. Likovni zadatak radio se u manjim grupama, između dvoje i petero učenika, sa slijepom i slabovidnom djecom. Učenici su koristili materijale kao asocijacije na određene emocije i ljude, stvari i pojave iz svakodnevnog života. Ispunjavali

¹Vođena fantazija nalazi se u **Dodatku B**.

su ili oblagali unutrašnjost svoje kutije po vlastitoj kreativnoj zamisli, ponekad uz asistenciju voditeljice ili profesorice . Tijekom izvođenja likovnog zadatka obilazilo se sve učenike, kada je bilo potrebno ponovljen je likovni zadatak ili dio gradiva, a učenike se poticalo pozitivnim potkrijepljenjem kako bi ih se ohrabrilo da koriste vlastite asocijacije i imaginaciju. Razgovaralo se o teksturama materijala, o tome na što ih koji materijal podsjeća, o odnosima praznog (prazna ploha kutije/prazna površina stranice kutije) i punog (ispuna kutije različitim materijalima koji daju drugačije taktilne senzacije i različite forme).

Napomena: u likovnom zadatku ključna je igra i upoznavanje materijala koji stavljaju naglasak na učeničku interpretaciju prostora te razvijaju taktilni senzibilitet i mapu taktilnih asocijacija.

e) Evaluacija: 30 min

S obzirom na to da su likovne radionice namijenjene učenicima s poteškoćama vida, za evaluaciju je bilo predviđeno više vremena. Učenici su tijekom evaluacije taktilno istražili radove svojih prijatelja i prezentirali su svoj rad, a pritom ih se poticalo da se verbalno izraze, objasne svoje namjere, senzacije i motivaciju za rad. Svaki učenik/učenica ispričao je svojim prijateljima nešto o vlastitom prostoru i o odabiru/upotrebi materijala koje je koristio/koristila za likovni rad. Na završetku radionice, učenici su iznosili svoje mišljenje o tuđim radovima: komentirali su odabir, upotrebu i odnose materijala i prostora te da li materijal rezonira emocijama koje su imali namjeru prenijeti, koliko su kreativni bili pri uporabi materijala i u njihovom međusobnom odnosu.

B: Likovne radionice (osam radionica po jedan sunčani sat) s učenicima osnovne škole Vinko Bek:

Jednako kao i učenici srednjih škola, ova starosna skupina samostalno je izvodila likovni zadatak na zadanu temu koristeći se mapom asocijacija formiranom na uvodnom djelu nastave. Razlika između radionica namijenjenih učenicima osnovnih i srednjih škola nalazi se u vremenskom trajanju – učenici osnovnih škola imali su upola manje vremena za taktilno istraživanje, realizaciju likovnog rada i evaluaciju. Razlog tome je već zadani raspored školske nastave koji se nije mogao mijenjati. Kako bi se nastava realizirala unutar vremenskih okvira i kako bi se stigao izvesti likovni zadatak te provesti evaluacija, učenici osnovnih škola nisu imali upitnik na kraju taktilnog istraživanja skulptura, već je rađen kratak osvrt na sve dodirnom istražene radove, u kojem je svaki učenik birao najzanimljiviju skulpturu te je komentirao u kontekstu emocija koje u njemu/njoj izaziva. Također, s učenicima nije rađena vođena fantazija koja traje oko petnaest minuta, već samo kratko navođenje i objašnjavanje teme.

a) Tema likovnih radionica:

Na likovnim radionicama učenici su kreirali osobni prostor pokušavajući izraziti ili osjećaj sigurnosti/zaštićenosti/ugode/poznatog ili osjećaj nesigurnosti/nepoznatog/ranjivosti/neugode (učenici su sami birali hoće li raditi prostor s konotacijom na pozitivne ili negativne emocije na temelju zamišljenog kroz vođenu fantaziju).

b) Pribor i materijal:

Svaki učenik dobio je jednu praznu kartonsku kutiju, a ostali materijal uključivao je: gips, glinu, rižu, drvene daščice, nekoliko vrsta tkanine, čičak, gumielastiku, kartonske kutije od jaja, već kaširanu i osušenu smjesu, kudjelju, spužvu i vatu. Kao vezivo materijala i kutije korišten je drvospoj i obični kistovi.

c) Priprema za likovni zadatak: Zamišljanje ugodnog prostora putem komunikacije

Učenici su navođeni da zamisle neki ugodan prostor. Umjesto vođene fantazije koja bi predugo trajala, prijelaz i objašnjavanje likovnog zadatka bio je posredstvom pitanja i potpitanja na koje su učenici najprije odgovarali sebi, a potom komentirali i tumačili na glas. Uz to što je ovakav uvod i objašnjavanje likovnog zadatka trajalo kraće, učenici mlađe starosne skupine lakše su držali koncentraciju i fokus kada su sudjelovali u komunikaciji (aktivno odgovarali na pitanja), nego kada su samo (pasivno) slušali priču koja im se čita. Pitanja koja su pomogla razmišljanju i objašnjavanju likovnog

zadatka, a posredstvom kojih se održala učenička koncentracija te ih se istovremeno potaknulo na razmišljanje bila su iduća:

1. Kakav bi tebi bio ugodan prostor: bi li bio tvrd, mekan, grub, gladak, hrapav? Od kojih materijala bi bio napravljen?
2. Što se u ugodnom prostoru nalazi: ima li u njemu još ljudi – prijatelja, roditelja, braća i sestara, kućnih ljubimaca? Ima li predmeta, zidova, soba, prozora, prepreka?
3. Gdje se nalazi tvoj prostor: je li to vanjski ili unutarnji prostor, je li on stvaran ili zamišljen? Jesi li već bio/bila u njemu, ili bi tek volio/voljela otići?
4. Koje sve emocije u tebi pobuđuje taj prostor?
5. Je li tvoj prostor uzak ili širok, visok ili nizak, dugačak ili kratak? Ima li granica ili se one ne vide?

f) Likovni zadatak: 60 min

Ponavljanje osnovnih sastavnica trodimenzionalne umjetnosti, izvođenje likovnog zadatka, samostalno osmišljavanje i biranje materijala, realizacija uz pomoć voditelja radionice

Jednako kao i s učenicima srednjih škola, nakon pripreme za likovni zadatak učenici su krenuli s izradom svog prostora. Učenike se podsjetilo na bogatstvo i mogućnosti materijala tako da su na sredinu spojenih klupa stavljeni svi dostupni materijali koji su učenicima bili ponuđeni za likovni zadatak. Neki materijali bili su im novi i nisu ih još do tada imali prilike dodirivati, a neki su im bili poznati s likovnih radionica, iz taktalnog istraživanja studentskih skulptura i radova koje su istražili za vrijeme posjete nekih muzeja/galerija. Učenici su u ruke uzimali dio po dio materijala i dodirujući različite površine, mekane i tvrde, hrapave, grube i glatke, stvarali su svoju mapu taktilnih asocijacija koju su izražavali kroz rad.

Također, tijekom izvođenja likovnog zadatka učenici su ohrabrivani da pričaju o svom zamišljenom prostoru, da ga objasne putem materijala, te da navedu što im pojedini materijal predstavlja. Uz taktilne mape, ponavljale su se i osnovne sastavnice trodimenzionalne umjetnosti: masa (zbijena, plošna i istanjena, konkavna i konveksna), volumen i prostor.

Izvedba likovnog zadatka započela je podjelom praznih kartonskih kutija učenicima koji su sjedili za stolovima spojenim u krug, a na sredini klupa nalazio se sav pribor kako bi učenici lakše došli do njega i kako bi sve ponuđeno za rad imali na jednom mjestu. Likovni zadatak radio se u manjim grupama, između dvoje i petero učenika, sa slijepom i slabovidnom djecom. Učenici su koristili materijale kao asocijacije na određene emocije i ljude, stvari i pojave iz svakodnevnog života. Ispunjavali su ili oblagali unutrašnjost svoje kutije po vlastitoj kreativnoj zamisli, ponekad uz asistenciju voditeljice ili profesorice. Tijekom izvođenja likovnog zadatka obilazilo se sve učenike, kada je bilo potrebno ponovljen je likovni zadatak ili dio gradiva, a učenike se poticalo pozitivnim potkrijepljenjem kako bi ih se ohrabrilo da koriste vlastite asocijacije i imaginaciju. Razgovaralo se o teksturama materijala, o tome na što ih koji materijal podsjeća, o odnosima praznog (prazna ploha kutije/prazna površina stranice kutije) i punog (ispuna kutije različitim materijalima koji daju drugačije taktilne senzacije i različite forme).

Napomena: u likovnom zadatku ključna je igra i upoznavanje materijala koji stavljaju naglasak na učeničku interpretaciju prostora te razvijaju taktilni senzibilitet i mapu taktilnih asocijacija.

g) Evaluacija: 30 min

S obzirom na to da su likovne radionice namijenjene učenicima s poteškoćama vida, za evaluaciju je bilo predviđeno više vremena. Učenici su tijekom evaluacije taktilno istražili radove svojih prijatelja i prezentirali su svoj rad, a pritom ih se poticalo da se verbalno izraze, objasne svoje namjere, senzacije i motivaciju za rad. Svaki učenik/učenica ispričao je svojim prijateljima nešto o vlastitom prostoru i o odabiru/upotrebi materijala koje je koristio/koristila za likovni rad.

Na završetku radionice, učenici su iznosili svoje mišljenje o tuđim radovima: komentirali su odabir, upotrebu i odnose materijala i prostora te rezonira li materijal emocijama koje su imali namjeru prenijeti, koliko su kreativni bili pri uporabi materijala i u njihovom međusobnom odnosu.

3. Treća faza projekta: razgovor o postavu izložbe učeničkih radova (jedan do dva puna sata)

U trećoj fazi projekta učenici su se sastali s voditeljicom projekta i zajedno dogovorili i organizirali izložbu nastalih radova. Voditeljica je pronašla prostor za izložbu u Tiflološkom muzeju i osmislila postav radova. Učenici su iznosili vlastite prijedloge kako oglasiti i prezentirati ovaj projekt te su se dogovorili o izradi plakata i pozivnica. Također, dobili su zaduženje osmisliti i napraviti svoje pozivnice koristeći Brailleovo pismo te se uključiti u oglašavanje putem društvenih mreža (Facebook, Twitter i sl.). Na sastanku se raspravljalo o postavu izložbe, o prezentaciji i pozivanju prijatelja, obitelji i javnosti. Naglasak je bio na tome kako prezentirati umjetnost osoba s oštećenjem vida da bude jednako dostupna i slijepim i slabovidnim i videćim osobama. Također se raspravljalo i o informiranju javnosti o svijetu učenika s oštećenjem vida i kako drugima približiti njihov svijet kroz postav i prezentaciju radova.

4. Evaluacija projektne nastave:

Na temelju prikupljenih anketa, razgovora, fotografija, audiozapisa i ljestvica kojima se mjeri motivacija i kreativnost učenika te likovnih radova cijeli projekt se evaluirao. Radilo se na analizi koliko je projekt bio uspješan na temelju toga: koliko su se učenici uključili i identificirali s projektom, koje znanje i vještine su dobili sudjelujući u projektu, jesu li učenici bili motivirani za budući razvoj sličnih projekata, koliko i na koji način se javnost odazvala i kako je reagirala na učeničku izložbu.

Dodatak B

Vođena fantazija

Vođenu fantaziju korištenu u svrhu diplomskog istraivanja napisala je Violet Oaklander, a preuzeta je iz knjige *Windows to our children - A gestalt therapy approach to children and adolescents* (Real People Press, Moab, Utah, 1978.). Vođena fantazija djelomično je prilagođena likovnom zadatku, a djelomično prenamijenjena učenicima s oštećenjem vida, tako da je naglasak na taktilnom doživljaju opisanog prostora, umjesto na vizualnom.

»Sada ćete se svi u grupi udobno smjestiti i ja ću vas odvesti na zamišljeno putovanje. Kada završimo, lagano ćete se razbuditi i kroz likovni rad prikazati ono što je na kraju tog puta. Namjestite se što udobnije, zatvorite oči i pođite u svoj prostor. Kada se opustite počinjete primjećivati da se oko vas nalazi prostor. To je ono što ja zovem vašim prostorom. Vi nosite taj prostor sa sobom kuda god idete, ali obično to ne primjećujete. Kada si date vremena i ispunite tišinom, osjetit ćete taj prostor, u kome je vaše tijelo, i zrak koji je oko vas. To treba biti lijepo mjesto jer to je vaše mjesto, vaš prostor. Što se događa u vašem tijelu? Jeste li negdje napeti? Ne pokušavajte opustiti ta mjesta gdje ste napeti. Samo obratite pažnju. Pođite vašim tijelom od glave do prstiju na nogama i obratite pažnju. Kako dišete? Udišete li duboko ili dišete malim, brzim udisajima? Sada nekoliko puta udahnite vrlo duboko. Pustite zrak sa zvukom. Haaaaaaaaaaaa. Dobro. Sada ću vam ispričati malu priču i povesti vas na zamišljeno putovanje. Zamislite ono što ću vam reći i obratite pažnju na to kako se osjećate dok to zamišljate. Volite li to što idete na taj put ili ne? Kada dođete do mjesta koja vam se ne sviđaju ne morate ići tamo. Samo slušajte moj glas i pratite me.

»Zamislite kako hodate kroz šumu. Vaše noge su bose i njima osjećate mekanu travu, tvrdu zemlju i hladan potok. Drveće je svuda oko vas i ptice pjevaju. Sunce probija kroz drveće tako da grije vašu kožu. Vrlo je lijepo šetati ovom šumom. Pored

puta je malo, divlje cvijeće. Kako prolazite pored cvijeća zapljuskuju vas različiti mirisi: zumbuli, ljubičice, šafrani, jaglaci. Vi idete putem. Pored puta su i stijene i vi povremeno rukama opipate njihovu grubu, napetu teksturu. Uskoro primijetite da se penjete uzbrdo. I dalje idete uzbrdo. Kada stignete na vrh brda, sjedate na veliku, suncem zagrijanu stijenu da se odmorite. Oslušujete prostor oko sebe. Sunce sja i ptice lete oko vas. Čujete koliko su ptice brze i slobodne i poželite biti kao one. Odjednom, jer u mašti se sve može, osjetite da ste se pretvorili u pticu! Provjeravate krila - zaista, možete letjeti. Dignete se i lako preletite na drugu stranu; (pauza da bi se dalo vremena za letenje).

»Na drugoj strani sletite na stijenu i opet se pretvorite u sebe. Penjete se po stijenu i naiđete na pećinu u koju ulazite kroz mala vrata. Sagnet se, a ruke i noge vas vode u njenu unutrašnjost. U pećini je mnogo prostora i vi se uspravljate. Ispitujete zidove pećine i iznenada otkrijete prolaz - hodnik. Idete niz taj hodnik i odjednom se nađete pred brojnim vratima, a na svakim piše ime. Iznenada dolazite do vrata s VAŠIM imenom. Zastajete pred tim vratima. Znaete da ćete ih uskoro otvoriti i naći se na drugoj strani. Znaete da je to potpuno - vaš prostor. Može to biti mjesto kojeg se sjećate, mjesto koje sada znaete, mjesto koje ste sanjali, mjesto koje ne volite, mjesto koje nikada niste vidjeli, mjesto koje je vani ili unutra. Kakvo god da je, to je vaše mjesto.

»Otvarate vrata i prolazite. Osjetite svoje mjesto! Jeste li iznenađeni? Dobro ga istražite. Ako još ne osjećate svoje mjesto, izmislite ga odmah. Ispitajte što je tu, gdje je to, je li izvana ili unutra? Koga ima tu? Ima li ljudi, ljudi koje poznajete ili koje ne poznajete? Ima li životinja? Ili nema nikoga? Kako se osjećate na tom mjestu? Obratite pažnju na to kako se osjećate. Osjećate li se dobro ili ne baš dobro. Pogledajte, prošetajte svojim mjestom (pauza).

»Kada završite, lagano se protresite, razbudite, ako žmirite otvorite oči: i mi smo ponovo u ovoj sobi. Sada bih željela da napravite svoje mjesto. Uzmite svatko po jednu kartonsku kutiju i ispunite je onime što se pronašli kada ste otvorili vrata svoga prostora. Nemojte govoriti dok to radite. Ako morate nešto reći, šapćite. Ako nemate pravi materijal za svoje mjesto, tiho uzmite što vam treba ili pitajte mene. Napravite svoje mjesto najbolje što možete. Pokušajte izraziti svoja osjećanja o tom mjestu, koristeći različite materijale, teksture i oblike. Ako radite mjesto koje vam je neugodno, razmislite kakvim materijalom ćete ga opisati, koje teksture izazivaju ugodu a koje neugodu u vama. Ja ne moram znati ništa o vašem mjestu gledajući vaš rad, vi ćete mi to

objasniti. Vjerujte u ono što ste osjetili kada ste otvorili vaša vrata čak iako vam se ne sviđa. Imate sat vremena za rad. Možete početi kada se osjetite spremnima.«

Dodatak C

Fotografije učeničkih radova

C.1. Radovi učenika osnovne škole

C.1.1. Slabovidni učenici

Slika C.1: Rad učenika A1

Slika C.2: Rad učenika A2

Slika C.3: Rad učenika A3

Slika C.4: Rad učenika A4

Slika C.5: Rad učenika A5

C.1.2. Slijepi učenici

Slika C.6: Rad učenika B1

Slika C.7: Rad učenika B2

Slika C.8: Rad učenika B3

Slika C.9: Rad učenika B4

Slika C.10: Rad učenika B5

C.2. Radovi učenika srednje škole

C.2.1. Slabovidni učenici

Slika C.11: Rad učenika C1

Slika C.12: Rad učenika C2

Slika C.13: Rad učenika C3

Slika C.14: Rad učenika C4

C.2.2. Slijepi učenici

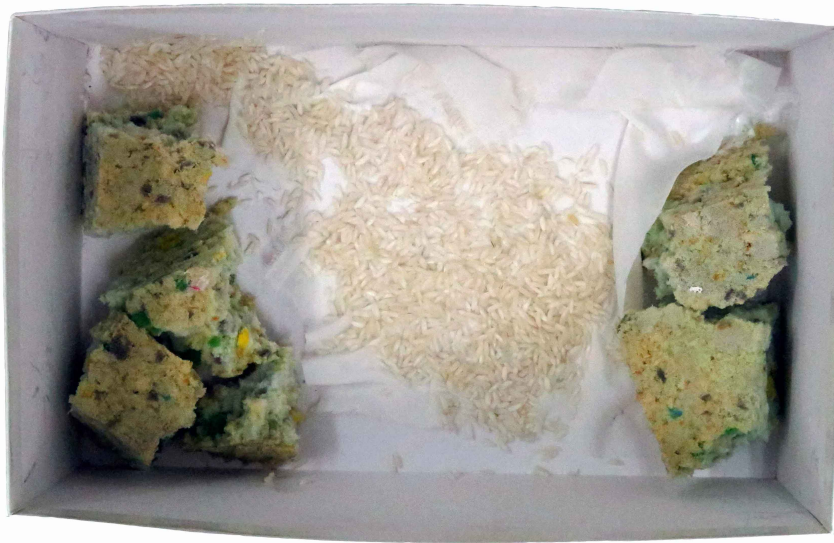

Slika C.15: Rad učenika D1

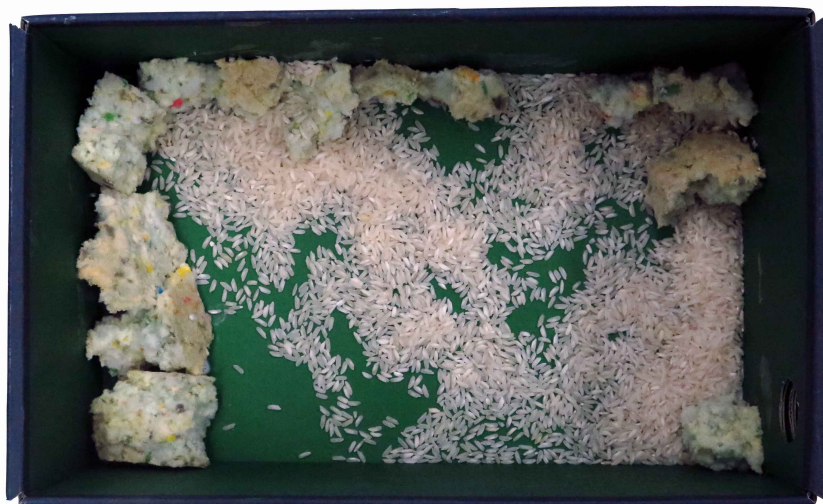

Slika C.16: Rad učenika D2

Slika C.17: Rad učenika D3

Slika C.18: Rad učenika D4

Slika C.19: Rad učenika D5

Dodatak D

Korištena dokumentacija za vrijeme istraživanja

Prilikom istraživanja sudionici su bili dužni ispuniti sljedeće potvrde, obrasce i upitnike:

- Potvrdu o suglasnosti roditelja/skrbnika
- Obrazac 1 *Opći podaci o ispitaniku*
- Upitnik korišten u svrhe diplomskog istraživanja

D.1. Potvrda o suglasnosti roditelja/skrbnika

Eva Herceg

Studentica nastavnčkog odsjeka Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu

Mentorica: doc.mr.art. Sonja Vuk

Mentorica na nastavi: prof.mr.art. Tanja Parlov

e-mail: evettae.herceg@gmail.com

Naslov diplomskog rada:

Taktilni aspekti umjetnosti u izražavanju djece s oštećenjem vida.

U Zagrebu, _____ 2017.

POTVRDA O SUGLASNOSTI

Dajemo svoju suglasnost da _____,

(upisati ime i prezime Vašeg djeteta)

učenik/učenica škole _____,

(upisati ime škole)

sudjeluje u provođenju diplomskog istraživanja o djeci s oštećenjem vida, obuhvaćenoj likovnim radionicama Centra za odgoj i obrazovanje „Vinko Bek“ iz Zagreba, na području Republike Hrvatske pod nazivom: *Taktilni aspekti umjetnosti u izražavanju djece s oštećenjem vida.*

Ime i prezime roditelja/staratelja: _____

Potpis roditelja/staratelja:

---

*Napomena: obvezujem se da ću podatke dobivene prilikom istraživanja koristiti samo u svrhu pisanja diplomskog rada, te da podaci o Vašem djetetu neće biti dostupni javnosti.

Eva Herceg

Studentica nastavnčkog odsjeka Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu

D.2. Obrazac 1 *Opći podaci o ispitaniku*

Opći podaci o ispitaniku		
Ime i prezime djeteta:		
Datum rođenja:		
Dob djeteta:		
Kada se dogodilo oštećenje vida?		
Zaokružiti oštećenje:		
sljepoća	slabovidnost	drugo_____
Ako je dijete slijepo:		
a) Je li slijepo od rođenja?	Da	Ne
b) Ima li ostatak vida (postoji li rezidualni vid)?	Da	Ne
Postoje li neki dodatni problemi (motorni, osjetni, kognitivni)?		

D.3. UPITNIK 1

Terenska nastava, taktilno istraživanje trodimenzionalnih radova

Upitnik za evaluaciju terenske nastave i osobnog iskustva

Opći podaci učenika:

Ime i prezime učenika: _____

Starosna dob učenika: _____

Osnovna škola Vinko Bek / Srednja škola: _____

(zaokružiti/nadopisati)

1. Evaluacija terenske nastave:

Jesi li ikada prije bio/bila na terenskoj nastavi koja je istraživala/doticala se umjetnosti? (Zaokružiti točan odgovor)

DA

NE

Ako da, na kojoj/gdje? (Napisati odgovor na crtu:)

Jesi li ikada prije bio/bila u nekom Muzeju ili Galeriji?(Zaokružiti točan odgovor)

DA

NE

Ako je odgovor pozitivan: gdje si bio/bila i koju si izložbu posjetio/posjetila? (Napisati odgovor na crtu)

Misliš li da su Muzeji/Galerije prilagođeni slijepim i slabovidnim osobama(djeci)? (Zaokružiti točan odgovor)

DA

NE

Smatraš li da ti je ova terenska nastava koristila? (Zaokružiti točan odgovor)

DA

NE

Ako da, kako: jesi li naučio/naučila nešto novo, iskusio/iskusila nešto novo, doživio/doživjela nešto novo? (Nadopisati odgovor na crtu:)

Jesi li ikada prije dodirrom istraživala/istraživao umjetnost? (Zaokružiti točan odgovor:)

DA NE

Ako da, gdje/što? (Nadopisati na crtu:)

Možeš li dodirrom doživjeti umjetničko djelo? (Zaokružiti točan odgovor:)

DA NE

Koja ti je skulptura od onih koje si dodirivao/dodirivala bila najzanimljivija? Što ti je bilo najzanimljivije kod te skulpture? (Nadopisati na crtu)

Jesi li, dodirujući tuđi rad, naučio/naučila nešto o materijalima i odnosima volumena i prostora? (Zaokružiti točan odgovor:)

DA NE

Ako je odgovor pozitivan, što? (Nadopisati na crtu)

Bi li nešto od onoga što si doživio/doživjela danas mogao/mogla iskoristiti u vlastitom radu (Što)? (Nadopisati na crtu)

Koji su ti volumeni i teksture bili najzanimljiviji? Koje bi ti volumene/teksture koristio/koristila u vlastitom radu? (Nadopisati na crtu)

Od kojih materijala bi ti radio/radila svoju skulpturu? (Nadopisati na crtu)

Dodatak E

Prepiska dopisivanja sa Studijem za arhitekturu i dizajn "Armano Linta d.o.o."

Slanje upita:

Poštovani,

U procesu istraživanja za svoj diplomski rad naišla sam na Vašu taktilnu i auditivnu igru OPIP i SHUM. Naime, studentica sam završne godine Nastavničkog odsjeka Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu i trenutačno radim diplomski rad na temu "Taktilni aspekti umjetnosti u izražavanju djece s oštećenjem vida", tj. likovne radionice sa slijepom i slabovidnom djecom, kako bi im što bolje prilagodila i potaknula ih na kreativno likovno izražavanje u različitim materijalima.

Javljam Vam se u nadi da ćete mi dati dopuštenje da Vaš rad navedem u pisanom diplomskom istraživanju, uz Vaše fotografije, pod poglavljem: "Hrvatski patenti koji potiču razvijanje taktilne i auditivne percepcije" (Navela bih Vas kao autore). Svoj završni rad Vam, ako Vas zanima, mogu zauzvrat poslati kada ga napišem i kada ga komisija ocijeni. Također, ako imate još neke informacije o nastajanju ove igre, poput motiva koji je doveo do stvaranja igre, bilo bi mi korisno da mi ga napišete.

Unaprijed hvala,

Srdačan pozdrav,

Eva Herceg

Odgovor:

Draga Eva,

Hvala na javljanju. Jako nam je drago da si prepoznala naše igre kao nešto što ima veze s tvojim radom, i drago nam je da se netko u Hrvatskoj bavi približavanjem umjetnosti slabovidnoj i slijepoj djeci, ali i uopće približavanjem umjetnosti ljudima kroz praktično, direktno i osmišljeno iskustvo.

Dakle, naravno, šaljem ti fotografije koje su na web stranici: (fotografije preuzete s date stranice, ovdje ne navodim link radi zaštite autora).

A možeš citirati i tekst koji je ondje: <http://armanolinta.hr/hr/work/opip-shum>

Što se tiče naše motivacije, jedna je bila potaknuti inkluziju, odnosno omogućiti slijepim i slabovidnim osobama da igraju društvene igre, ali smo barem jednako toliko htjeli potaknuti djecu i odrasle koji vide da intenzivnije i prisnije koriste ostala osjetila, koja su u svakodnevnom životu često zanemarena u korist vizualnih stimulusa. Te dvije motivacije su kompatibilne, dakle ovu igru možemo igrati zajedno bez obzira vidimo li ili ne.

Rado bismo vidjeli tvoj rad! A rado bismo te i upoznali, pa možemo svi zajedno na kavu kad budeš imala vremena.

Srdačan pozdrav,

Ana i Veljko

P.S. Pitanje: Kako si pronašla OPIP i SHUM?

P.P.S. Fotke su samo za tvoj diplomski, uz navođenje "Armano Linta d.o.o., arhitektura i dizajn" kao autora

Dodatak F

Prepiska dopisivanja sa Zrinkom Horvat

Slanje upita:

Draga Zrinka,

Prilikom diplomskog istraživanja otkrila sam tvoj rad - taktilnu slikovnicu za slijepu i slabovidnu djecu. Bavim se sličnom temom: Taktilni aspekti umjetnosti u izražavanju djece s oštećenjem vida. Kolegica me uputila na tvoju stranicu, pa te sada molim iduće: Mogu li, uz tvoje dopuštenje, navesti tvoje istraživanje i fotografije tvog rada kao jednu od referenci za svoj rad? Naravno, ti bi bila navedena kao autorica projekta i kao autorica fotografija, a tvoj doprinos bi samo navela i opisala u teoretskom djelu svog rada.

Srdačno,

Eva Herceg

Odgovor:

Bok Eva!

Naravno, možeš sve koristiti kao literaturu za svoj rad, a ako imaš još kakvih pitanja slobodno mi javi, rado ću pomoći.